

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Pangermanismus. Proměna myšlenkového
směru v oficiální ideologii**
Sandra Štollová

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Diplomová práce

**Pangermanismus. Proměna myšlenkového
směru v oficiální ideologii**

Sandra Štollová

Vedoucí práce:

doc. PhDr. Ladislav Cabada, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2014

.....

Mé díky patří doc. PhDr. Ladislavu Cabadovi, Ph.D. za jeho čas a cenné rady, poskytované při psaní této práce a především také za to, že mi poskytl možnost zpracovávat téma, jehož výběr byl mou vlastní volbou. Velký dík patří také mé rodině za podporu v nelehkých časech osobního i studijního života a všem lidem, kteří mě motivovali k dalšímu snažení.

Tátovi...

Obsah

1 ÚVOD	8
2 PANGERMANISMUS A JINÉ PAN-IDEOLOGIE VE SVĚTOVÝCH DĚJINÁCH	17
2.1 Konceptualizace pan-ideologického hnutí, vývoj a praktické proměny konceptu	17
2.2 Pan-ideologická hnutí v dějinách.....	23
2.3 Pangermanismus a historické předpoklady vzniku hnutí	28
3 VÝVOJ PANGERMANISMU V PRŮBĚHU 18. A 19. STOLETÍ	32
3.1 Ideové motivy německého imperialismu před sjednocením Německa	32
3.2 Pragmatické motivy německého imperialismu před sjednocením Německa.....	41
4 IDEOLOGIE PANGERMANISMU	47
4.1 Tvůrci pangermánských idejí.....	47
4.2 Árijská rasová teorie jako součást ideologie pangermanismu..	50
5 PANGERMANISMUS V ČESKÝCH ZEMÍCH A V RAKOUSKU: INSTITUCIONÁLNÍ PODOBA	61
5.1 Německé nacionální spolky v českých zemích a v Rakousku .	61
5.2 Všeněmecký svaz jako hlavní aktér pangermanismu	68
6 RADIKALIZACE VŠENĚMECKÉHO SVAZU A VÝVOJ PANGERMANISMU V OBDOBÍ PŘED A BĚHEM 1. SVĚTOVÉ VÁLKY	74

6.1	Předválečný vývoj pangermanismu v Německu a v Rakousku	74
6.2	Předválečné koncepce střední Evropy v německy mluvícím prostředí.....	79
7	PANGERMANISMUS V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ A JEHO PROJEKCE DO Hnutí NÁRODNÍHO SOCIALISMU	86
8	ZÁVĚR.....	97
9	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	105
9.1	Literatura	105
9.2	Prameny	114
10	RESUMÉ	117

1 ÚVOD

Problematika nacionalistických a imperialistických tendencí německého kulturního a jazykového prostředí se stala již předmětem velkého množství analýz a výzkumů. Je diskutovaná v souvislosti s politickými ideologiemi, doktrínami či teoretickými přístupy, a stejně tak je její interpretace možná i v kontextu různých historických událostí. O nacionalismu německého prostředí se dozvídáme především v souvislosti s německým romantismem a následovným vývojem až po sjednocení Německé říše. Především období mezi sjednocením Německa a 1. světovou válkou je považováno za dobu, kdy zesiluje agitace německého národa a nacionální cítění nabírá v určitých rysech agresivní podoby.

Mluvíme-li však o německém jazykovém a kulturním prostředí, není možné upírat svou pozornost pouze na Německo. Prudký vzestup nacionálního cítění je ve 2. polovině 19. a na počátku 20. století znatelný i v Rakousku. Zde je však nacionalismus konfrontován s tradicí lidové politiky. Tento střet plodí specifickou podobu rakouského nacionalismu, která tenduje spíše k autoritářství a otevřenému militarismu bez přítomnosti onoho romantického pozadí nacionalismu, jako tomu bylo v Německu. I tam však pod vedením císaře Viléma II. bují imperialistická politika, jejíž hlavní motivací byla touha nově vzniklého státního celku vyrovnat se velkým evropským mocnostem, s čímž bezprostředně souvisela snaha o získání koloniálních držav.

Období 1. světové války pak přináší nový rozměr nacionalismu německého prostředí. Ten je nově orientován především na geografickou expanzi, o jejíž legitimizaci se pokoušejí práce autorů, jako byl např. Viktor A. Werburg, Paul de Lagarde, Ernst Hasse či Friedrich Naumann. Práce těchto autorů přinášejí zdánlivě vědecká zdůvodnění toho, proč by se právě německé jazykové a kulturní prostředí mělo rozšířit vně svých stávajících hranic, anebo naopak posunout své hranice na území jiných

států. Nejvíce historicky diskutovanou etapou německého nacionalismu je pak meziválečné období, spojené s nástupem extrémní pravice v německy hovořícím prostředí. Právě v tomto období se ucelují již dříve vzniklé integrační tendence německého nacionalismu, který získává výbojný a dobyvačný charakter.

Požadavky na určitý druh jednoty, vycházející z německého prostředí, nabývají mnoha podob: jazykové, etnické, geografické, kulturní, politické, ale především ideologické. Ambiciózní a ctižádostivá politika německého prostředí vede některé z hlavních politických představitelů meziválečného Německa k reformulaci hodnot německé společnosti. Právě tuto hodnotovou strukturu meziválečné i válečné politické reprezentace dnes často nazýváme slovem ideologie. Obsah tohoto pojmu se v praxi různí. Nacionalistické tendence německého jazykového a kulturního prostoru bývají však někdy označovány i pojmem pangermanismus (případně všenněmectví), který je považován za jednu z pan-ideologií.

Základním předpokladem této práce je existence specifického vývoje pangermanismu, který se z pouhé myšlenkové formy (resp. ze světonázoru) v průběhu 19. století a 1. poloviny 20. století transformoval v koherentní soubor myšlenek a stal se v podstatě základem oficiální ideologie nacistické Třetí říše. Otázkou je, zda lze tento předpoklad prakticky potvrdit? Cílem této práce je onen proces ideologizace pangermanismu zmapovat a doložit konkrétními historickými událostmi.

Ještě předtím je ale nutné se v krátkosti věnovat konceptualizaci klíčových pojmů, což nám pomůže lépe pochopit vztahy a souvislosti mezi nimi. Hovoříme-li o světonázoru, ideologii, či pangermanismu, je vhodné tyto pojmy blíže osvětlit, případně nabídnout teoretické přístupy, jež tyto pojmy popisují.

Pojem světový názor (světonázor) použil poprvé německý filosof Immanuel Kant ve své práci *Kritika soudnosti* (Kant 1975), přičemž jím míní celkové smyslové porozumění existujícímu světu, respektive jakési

vysvětlení reality, které formuje myšlení a rozhodování jedince. S tímto pojmem pracuje i filosofka Hannah Arendt, která hovoří o světovém názoru jako o *Weltanschauung*, tedy doslova „nazírání na svět“ (Arendt 1996: 634), které spatřuje pouze jako dílčí část ideologie.

Operacionalizace pojmu ideologie už je záležitostí složitější. Existuje nespočet teoretických přístupů, které se snaží ideologii vymezit a vystihnout její obsah i formu. V sociálních vědách se setkáme s neutrálním, ale i pozitivním či negativním pojetím ideologie. Pojem bývá také zatížen různými historickými souvislostmi, koneckonců prodělal poměrně dlouhý vývoj. Existují přístupy vycházející z levicového a marxistického myšlení, ale i přístupy, které naopak marxistické pozice odmítají. Odlišnou optikou na ideologii nahlíží také různé vědní disciplíny.

V českém prostředí nabízí velmi solidní výklad pojmu ideologie Pavel Šaradín. Ve své knize *Historické proměny pojmu ideologie* (2001) Šaradín uvádí, že liberální přístupy mají ve zvyku vymezovat se vůči ideologii jako uzavřenému, propagandistickému a nebezpečnému systému, jenž zpravidla vede k likvidaci osobní svobody jedince a potažmo společnosti jako takové (Šaradín 2001: 47–48). Několik definic pojmu ideologie uvádí ve své knize *On Ideology* (1991) také Terry Eagleton. Nechybí zde ani zřejmě nejrozšířenější definice, totiž že ideologie je systém idejí, které pomáhají legitimizovat stávající politickou moc a mají vševysvětlující charakter (Eagleton 1991: 1–2). Definicí ideologie můžeme ale i zúžit. Někteří autoři totiž ideologii definují vůči konkrétním sociálním jevům. Například již výše zmíněná Hannah Arendt vychází ve své teorii z existence totalitních režimů 20. století a bere v úvahu i ideologizaci pangermanismu, respektive jeho vtělení do součásti ideologie nacistického Německa. Ideologii autorka charakterizuje jako činnost, skrze kterou totalitní řád systematicky připravuje lidské bytosti k tomu, aby mohly vykonávat jak funkci popravčího, tak oběti (Arendt 1996: 631), tedy aby je řád mohl ovládat či je postavit do role ovládajícího. Ideologie má vševysvětlující charakter a vyznačuje se

kombinací rádo by vědeckého přístupu s přístupy filosofickými. Aspiruje na vysvětlení dynamického procesu změny dějin, díky kterému si nárokuje výklad minulosti, přítomnosti, ale i budoucnosti. Arendt také poukazuje na určité specifikum, totiž že ideologie není schopna měnit realitu. Proto nachází nástroj, jak alespoň měnit její chápání. Do veřejných záležitostí vnáší tajný záměr, který nás nutí rozpoznávat prostřednictvím jakéhosi šestého smyslu. Realitu také často vysvětluje prostřednictvím na první pohled velmi logické dedukce či dialektiky, tedy snaží se ji vědecky uchopit a vyložit, což podpírá svou vlastní argumentací a vytváří tak nový způsob smýšlení (Arendt 1996: 632–637). Fakt, že ideologie aspiruje na vědecký přístup, zohledňuje ve svém myšlení i Karl Popper (1994). Za vědecké považuje teorie, které je z jejich podstaty možné falzifikovat. Ideologie však popření sama sebe v žádném případě neumožňuje, protože bazíruje na vlastní objektivitě. Nelze ji tedy vyvrátit teoreticky, ani skrze zkušenost. Ideologii v opozici k vědě vymezuje i teoretik nacionalismu Clifford Geertz. Ideologii považuje za ucelený kulturní systém, který zohledňuje strukturu různých situací, ale staví se k nim angažovaně, tedy vytváří si k nim názor. Věda k těmto strukturám pak naopak přistupuje zcela neutrálně a tím vymezuje hranice mezi sebou samou a ideologií (Geertz 2000: 259–261). Všeobecně tedy můžeme nahlížet ideologii nikoliv jako vědecké poznání, ale jako druh filosofie, která se však od té klasické liší tím, že bývá politicky využívána (Šaradín 2001: 50).

Pangermanismus bývá často s těmito pojmy ztotožňován či zaměňován, a to nikoliv nelogicky. V určitých dějinných etapách, zdá se, naplňuje charakteristiku světo-názoru, nebo dokonce ideologie. Tyto pojmy jsou však pro pangermanismus pouhou vnější schránkou. Je třeba si uvědomit, že pangermanismus není jen politické hnutí usilující o kulturní, jazykové a politické sjednocení německy hovořícího prostoru, ale může být vnímán i jako trvalá součást povahy německého národa, což se v praxi projevuje potřebou expandovat a rozšiřovat svou existenci dále, ideálně až po hranice kontinentu. Rozdíl oproti nacionalismu tak

spočívá v tom, že pangermanismus se nespokojí s pouhou emancipací národa a naplnění požadavků na osamostatnění, ale obsahuje v sobě neustálou tendenci svůj prostor rozšiřovat, byť logicky vždy na úkor ostatních. Samozřejmě chápeme tento pojem jako poplatný pouze určité historické etapě. Mluvit o pangermanismu současné Spolkové republiky Německo a o její rozpínavosti třeba jen v rámci Evropské unie, by asi poněkud postrádalo smysl.

Na základě výše uvedeného minimálního vymezení ústředních pojmů nabídne stať práce zamyšlení nad ideologizací pangermanismu a jeho proměnou ze světového názoru v součást oficiální ideologie.

Stať práce bude rozdělena do šesti kapitol. První kapitola bude věnována charakteristice pangermanismu jako druhu pan-ideologie¹ a jeho srovnání s jinými pan-ideologiemi. Zmíněn bude například panslavismus, panarabismus, panturkismus, panafricanismus a další pan-hnutí. Prostor zde bude vyhrazen také pro historické předpoklady vzniku pangermanismu a pojetí pangermanismu v myšlení vybraných autorů. Druhá kapitola práce se pokusí zmapovat vývoj pangermanismu v průběhu 18. a 19. století, kdy se utváří jeho nacionalistické kořeny. Kapitola bude pro lepší kontextualizaci vývoje rozdělena ještě na ideové a pragmatické motivy německého imperialismu, zejména v období před sjednocením Německa. Prostor zde bude věnován německému osvícenskému, resp. romantickému myšlení a taktéž německé historiografii. Následovat bude i krátké shrnutí událostí před sjednocením Německa, resp. proces formování německého jazykového a kulturního prostoru. Účelem kapitoly je vytvořit kontext pro pochopení pozdějšího chování německého prostoru, zejména imperiální politiky spojené s kolonialismem.

Třetí kapitola je věnována ideologii pangermanismu. Takové pojmenování nemá naznačovat, že by byl pangermanismus již v této části považován za ideologii. Má se naopak pokusit o systematizaci idejí, které

¹ Teoretická úvaha o sjednocení velkých regionů či celých kontinentů.

pangermanismus vytvářejí. Pojem ideologie je zde uveden jako ekvivalent pojmu ideová konstrukce pro svou větší obsahovou přesnost. Tato kapitola se soustředí výhradně na myšlenkové zakladatele pangermanismu, tedy na vybrané německé autory 19. století. Další část kapitoly pak pro úplnost představuje árijskou rasovou teorii, jakožto součást ideologie pangermanismu.

Čtvrtá kapitola práce již opouští myšlenkové základy a pokouší se představit institucionální podobu pangermanismu, resp. prostředí německých nacionálních spolků v českých zemích a v Rakousku. Další část kapitoly se pak věnuje samotnému německému prostředí a vrcholnému představiteli pangermanismu, Všeněmeckému svazu. Především s touto organizací pak již pracují i zbylé kapitoly práce.

Pátá kapitola se soustředí na období radikalizace požadavků Všeněmeckého svazu, které provázelo předválečný vývoj v německém mluvícím prostředí. Podstatnou – a dosud ještě nezmíněnou – součástí pangermanismu jsou také geopolitické koncepce, které se rozvíjejí především před 1. světovou válkou. Specificky pro pangermanismus je důležitá idea střední Evropy, které dominuje právě Německo. Těmto teoriím a jejich pokusům o legitimizaci teritoriální expanze německého prostoru je věnována druhá část kapitoly.

Poslední kapitola práce se s ohledem na sledování vývoje logicky věnuje pangermanismu v meziválečném období. Toto období je pro pangermánská uskupení mimořádně důležité, poněvadž dochází k jistému názorovému rozkolu v rámci pangermanismu jako takového. Text se právě tuto vnitřní nejednotu pangermánského hnutí pokusí zachytit popisem konkrétních událostí a jejich dopadů na charakter pangermanismu jako takového.

Závěr práce pak přinese celkové shrnutí poznatků stati, potvrdí či vyvrátí v úvodu stanovené předpoklady práce a pokusí se formulovat další problematiku, která s fenoménem pangermanismu souvisí a nastínit tak, jakým směrem by se mohl jeho výzkum dále ubírat.

Práce bude využívat také konkrétní metodologie k systematizování informací a jejich dalšímu zpracování. Vzhledem k práci s primárními prameny, publikacemi a odbornými články, bude hojně využito textové a také obsahové analýzy. Práce s konkrétními historickými daty vyžaduje využití historické analýzy. Práce se také často dotkne tématu nacionálních doktrín a pangermanismu, které mají významotvorný rozměr a sílu utvářet společenské jednání či formovat jazykový projev jedinců. Proto bude částečně využito i diskursivní analýzy. Zčásti se v práci objeví také komparace, především první kapitola bude pracovat s různými druhy myšlenkových konceptů (pan-ideologiemi), které se nevyhnou srovnání.

Téma pangermanismu jako hlavního objektu výzkumu a analýz není příliš obvyklé. Pokud se setkáme s tématy tomuto alespoň trochu podobnými, jedná se většinou o analýzu nacionalismu německého kulturního a jazykového prostoru, případně o různé analýzy ideologie a podobných politických doktrín v německém prostředí. Pangermanismus jako takový se však ve vědeckých textech příliš často nevyskytuje, a pokud ano, je jeho výskyt redukován spíše na práce historiků. Důvodů pro absenci tohoto pojmu v současném (hlavně politologickém) výzkumu může být hned několik: prvním důvodem může být neujasněnost pojmů a jejich zaměňování. Jak je již patrné z výše zmíněného, pojem pangermanismus má velmi blízko k pojmu ideologie, doktrína či světonázor. Někdy je také nahrazován pojmem nacionalismus či německý imperialismus. Tyto pojmy bývají klíčové pro mnohé studie, které se okrajově dotýkají i pangermánských myšlenek, ale nikdy se jim explicitně nevěnují. Nutno však podotknout, že pangermanismus jako takový se přeci jen od výše zmíněných pojmů liší a to ve svém záměru „poněmčovat“, jak bylo ostatně uvedeno výše. Dalším důvodem omezené práce s tímto pojmem může být fakt, že pojem byl během válečných let zdiskreditován a přestal být používán. Časem byl vytlačen novými, modernějšími pojmy, či prostě tvrzením, že pan-ideologie nehrají v dnešním světě již relevantní roli.

Pokud tedy chceme zkoumat fenomén pangermanismu v kontextu velkoněmectví a rozšiřování německosti, je nutné smířit se s poměrně omezenou zdrojovou základnou a najít jinou cestu, jak se k informacím o tomto fenoménu dostat. Jednou z možností je studovat tento jev skrze jeho kritiku, která je českému prostředí (z něhož vzešlo několik významných kritiků pangermanismu) poměrně blízká. Další možností je pak zkoumat jednotlivě geopolitickou, sociálně-biologickou a ideologicko-propagandistickou sféru jednotlivých dějinných etap, které podle předchozího uvážení pangermanismus zasáhl a závěry pak porovnat s našimi předpoklady. Vzhledem k omezené dostupnosti informací a literatury jak v českém, tak zahraničním prostředí, bude pro tuto práci zvolena kombinace obojího.

Tomu odpovídá i výběr zdrojů. Snad jediným autorem, který se v českém prostředí poměrně obšírně věnoval této problematice, byl Karel Hoch, jenž v roce 1946 publikoval knihu s názvem *Pangermanismus*, nicméně je i autorem dalších publikací se související tematikou.² Vzhledem k rozsáhlosti témat, kterým se autor věnuje, je až s podivem, že v českém prostředí není jeho tvorba natolik dostupná, jak by se čekalo. Mezi další autory, kteří zohledňují existenci pangermanismu ve svém díle, patří Jiří Kořalka, který na pangermanismus reaguje spíše skrze výzkum slovanství a emancipace českého národa. Tato práce bude čerpat např. z jeho díla *Všeněmecký svaz a česká otázka koncem 19. století*. Z českých zdrojů bude využito také myšlení Tomáše G. Masaryka, který svým spisem *Nová Evropa* přispívá ke kritickému nazírání pangermanismu.

Určité historiografické zázemí pak nabízí i autoři z německo-jazyčného prostředí. Vzhledem k omezené dostupnosti jejich knih v českém prostředí jsem využila spíše odborných článků, případně informačních databází, např. Bundeszentrale für politische Bildung. Užitečnými zdroji informací se pak staly dvě knihy z anglosaského

² Mezi další jeho tituly patří např. *Čechy na prahu moderního hospodářství*, *Počátky německého nacionalismu*, *Alois Rašín, jeho život, dílo a doba*, *Židé u nás před rokem 1948* apod.

prostředí, kniha Austina Harrisona s názvem *The Pan-germanic Doctrine* a kritická studie Rolanda Ushera s názvem *Pangermanism. From its Inception to the Outbreak of the War*. Vynikajícím zdrojem, zaměřujícím se především na dějiny Všeněmeckého svazu, je práce Barryho Jackische s názvem *The Pan-German League and Radical Nationalist Politics in Interwar Germany, 1918–1939*.

Další zdroje budou tvořit české i zahraniční prameny a publikace, ale částečně i internetové zdroje a především články z renomovaných vědeckých databází.

Pro další studium pangermanismu se zaměřením na působení Všeněmeckého svazu je možné doporučit tři vynikající publikace, které jsou však v českém prostředí beznadějně nedostupné, proto jsem z nich bohužel v práci nemohla čerpat. Jedná se o knihu *The Pan-German League, 1890–1914* od historičky Mildred Wertheimer, dále o kulturologickou studii Všeněmeckého svazu s názvem *We Men Who Feel Most German* od Rogera Chickeringa a za poslední o studii *Die Geschichte des Alldeutschen Verbandes 1890–1939* od Alfreda Krucka. Zde je třeba ještě upozornit, že většina jmenované literatury byla vydána v průběhu 1. poloviny 20. století a nepřináší tedy současný pohled na fenomén pangermanismu, byť její výhoda naopak spočívá v tom, že se pangermanismu věnovala ještě v době, kdy se hnutí vyvíjelo. Současných prací o pangermanismu totiž existuje jen velice málo a spíše se jedná o kratší stati či články, než rozsáhlejší publikace. Právě z tohoto důvodu jsem v práci hojně využila výše zmíněnou knihu Barryho Jackische, vydanou v roce 2012, abych alespoň částečně vyvážila množství použitých zdrojů se starším datem vydání.

Význam přínosu této práce spatřuji především v systematizování pojmu pangermanismus a objasnění jeho role v dějinách německého jazykového a kulturního prostředí. Ačkoliv se práce místy jistě nevyhne historizujícímu popisu událostí, jejím cílem je představit spíše politologickou perspektivu vývoje pangermánského hnutí, resp.

neopakovat dějiny, nýbrž se pokusit analyzovat vnitřní proměnu pangermanismu nastítnit nárůst nacionalistických tendencí v německém kulturně-jazykovém prostředí a vystihnout charakter a atmosféru velkoněmecké expanze a prosazování sama sebe na úkor ostatních evropských národů.

2 PANGERMANISMUS A JINÉ PAN-IDEOLOGIE VE SVĚTOVÝCH DĚJINÁCH

2.1 Konceptualizace pan-ideologického hnutí, vývoj a praktické proměny konceptu

V období 2. poloviny 19. století a v 1. polovině 20. století se v sociálně-politické sféře objevují myšlenková hnutí, která bývají označována jako pan-hnutí³, někdy také jako pan-ideologie. Tyto formace svou existenci zakládají na etnicitě (panslavismus, pangermanismus, panturkismus), náboženství (panislámismus) či na kulturním základu (panasianismus, panafricanismus, panarabismus), ovšem jejich společným cílem je vždy *sjednocení všech svých členů bez ohledu na hranice národního státu*. Tato ambice často vede k imperiálnímu či naopak iredentistickému, vždy ale nacionálnímu charakteru chování vůči okolí, což způsobuje, že jsou tato hnutí současnými politickými reprezentacemi národních států zpravidla odmítána, či minimálně skepticky přehlížena. S tím koneckonců souvisí i fakt, že s rozšířením národního státu tato pan-hnutí zmizela, či se výrazně marginalizovala (Hamilton 2011; Kazemzadeh 1968; Lüdke 2012).

Pan-hnutí můžeme nahlížet jako politicko-kulturní hnutí, která se snaží podnítit solidaritu a soudržnost lidí napříč národy, které pojí

³ V případě označení konkrétního hnutí (např. panslavismus, panarabismus, panturkismus) se zpravidla ve slově nevyužívá pomlčka, kdežto v případě připojení částice „pan“ před běžné slovo (např. pan-hnutí, pan-ideologie) je obvykle pomlčky využito za účelem lepší čitelnosti slova. Těchto gramatických pravidel se přidržím i v této práci.

příbuzný jazyk, kultura, tradice, etnicita či geografická blízkost. Obecnost této definice sice pomáhá tento fenomén zachytit, ovšem není možné všechna hnutí takto vágním způsobem umístit do jedné kategorie. Některá pan-hnutí totiž nejsou výlučně nacionální (př. panislámismus), u jiných se charakter nacionalismu naopak liší v závislosti na geografických a kulturních podmínkách. Velké rozdíly tak existují například mezi panafrikanismem a hnutími panevropskými (př. pangermanismem, panslavismem), ale odlišnosti najdeme i v rámci panevropských hnutí jako takových. U panafrických hnutí se pak setkáváme s odlišným druhem nacionálního sentimentu, který je většinou vyjádřen antikolonialismem a antiimperialismem (vůči Evropě), profiluje se tedy opačně než většina evropských pan-ideologií (Lüdke 2012).

Pan-ideologie se však myšlenkově vždy pojí s nacionalismem a imperialismem. Hannah Arendt (1996) pan-hnutí nahrazuje pojmem „kontinentální imperialismus“ a odlišuje ho od imperialismu zámořského. Hlavním rozdílem je skutečnost, že kontinentální imperialismus je vždy koherentní a vždy vyžaduje aplikaci stejných metod a institucí bez ohledu na geografickou vzdálenost (Arendt 1996: 325). Dalším charakteristickým rysem pan-ideologií je, že obvykle odmítají národní stát jako příliš malý a příliš slabý. Někdy jsou pan-ideologie také spojovány se vznikem globalizačních procesů a expanzí médií, která tyto procesy sledují (Lüdke 2012). Koneckonců hodnotit objektivně zaměření a charakter jednotlivých pan-hnutí možné ani není, bereme-li v úvahu nejen esenciální nemožnost objektivního vědeckého poznání, ale také etnocentrické uvažování, které je vždy alespoň částečně přítomné při jakémkoliv pokusu o analýzu cizích kulturních fenoménů.

Vraťme se ale ještě na moment k terminologii. Již výše bylo zmíněno, že pan-hnutí bývají nazývána také jako pan-ideologie, zvláště pak v případě, že tyto skupiny disponují ucelenou soustavou myšlenek a hodnot, stejně jako vysvětleními pro své cíle. Zatímco o pan-ideologiích hovoříme až s rozvojem evropského kolonialismu a zámořských impérií v 17. století, s pojmem ideologie se již setkáváme o mnoho dříve. Pojem

se poprvé objevuje ve spojitosti s francouzským filosofem Destuttem de Tracyem a následně s Napoleonem, kdy získává pejorativní obsah (Šaradín 2001: 20–23). Předpona „pan“ se ke slovu přidává právě ve spojitosti se vznikem hnutí majících přeshraniční, někdy až celokontinentální charakter. Objevuje se tak celá řada označení, která se snaží vystihnout velikost a rozsah myšlenek, vážících se zpravidla ke konkrétní kultuře, jazyku či jak bylo uvedeno výše, etnické příbuznosti. Kromě pan-ideologií a jejich konkrétních podob se tak setkáváme např. s označením Lusofonie, Frankofonie, Anglosféra, Commonwealth, Panarábie apod., což jsou termíny veskrze moderní. Pan-ideologie je pak spíše označením pro dřívější formu takového hnutí a dodnes převládá jeho vnímání jako antimodernistického, neliberálního a agresivně nacionálního fenoménu. Některá pan-hnutí byla právě na základě těchto vlastností a své činnosti zdiskreditována, zatímco pro některá nevznikly moderní ekvivalenty, a pokud ano, jejich užívání se ve všeobecné diskusi neuchytilo. Tedy, zatímco pojem pangermanismus či panslavismus nahradily v moderní politice spíše termíny etymologicky navazující na slovo nacionalismus, označení panafricanismus, panarabismus či panasianismus zůstala zachována ve své původní podobě a v současných veřejných i odborných diskusích se objevují mnohem častěji než jejich evropské obdoby (Lüdke 2012).

Pokud bychom měli přistoupit k pokusu o klasifikaci pan-ideologií, je možné zvolit způsob jejich rozdělení dle podstaty, na které staví svou existenci. Prvním typem jsou pan-ideologie, které vážou identitu svých příznivců k určitému geografickému území. Vycházejí z předsvědčení, že obývání určitého teritoria poskytuje lidem podstatu a smysl existence. V tomto smyslu můžeme hovořit např. o panafricanismu, panasianismu, panamerikanismu či paneuropeismu. Další typ pan-ideologií pak bazíruje spíše na etnickém či kulturním pozadí, které je často vyjádřeno jazykem. V této kategorii je možné jmenovat panarabismus, panturkismus, panslavismus či paniranismus (Kazemzadeh 1968). Třetí typ pan-ideologického hnutí se pak opírá o náboženství. Nejvýraznějším

zástupcem tohoto proudu je panislámismus. Významnou vlastností všech zmíněných pan-hnutí je fakt, že překonávají odlišnosti, fragmentace, dělení a rozpory v rámci daných myšlenkových proudů. Např. naposledy zmíněný panislámismus překonává štěpení islámu na různé větve a usiluje o socio-politické sjednocení všech muslimů bez ohledu na hranice národních států, regionů či jakýchkoliv jiných geografických celků a stejně tak za sebou nechává i bariéry jazykové, kulturní, národní. Ona předpona „pan“ tedy vyjadřuje zájem o skutečné přeshraniční sjednocení ve smyslu rozšíření pocitu vzájemné solidarity a sounáležitosti, resp. vytvoření světové komunity (Lüdke 2012).

Charakterizovat pan-ideologii jako obecnou kategorii jakkoliv konkrétněji lze jen těžko. Svým obsahem se pan-ideologická hnutí liší, vyskytují se s různou intenzitou a různým rozsahem, avšak přesto lze vystopovat určité společné znaky. Jak již bylo zmíněno výše, vždy jsou tato hnutí spojena s nacionalismem, imperialismem (či antiimperialismem), popř. iredentismem, vždy zaujímají dvojznačný postoj k modernitě a jejich vznik je zpravidla svázán s vytvořením mýtu existence jakéhosi jádra pan-hnutí, které iniciuje proces jeho rozšiřování (Hamilton 2011). Pan-ideologická hnutí ve své praktické činnosti nejsou liberální. Členství v nich není možné svobodně zvolit, protože svou velikostí jedince přesahují a pracují s ním organicky, tedy jako s pouhou drobnou součástí celku. Poslední, avšak zřejmě nejdůležitější charakteristikou, je fakt, že pan-ideologická hnutí jsou vždy velmi vágní. Usilují o sjednocení, které má vést ke vzájemné solidaritě a spokojenosti, s nadsázkou tedy k jakémusi blaženému stavu pro všechny své členy, nicméně nikdy nejsou pan-ideologická hnutí schopna zaujmout pozici, ze které by dovedla konkrétně vysvětlit, jak chtějí k těmto cílům dospět. Spíše panuje přesvědčení, že k těmto cílům byla hnutí předurčena a *nějak* k nim už dospějí (Lüdke 2012).

Nakonec je třeba položit si otázku, co vedlo k marginalizaci pan-ideologických hnutí a proč nebyla tak úspěšná, jak by se dalo očekávat?

Z obecné diskuse lze extrahovat zhruba čtyři příčiny úpadku vlivu pan-ideologických hnutí.

Zaprvé, existuje názor, že síla pan-ideologických hnutí byla potlačena konceptem, který je úspěšný dodnes: národním státem. Snad s určitou výjimkou ortodoxně muslimských států, kde je islám organizačním principem společnosti, dnes neexistuje na světě region, kde by národní stát nehrál ve společenské organizaci důležitou roli. Národní stát jako způsob moderní organizace sice úplně neukončil existenci pan-ideologických hnutí jako takových, ale výrazně přispěl k jejich útlumu či transformaci (Lüdke 2012). Pangermanismus je na rozdíl od výše uvedených pan-ideologií dnes považován za ukončený a mrtvý koncept. Idea velkého Německa je dnes již neobnovitelná, především proto, že Rakušané i Švýcaři mají dnes vlastní identitu a nevykazují žádný zájem stát se opět součástí Německa, a to jakoukoliv formou.

Zadruhé, k oslabení pan-ideologických hnutí došlo jednoduše na základě jejich nefunkčnosti v praxi. Ukázalo se, že už i samotný koncept národního státu potřebuje silné pojivo, aby mohl úspěšně fungovat. Pro většinu společností se tímto pojítkem stal nacionalismus, který ovšem dodnes čelí jinému druhu identity, než je ta národní, totiž identitě lokálního charakteru. Rodina, klan, kmen, tribální společenství, komunita či jakékoliv jiné uskupení obvykle jedinci nabízí silné vazby, resp. pocit sounáležitosti, která je na nízké úrovni vždy silnější, než na úrovni státní či nadnárodní. Pokus o implementaci pan-ideologického hnutí do praxe se tak konfrontován touto skutečností stal neúspěšným (Lüdke 2012). Ilustrativním příkladem ze současnosti je loajalita Evropanů k instituci Evropské unie. Někteří autoři nepochybují o legitimitě Evropské unie a jejím demokratickém charakteru, který zajišťuje např. systém brzd a protivah, rovné mandáty, fiskální limity, rozdělení moci, procedurální omezení apod. (Moravcsik 2002: 603). Ovšem, v otázce, proč jsou ve většině států volby do Evropského parlamentu volbami sekundárními a proč občané cítí stále silnější loajalitu k národnímu státu než k Evropské unii, často tito autoři uspokojivě odpovědět nedokážou.

Příčiny demokratického deficitu a nízké loajality Evropanů k instituci Evropské unie se tak redukuje zpravidla na tvrzení, že důvodem výše uvedených nedostatků je neexistence silné evropské politické identity, neboli evropského národa, dému, občanské společnosti či evropské veřejnosti, která by cítila zodpovědnost za evropský integrační proces a sounáležitost s evropskou kulturní identitou (Follesdal – Hix 2005: 5–6).

Zatřetí, pan-ideologická hnutí mají vágní charakter, což je příčinou, proč je jejich praktická realizace neúspěšná. Postulují vznik velkého společenství a nutnost překonat jazykové bariéry, kulturní či geografické hranice apod., nicméně realizace těchto cílů v praxi vždy ztroskotala. Zůstávají tak spíše utopickými vizemi, které jsou navíc v současné době narušovány spíše opačnými tendencemi (iredentismem, secesemi, separatismem apod.) (Beary 2008; Lüdke 2012).

Začtvrté, a zde se vraťme o pár řádek výše, 21. století nemá pro pan-ideologická hnutí vhodné podmínky. Události posledních let dokazují, že oslabování národní identity a státní suverenity na úkor institucionálních nadnárodních projektů vede spíše k posilování regionálního a lokálního nacionalismu, což vede k opačným trendům, než jaké nastolují pan-ideologie⁴ (Lüdke 2012). Současným příkladem je zřejmě skotské separatistické hnutí, jehož aktivity a politické požadavky vyústily až v možnost deklarovat samostatnost v plánovaném referendu na podzim 2014 (Evers 2012). Podobné aktivity v různé intenzitě se objevují i v jiných evropských zemích, k nejznámějším separatistickým regionům patří v současné době Baskicko, Jižní Tyroly, Sardinie, Flandry, Vlámsko, ale zmínit můžeme i např. aktivity Ligy severu v Itálii aj. (Beary 2008: 90).

⁴ Jistou výjimkou mohou být ovšem krizová období, občanské nepokoje, války a další konflikty, které narušují dosavadní jistoty a stabilitu národních států a mohou vést k revitalizaci pan-ideologií, které mají sloužit jako východisko krizové situace. Příkladem mohou být nepokoje v arabském světě a hledání jednotné identity, nejčastěji chalífátu, nebo třeba vliv panturkismu na středoasijské republiky.

2.2 Pan-ideologická hnutí v dějinách

Výše představenou charakteristiku fenoménu pan-ideologických hnutí je zřejmě vhodné doplnit konkrétními příklady z praxe. Pokusů o vytvoření funkční pan-ideologie najdeme ve světových dějinách hned několik.

Panamerikanismus vznikl v Jižní Americe původně jako praktická politika, nikoliv jako ideologický normativní rámec. V roce 1826 Simon Bolívar uspořádal v Panamě Pan-Americkou konferenci, jejímž cílem bylo sjednocení všech zemí Latinské Ameriky proti španělskému vlivu. Vedení dalších panamerických konferencí se pak ujaly Spojené státy americké. Cílem hnutí byla hemisférická solidarita (s výjimkou Kanady). Konference řešily záležitosti týkající se práva a legislativy, obchodu, ekonomiky, kulturních záležitostí, veřejného zdraví atd. V roce 1890 byla na panamerické konferenci dokonce založena Pan-americká unie, instituce ztělesňující hlavní myšlenky celého panamerického hnutí (Lockey 1925: 116). Nutno však poznamenat, že existence unie i hnutí jako takového byla vždy spíše pragmaticky zaměřená. Panamerikanismus na rozdíl od jiných pan-hnutí neměl ideologii, a pokud bychom přesto hledali v panamerikanismu její náznaky, redukovali bychom panamerikanismus nejspíše pouze na teoretický rámec pro imperialistickou politiku Spojených států. Současné pokusy navázat na panamerické vize jsou ztělesněny nejvíce ekonomickými integračními procesy. Samotná myšlenka jednoty celého amerického kontinentu byla pak narušena již s počátkem bipolární konfrontace a rozšířením komunismu v některých zemích Jižní Ameriky (Portland State University 2013).

Panafrikanismus jako další příklad masivního pan-hnutí vzniká na pozadí africké dekolonizace a rodí se jako kolektivní vyjádření nezávislosti vůči bývalým koloniálním velmocím. Kořeny myšlenek africké jednoty však najdeme už ve století 19. v myšlení politického aktivisty a bojovníka za lidská práva, W. E. Du Bois. Prvním výsledkem formování těchto myšlenek bylo konání Panafrického kongresu v roce 1945

v anglickém Manchesteru, kterého se účastnili především Afričané žijící v Evropě, ale i významní afričtí představitelé, např. Kwame Nkrumah či Jomo Kenyatta (Emerson 1962: 282). Na půdu černého kontinentu se panafricanismus v institucionální podobě dostal až v roce 1963, kdy byla založena panafrická organizace zvaná Organizace africké jednoty (OAJ)⁵. Reálně však myšlenky panafricanismu nebyla organizace schopna naplnit. Jedním z fundamentálních principů OAJ byl totiž respekt k územní integritě a hranicím jednotlivých afrických států, což ovšem značně komplikovalo jakékoliv snahy o příhraniční spolupráci a znamenalo tak omezení aktivit OAJ na minimum. Celokontinentální aktivity tak byly nahrazeny alternativou, tj. aktivitami regionálního charakteru, které však daly vzniknout obrovskému množství různých integračních procesů či institucí, jejichž činnost a cíle se navzájem překrývaly, stejně jako členství jednotlivých států v těchto organizacích (Piknerová 2012). Tento nešvar a v podstatě i protichůdnou tendenci panafricanismu se Africe nepodařilo uspokojivým způsobem vyřešit dodnes. Namísto celoafrického sjednocení tak dále vznikají organizace, které se snaží eliminovat problém překrývajícího se členství a myšlenky panafricanismu se tak redukovaly maximálně na snahy o ekonomickou spolupráci kontinentu.

Panislámismus se objevuje jako reakce na evropský kolonialismus a zahraniční politiku západních zemí. Na rozdíl od výše představených pan-hnutí je panislámismus hnutím ideologickým. Jeho hlavním ideologem byl Peršan Jamāl al-Dīn al-Afghānī, který se svým učněm, Egypťanem Muhammadem 'Abduhem pravidelně vyzýval k vytvoření unie muslimských národů a muslimského lidu proti agresi a dominanci západních zemí. Činnost těchto ideologů byla v arabském světě přijímána nejen kladně, několikrát byla totiž označena za propagandu s revolučními dopady, což přivedlo hlavního panislámistu Jamāla v roce 1879 do evropského exilu (Lee 1942: 283).

⁵ Dnes známá jako Africká unie (AU).

Panislámismus tak nikdy nevytvořil silné institucionální hnutí. Jeho předpoklad sjednocení všech muslimů ztroskotal na pokusu sloučit nesourodé prvky, a to nejen kulturní a etnické, ale také odlišnosti vyplývající z jednotlivých proudů islámu. Příslušnost k islámu byla sice silným pojivem, nicméně panislámismus, tak jak ho definoval Jamāl al-Dīn al-Afghānī, zapomínal na příslušnost k tradičním komunitám, která je v arabských zemích podobně silná jako náboženství samotné (Dawn 1988: 74–75). Namísto usmíření mezi sunnity a šíity tak došlo k popření samotných základů panislámismu. Dalším důvodem, proč islámské panhnutí nemohlo fungovat, byl i vzrůstající nacionalismus mezi jednotlivými arabskými národy a vzájemná konkurence plynoucí z pokusů o modernizaci společností. Panislámismus tak v podstatě zůstal pouze do konce 1. světové války jako nástroj odboje vůči nepříteli, avšak poté vymizel.

Panarabismus byl neodmyslitelně svázán s panislámismem a jeho osud byl podobný. Kulturní, politická i ekonomická pestrost arabského světa a vzrůstající nacionalismus arabských zemí po 1. světové válce ukončily potenciál panarabského sjednocení a jeho využití se omezilo na nástroj budování národní identity v jednotlivých arabských zemích (Dawn 1988: 80–81). Konečně i vznik Sjednocené arabské republiky a celá její existence jsou důkazem slabosti myšlenky arabského sjednocení. Pokusy o arabskou jednotu se tak omezily pouze na regionální integrační procesy, přičemž i jejich funkčnost je komplikována obrovskou škálou rozdílů mezi jednotlivými arabskými státy.

Na konci 19. století vzniká panturkismus jako reakce na ruský nacionalismus. Hlavním ideologem se stal Ismail Gasprinski, který během pobytu v Moskvě absorboval mnoho z panslavismu, který využil jako vzor pro vytvoření idejí o sjednocení všech turkických národů s apelem na Turky žijící v Rusku. Panturkismus se velmi brzy spojil s tureckým nacionalismem a stal se poměrně agresivní doktrínou, která měla vést k jednotě muslimských turkických národů pod vedením Turecka. K tomu přispěla i skutečnost, že jeden z ideologů panturkismu, Yūsuf Akçura, byl

během svého pobytu v Evropě konfrontován s myšlením Ernesta Renana, Arthura de Gobineaua, Houstona Chamberlaina aj., a na základě inspirace těmito autory vyloučil z panturkismu islám jako fundamentální princip a nahradil ho bází jazyka a rasy (Kazemzadeh 1968).

Nejaktivnější bylo panturkické hnutí před a během 1. světové války, která byla obdobím dominance tehdejší Osmanské říše. Panturkismus během války sloužil v podstatě jako platforma proti ruskému vlivu. S nástupem hnutí Mustafy Kemala Atatürka však začalo docházet k postupné marginalizaci panturkismu, který byl v rozporu s některými zásadami Atatürkovy politiky. Sekularizace a modernizace Turecka pak vedla k úplnému vymizení panturkických myšlenek (Tachau 1963: 166). Role pan-hnutí byla ovšem důležitá (stejně jako v případě panslavismu) v očištění tureckého jazyka od cizích vlivů. Po rozpadu SSSR se v zahraniční politice Turecka objevuje myšlenka panturanismu, která předpokládá jazykovou a kulturní příbuznost Turků se středoasijskými národy. Panturanismus počítá s vytvořením federace turko-tatarských národů, kde bude mít Turecko dominantní postavení (Ankara se stane metropolí) a zároveň představuje nástroj, který má ospravedlnit případné turecké pronikání východním i západním směrem (Janeček 2007).

Paneuropeismus neboli panevropské hnutí má hluboké historické kořeny. Už ve středověku se objevovaly první koncepce uvažující evropskou jednotu, mezi teoretiky těchto myšlenek patřil např. Pierre z Dubois, Jiří z Poděbrad či Maxmilien de Béthune. Novověké myšlení o jednotné Evropě pak rozvinul např. William Penn, Charles de Saint-Pierre či Claude Henri de Saint-Simon. Za nejvýznamnějšího teoretika evropské jednoty je však považován Richard Coudenhove Kalergi, rakouský šlechtic, který v roce 1923 publikoval spis Panevropa (Fiala, Pitrová 2009: 33–36).

Kalergi ve své práci představil vizi jednotné Evropy jako ideálu, ke kterému by se měla Evropa po 1. světové válce dopracovat. Reálný stav evropských zemí byl zcela opačný, než Kalergi popisoval. Evropa byla po

válce zdecimovaná, nejednotná, politicky i kulturně roztříštěná a její dřívější postavení světového hegemonu postupně upadalo. Kalergi reagoval ve své práci na vznikající ideologie, především nacionalismus a bolševismus, které považoval za demokracii ohrožující. Účinnou obranou před těmito riziky mohlo být podle něj jedině politické, hospodářské, kulturní a další sjednocení všech evropských zemí (Coudenhove-Kalergi 1993: 14–21).

Myšlenky na sjednocení evropských národů však ztroskotaly ve 2. světové válce, během které se panevropská jednota objevovala maximálně v myšlení exilových skupin a odboje. Návaznost našlo toto myšlení až na konci 40. let, kdy byla založena Rada Evropy a následně i společný trh s uhlím a ocelí (Fiala, Pitrová 2009: 41, 49). Evropský integrační proces následně úspěšně pokračoval a z prvotní ekonomické formy spolupráce evropských zemí dokázal překonat ekonomickou rovinu a rozšířit integraci i ve sféru kulturní a politickou. Přestože se v současné době diskutuje o budoucnosti evropské integrace ve smyslu dvou možností – buď rozpadu EU či naopak vzniku superstátu – a velké téma pro euroskeptiky představuje i evropská měna či problematika nestabilní Eurozóny (The Economist 2012), je i tak možné považovat evropský integrační proces za projev stále rezonujícího panevropského hnutí, které, na rozdíl od většiny jiných pan-hnutí, má stále reálnou šanci na praktické fungování.

Podobně jako panamerikanismus reagoval na nadvládu Španělů, se i panslavismus zformoval jako nepolitická doktrína, zaměřená na obhajobu slovanských národů ovládaných Rakouskem-Uherskem. Tato snaha o zachování jedinečnosti slovanských národů byla realizována především skrze umění. Vznikalo množství krásné literatury a poezie, která navazovala na staré slovanské mýty a pověsti a apelovala na očistu gramatiky slovanských jazyků, které byly hojně poněmčovány (Guins 1948: 54). V revolučním roce 1848 byl v Praze svolán Pan-slovanský kongres (Kohn 1952: 704), který přeměnil uměleckou aktivitu v činnost politickou, která však neměla příliš pozitivní výsledky. Na kongresu se

projevily naprosto odlišné zájmy i hodnoty jednotlivých slovanských národů. Neshoda panovala především ohledně vztahu k habsburské monarchii a Rusku. Právě z Ruska byl panslavismus ovlivňován dvěma ideovými proudy, slavjanofilstvím a zapadnictvím, které tvořily hlavní linii pan-slavismu během 2. poloviny 19. století. 1. světová válka pak ukázala slabost panslavistického hnutí. Po skončení války se slovanské národy osamostatnily a panslavismus byl pokořen národním nacionalismem (Kazemzadeh 1968).

Opětovné vzednutí myšlenek na slovanskou jednotu přišlo během 2. světové války, kdy Stalin využil panslavismus jako ideologickou zbraň vůči Třetí říši. V jeho podání byly ovšem tyto myšlenky přizpůsobeny aktuálním potřebám sovětské propagandy, což vedlo pouze k dočasné iluzi, že by se Rusko mohlo stát vedoucím státem slovanského sjednocení (Kohn 1952: 708). Jako koncept byl ovšem panslavismus po 2. světové válce vyčerpán. Jeho existenci lze tak rozlišit do dvou proudů: první se objevuje v průběhu 19. století jako nepolitický, zaměřený na literaturu, jazyk a umění, kdy nejaktivnějším šířitelem panslavistických myšlenek byli Češi a Slováci. Druhý proud je pak konzervativní, nacionalistický a politicky aktivní a promítá se nejen mezi intelektuály, ale i do sféry byrokratické či vojenské (Kazemzadeh 1968).

2.3 Pangermanismus a historické předpoklady vzniku hnutí

Více než kterékoliv předchozí pan-hnutí je s politickým aktivismem, imperialismem, rasismem a militarismem, spojováno hnutí pangermánské. Názory na to, co vlastně pangermanismus je, odkud se vzal, jak se vyvíjel, se liší. Při studiu tohoto fenoménu se v sociálních vědách setkáváme převážně s autory, kteří se staví do pozice kritiků pangermanismu, a často o něm hovoří jako o agresivně nacionální doktríně (Anderl 1915; Arendt 1996: 344–350; Usher 1914), bez ohledu

na to, zda měli možnost tento fenomén poznat jen krátce, či naopak sledovat jeho historii až do jeho úplného vyčerpání.

V úvodu práce byl pojem pangermanismus označen za politické hnutí, usilující o kulturní, jazykové a politické sjednocení německy hovořícího prostoru. Tuto obecnou definici sdílí pangermanismus se všemi dalšími pan-hnutími. Na rozdíl od nich je však dále spojován s charakteristikami, které optikou liberálního a humánního myšlení rozhodně nemůžeme považovat za pozitivní. Firuz Kazemzadeh, emeritní profesor z univerzity Yale, je názoru, že pangermanismus je možné přirovnat k panslavismu v jeho druhém stádiu, tak jak byl koncipován ve stalinském SSSR (viz výše). Jedná se o doktrínu, která postupem času získává institucionální podobu a stává se ideologií. Ta je na rozdíl od jiných pan-ideologií velmi dobře organizovaná a své aktivity omezuje výlučně na jeden národ: německý (Kazemzadeh 1968). Hannah Arendt tento názor rozvíjí tvrzením, že pangermanismus byl politickým nástrojem, který byl vytvořen s cílem utlačovat židovské obyvatelstvo (Arendt 1996: 344–345). Současný německý badatel Tilman Lüdke pangermanismus definuje jako antimodernistické, agresivně nacionální hnutí neliberálního charakteru, jehož esenciálním základem je rasa, resp. rasová příslušnost (Lüdke 2012).

S podobným přístupem k fenoménu pangermanismu se pak setkáme i u starších autorů, kteří (na rozdíl od výše uvedených) ve svém smýšlení o pangermanismu nemohli reflektovat události 2. světové války, ani poválečný vývoj. David S. Jordan, jeden ze zakladatelů Stanfordovy univerzity, ve svém výzkumu označil pangermanismus za organizaci, která volá po specifickém druhu akce a nahrazení světa ovládaného anglickou rasou světem postaveným na systému německé disciplíny. Institucionální podoba pangermanismu (které bude věnován prostor níže) byla pak založena na podpoře nacionálního cítění a pocitu zodpovědnosti německého lidu za to, že by se právě německý národ měl stát světovou velmocí, resp. že by se právě německý systém měl přenést do systému světového, protože jedině takový systém eliminuje války, násilí, zlo

a bezpráví a jedině v takovém systému nebude zapotřebí „[...] Haagských konferencí a podobných pokusů o mezinárodní dohody“, [..., protože zde bude] „německý mír“ nebo „super-stát ve kterém Německo vnutí světu řád“ (Jordan 1917: 27, 29). Již v úvodu zmíněný český autor Karel Hoch pak pangermanismus považuje za přirozenou součást německé národní povahy, či za „[...] německé sebeurčení [..., které je] prostředkem k vládě nad Ne-němci“ (Hoch 1946: 7).

K jakékoliv diskusi o pangermanismu a jeho významu pro světové dění neodmyslitelně patří zmínka o instituci, která se pokoušela pangermánské myšlenky realizovat v praxi. Tato instituce vznikla v roce 1891 a do roku 1893 nesla název *Allgemeiner Deutscher Verband*. V roce 1893 pak došlo ke zkrácení názvu na *Alldeutscher Verband*, v překladu do češtiny *Všeněmecký svaz* (v anglosaském prostředí se setkáme namísto toho s názvem *The Pangerman League* – Pangermánská liga). Ideové základy instituce vzešly z řad tehdejších německých extrémních nacionalistů a militaristů, nicméně členství v instituci bylo navázáno na střední třídu, především učitele, lékaře a obchodníky (Kazemzadeh 1968). Hlavní činností svazu byla kritika německé domácí a zahraniční politiky, která vycházela právě z nacionálních pozic. Svaz jakožto otevřeně expanzionistická organizace veřejně nárokoval Německu zámořské državy a šíření německého vlivu do různých koutů světa, apel kladl i na restrukturalizaci německého námořnictva a v domácí politice pak podporoval autoritářskou monarchii na úkor parlamentní demokracie. Útočná rétorika byla z řad svazu vedena také proti cizím „neněmeckým“ prvkům německého národa, tj. Slovanům, katolíkům a nejčastěji pak Židům (Jackisch 2012: 315).

Pangermanismus se tedy jako agresivní forma imperialismu v období před 1. světovou válkou projevoval prostřednictvím militarismu v duchu rétoriky Všeněmeckého svazu. Jeho charakter byl determinován historickými předpoklady, které vedly ke vzniku tohoto pan-hnutí a případně měnily jeho podobu. Naprosto zásadním důvodem, proč se německý nacionalismus přeměnil do velmi asertivní podoby, byl fakt, že

Německo, oficiálně sjednocené až v roce 1871, nemělo žádné koloniální državy a pramalou šanci na jakoukoliv zámořskou expanzi. Nutnost prosazovat svou sílu se tak přenesla nikoliv do zámořské, ale do vnitrokontinentální sféry, kdy dobovačné tendence a ziskuchtivost nových a neprobádaných území byly nahrazeny ideologií, resp. pan-ideologií a politickým hnutím pangermanismu (Smith 1974: 646–652). Frustrace způsobená „pozdním sjednocením“ vyvolala i potřebu manifestace výjimečnosti, kterou v Německu naplnil koncept rasové výlučnosti. V tehdejší atomizované společnosti, kde bylo největší touhou občanů někam patřit, toto stačilo (Arendt 1996: 325–328).

Motivací pangermánského hnutí byla však nejen touha po koloniích, ale i všeobecně sdílená vize německého národa jako národa „panského“⁶. Pangermánští ideologové toto přesvědčení hojně podporovali odkazy na starogermánské mýty, pověsti a hrdinné eposy, které velmi dobře korespondovaly s rodícím se přesvědčením o rasové výjimečnosti Němců jakožto potomků těchto bájných Germánů (Kazemzadeh 1968). Nejvlivnějším se stalo pojetí Germánů jako potomků bájných Árijů, původně indických kmenů, které daly vzniknout germánským, slovanským a keltským kmenům. Přesun Árijů (Árijců) z Indie směrem na západ však znamenal složitá rasová míšení, která redukovala pokrevní čistotu původního kmenu. Nejméně toto míšení postihlo větev tzv. Sarmatů, kočovných bojovníků, kteří osídlili severozápad Evropy. Ani zde se však nevyhnuli střetu s jinými, finskými kmeny. Z tohoto spojení pak vzešla árijská větev Roxolanů, potomků pozdějších Germánů. Tento kmen se geograficky rozdělil, část obsadila území dnešního Pomořanska, větší část pak zabrala území Skandinávie, část kmenů dosáhla až na západ od Rýna k hranicím Francie (Budil 2007: 469; Gobineau 1942a: 237–241). Toto zjednodušené schéma

⁶ Zatímco pojem „panská rasa“ (*die Herrenrasse*) se poprvé objevuje v díle Arthura de Gobineau, pojem „panský národ“ (*das Herrenvolk*) začíná být užíván v období německého kolonialismu a rozpuku imperiální politiky. Své kořeny mají oba pojmy ve známém nadčlověku (*der Übermensch*) Friedricha Nietzscheho, který zvěstuje nadčlověka. Nietzsche vychází z evolucionismu a soudí, že člověk (stejně jako jeho předchůdci) je něčím, co má být překonáno. Jeho příchod spojuje se smrtí boha, která umožní člověku duševní proměnu ve vyšší stádium (Nietzsche 1995: 7–20).

pohybu árijských kmenů ukazuje, jakým způsobem byla osídlena oblast Německa a jeho blízkého okolí. Přesvědčení o jedinečnosti árijské, potažmo germánské rasy, bylo tedy podloženo podobnými vědeckými či pseudovědeckými díly biologů, antropologů a rasových teoretiků 19. století (o nich ještě později). Někdy je také možné setkat se s názorem, že vzor pro geografickou expanzi pangermanismus hledal v době existence římského impéria a jiných mnohonárodnostních říší (zhruba do 9. st. n. l.), na které germánské kmeny vytrvale útočily a podrobovaly je (Hoch 1946: 31).

Rasové fundamenty pangermánské ideologie se však hojně projeví až v pozdějším období existence německého státu, tedy především v době meziválečné a následně během 2. světové války. Pro pangermanismus dřívější doby je typický spíše onen kontinentální imperialismus, v praxi ztělesněný ideou sjednocené střední Evropy v čele s Německem (Arendt 1996: 331), nejčastěji demonstrováný koncepcí Mitteleuropy (1915) Friedricha Naumanna.

Jak rasové, tak imperiální charakteristiky pangermanismu jsou pak ztělesněny par excellence v chování a politice Třetí říše, která představuje poslední markantní historickou etapu pangermánského hnutí. Konec 2. světové války a demilitarizace, denacifikace, a demokratizace Německa, jsou nahlíženy jako ukončení pangermanismu, který je na základě tohoto tvrzení dnes považován za mrtvý (Lüdke 2012). Zda tomu tak skutečně je ověří (kromě jiného) další část textu.

3 VÝVOJ PANGERMANISMU V PRŮBĚHU 18. A 19. STOLETÍ

3.1 Ideové motivy německého imperialismu před sjednocením Německa

Už římský historik Publius Cornelius Tacitus ve svém známém díle *Germania* (1829) hovořil o specifických vlastnostech germánských

kmenů, barbarských bojovníků, kteří ve starověku obývali Germánii, obrovské území rozprostírající se mezi Rýnem na západě, Dunajem na jihu, Vislou na východě a samotným oceánem na severu. Germáni byli podle Tacita kmeny, které nad ostatními vynikaly nejen svým tělesným vzrůstem a fyzickými vlastnostmi, ale zejména neobvyklou bojovností a odvážností, spojenou se skromným způsobem života v tvrdých podmínkách, které přispěly k vytrvalosti těchto kmenů.

Schopnosti civilizovat lidskou populaci prostřednictvím boje a geografické expanze si všímá i francouzský myslitel Arthur de Gobineau a následně i původem britský myslitel, Houston Stewart Chamberlain. Ačkoliv jsou oba autoři spojováni s vytvořením myšlenkových základů nadřazenosti árijské rasy v pejorativním slova smyslu, je zajímavé, že i oni ve svých knihách reflektují germánskou bojovnost jako zcela specifickou vlastnost, která Germány odlišila od ostatních a umožnila kolonizovat rozsáhlá území a vytvořit prostor pro budoucí germanizaci cizího obyvatelstva (Gobineau 1942a: 78–79; Chamberlain 1899: 502–508).

Přesvědčení o nutkové tendenci Germánů dobývat, expandovat a přetvářet prostor, sdílí i novodobí autoři, převážně kritici pangermanismu⁷, kteří zmíněnou potřebu výbojnosti považují za specifickou vlastnost potomků starověkých Germánů, či dokonce za samotnou součást jejich národní povahy. Germánský militarismus a vojenské schopnosti (zejména v období vojenské dominance Pruska) bývají někdy nahlíženy jako důvod, proč se po staletí rozdrobené Německo bylo schopno ve 2. polovině 19. století zařadit mezi evropské národy mající mimořádné postavení (Hoch 1946: 102). Výbojnost pro německé národy typická se uplatňuje v dějinách především v německém (popř. pruském) vojenství, v jehož rámci vznikla organizovaná struktura, řád a hierarchie, díky kterým bylo vznikající Německo v 19. století schopno generovat nemalé územní zisky. Kromě reálného vojenství však vznikly i filosofické a politické systémy, které refletovaly válku a boj jako

⁷ Karel Hoch, Roland Usher, Charles Andler, Barry Jackisch aj.

prostředek přežití národa. Zvláště romantičtí myslitelé tento specifický rys pangermanismu označovali za „mystický iracionalismus“, jehož hlavní atribut představovala vůle; pud, který je prazákonitostí lidského bytí a života, či touhou honit se za fantomy jako tisíciletá říše, čistá rasa, starogermánské mýty či vyvolenost národa (Hoch 1946: 107–109). A v konečné fázi to byl také faktor, který v dějinách dostal Německo několikrát do izolace.

Podobné myšlenky najdeme v politickém myšlení německého romantismu. Raná fáze německého osvícenství je charakteristická apelem na racionalitu, metodologicky navazuje na Descarta a vyznačuje se akcentem liberálních přístupů v kontextu kantovského systému etiky. Němečtí osvícenci jako Samuel Pufendorf, Christian Thomasius, Christian Wolff či Wilhelm von Humboldt přemýšlí o člověku jako o autonomní a rozumné entitě a zasazují lidskou existenci do systému univerzálního práva v duchu osvícenecké logiky lidské svobody (Lupták – Prorok 2011: 346–355). Později se však tato romanticko-idealistická tradice spojila s tíživou společenskou atmosférou, která panovala zejména mezi německou buržoazií v důsledku kontribucí, které na Německo uvalil Napoleon Bonaparte. Tato společenská apatie, jež se po porážce Napoleona ještě prohloubila, vedla k oslabení vlivu vědy a racionalismu a němečtí romantičtí myslitelé svou pozornost upřeli nově na náboženství, mystiku a umění, kde nalézali větší prostor pro své názory. Descartem rozšířená mechanická metoda racionality se stává protipólem organické teorie, která nově dominuje v německém romantickém myšlení. Organismus a jeho přirozenost se stává metaforou pro pojetí společnosti, která je již v průběhu 19. století nahlížena jako národní. Původní humanitní ideály, které stály ve středu raného německého osvícenství, ustupují pod tlakem rostoucích nacionálních idejí, což jen umocňuje tehdejší myšlení o moci a státu (Lupták – Prorok 2011: 355–356).

Johann Gottlieb Fichte je považován za jednoho z prvních tvůrců a šířitelů německého nacionalismu. V prostředí rozdrobeného Německa⁸ oslabeného okupací napoleonské armády, si Fichte uvědomil neexistenci německého národa (a státu) a tuto myšlenku spojil s výhodou silného a rozvíjejícího se Pruska (Valeš 2007: 251). Ve svých *Řečech k německému národu* oprašuje myšlenky, které postulovali již někteří z jeho předchůdců – nositeli kultury a šířiteli civilizace byli odedávna Evropané, zprvu Řekové a Římané, od doby Svaté říše římské pak Germáni (Syllaba 2005: 161; Valeš 2007: 251). Výjimečnost potenciálního německého národa vyplývá právě z tohoto historického dědictví, které je spojeno rovněž s vysokou úrovní kultury německého národa a jeho stále existující civilizační schopností. Fichte tento předpoklad považuje za jádro romantického mesianismu (Lupták – Prorok 2011: 357), respektive za motiv, který má vést německý národ ke sjednocení a projekci síly, jež se stane vzorem pro ostatní evropské národy a povede k jejich emancipaci a vymanění se z francouzského vlivu, stejně jako k oproštění se od důsledků napoleonského tažení (Cristi 1989: 721).

Glorifikace německé kultury a Fichteho důraz na jednotu německého národa, která je ztělesněním moci a zároveň obranným štítem proti vnějším hrozbám, je důvodem, proč je Fichte považován za inspirátora německého nacionalismu, prudce se rozvíjejícího především ve 2. polovině 19. století (Beyme 1999: 42–43). Fichte totiž našel pro nacionální myšlenky, jež se rodily už v době Velké francouzské revoluce, filozofické zdůvodnění. Zároveň skrze své smýšlení o německém národě dokázal vzdorovat chladné racionalitě, kterou přineslo osvícenství a nacionalismus se tak stal prostředkem, který byl schopen uspokojit iracionální a emotivní potřeby tehdejší německé společnosti. Jeho pojetí

⁸ Zde bychom se mohli zabývat otázkou, co vlastně Německo před rokem 1871 je? Tedy zda do něj zahrnout i Prusko či Rakousko, či se naopak věnovat pouze jednotlivým německým knížectvím? Fragmentace a nejednota německých národů vede ke zmatení a nemožnosti jasného vymezení Německa (Sheehan 1981: 5), tudíž za účelem zjednodušení předpokládáme, že pokud hovoříme o „Německu“ před jeho sjednocením, máme tím na mysli celý německý jazykový a kulturní prostor.

nacionalismu však nebylo politického, ale spíše kulturního rázu. Vycházel z předpokladu, že člověk naplňuje své bytí prostřednictvím národa, přičemž pouze ten německý je schopen kulturního nacionalismu. Fichte stavěl německé „já“ nad německé „ne-já“ a z jeho prací vzešly i extrémně nacionální výroky typu „být německý znamená jednat podle své vůle“ (Syllaba 2005: 159–161), čímž nejen že vytvořil jakousi národní filosofii jako směr politického myšlení, ale také spojil ideu německého národa s ideou národa panského, jiným národům kulturně i duchem (od Fichteho pochází pojem *Volksgeist*) nadřazeného (Syllaba 2005: 161). Přesvědčení, že Germáni jsou nositeli světové kultury a že národ a stát je metaforicky připodobitelný živému organismu, převzal od Fichteho i Georg Wilhelm Friedrich Hegel.

Hegel obdivoval pruský stát a považoval ho za ztělesnění onoho organismu, který podřizuje partikulární zájmy jednotlivců zájmu celého státu, jakémusi vyššímu obecnému zájmu, který společnost spojuje a posiluje. Svým pojetím svobody v kontextu státu a státní moci se však zcela odvrátil od původní německé liberální tradice. Hegel věřil, že právě stát je realizací svobody⁹, protože stát existuje sám ze své vlastní vůle (Beyme 1999: 43). Veškerý smysl a hodnota lidského života je pak uskutečňována právě skrze existenci státu. Právě stát a lidský rozum dovršují pospolitost a vytváří zákony, kterým se člověk podřizuje a tím mizí protiklad mezi svobodou a povinností (Cristi 1989: 727; Syllaba 2005: 165). Jak Hegel sám říká, „Vše, co je skutečné, je i rozumné, a co je rozumné, je i skutečné,“ (Hegel cit. dle Valeš 2007: 253). Tedy, kde lidský rozum vede k přijetí zákonů za cílem realizace společenských zájmů, nastává zároveň svoboda a dochází k vytvoření nejvyššího absolutního ducha, tedy organického státu, jakožto nejvyššího stupně mravnosti. Hegelova idealizace státu šla však ještě dále, v podstatě až k jeho absolutizaci, odkud se Hegel dostal až k hodnocení boje a války jako prostředku uchování mravního zdraví v případě, že v rámci národa příliš zesílí individuální zájmy jedinců. Organická forma státu a jednotný

⁹ Svoboda je u Hegela podstatou a cílem dějin.

národ je tak ideálem Hegelovo smýšlení o možnostech společenské organizace (Syllaba 2005: 165–166), které se, stejně jako v případě Fichteho (s výjimkou odlišného postoje obou osobností k racionalitě a roli rozumu) stalo ideovou součástí uvažování o německé výbojnosti, schopnosti se organizovat a také rozvinuté schopnosti citu pro stát a národní blaho na stát vázané.

Součástí rodícího se německého nacionalismu byl kromě organického pojetí státu a s ním spojené nutnosti expanze i princip vůle. Zvláště v německé filozofii hrál tento princip poměrně důležitou roli, koneckonců stal se základem pro samostatnou filosofickou kategorii *voluntaristů*. Na existenci vůle jakožto na faktor, který řídí lidský život, upozornil poprvé Arthur Schopenhauer. Princip slepé vůle postavil do protikladu osvícenské racionality a vyššího rozumu, čímž upozornil, že právě iracionalita je silným nástrojem, který může ovlivňovat společenské a politické dění (Syllaba 2005: 176). Friedrich Nietzsche navázal na Schopenhauerovu filosofii ve smyslu převzetí vůle jako prostředku konání a moci. Nietzsche věřil, že vůle k moci, kterou disponují jen ti silní, povede k vytvořené panské rasy, která bude ovládat zbytek společnosti, přičemž taková moc bude mít všedovolující charakter. Nietzsche toto považoval za přirozené, protože krutost a boj, stejně jako přežití toho nejsilnějšího, jsou přeci přirozenými zákony přírody. Svou filosofií tak Nietzsche vytvořil představu o existenci silného vyvoleného národa (Lee 1904: 843–844; Salter 1915: 422–424), který bude skrze vůli k moci ovládat ostatní méněcenné národy, slabochy, jejichž existence bude podřízena bytí nadčlověka, respektive panské rase, stejně tak jako stát, ekonomika, politika a další oblasti lidské společnosti (Syllaba 2005: 179).

Je obtížné říci, zda politické myšlení německého romantismu, specificky pak konkrétní myšlenky výše uvedených autorů, bezprostředním způsobem ovlivnily způsob, jakým německý národ nahlížel sám sebe či jak ho nahlížely národy jiné. Bylo by samozřejmě velkým ulehčením konstatovat, že Nietzscheho idea panského národa, stejně jako Hegelův či Fichteho vztah ke státu a státní moci, vytvořily

teoretický rámec pro praktickou politiku konsolidujícího se Německa, nicméně takováto myšlenková zkratka by byla příliš schematická a zjednodušující. Výše představené myšlenkové rámce tvoří spíše jen jednu malou součást fenoménu, který můžeme nazývat pangermanismem a stejně tak jednoduše, jako se dají tyto myšlenky do pangermánského myšlení zasadit, je možné je z něj i vydělit.

V době, kdy Německo bylo ještě rozdrobené a směřovalo ke sjednocení, totiž práce německých romantických filosofů neměly na společnost žádný markantní vliv. Jak Schopenhauer, tak Nietzsche, se totiž potýkali s nevalným ohlasem knih, které vydali. Zklamání z nenaplněného očekávání úspěchu se tak snažili překrýt dalšími úvahami, avšak ani ty se často nesesetkaly v dané době s pochopením. Uvážíme-li dobové náboženské, politické a kulturní trendy, není se čemu divit. Schopenhauer ve své práci argumentoval z pozic přesvědčeného ateisty, Nietzsche je zase dnešním jazykem označován za nihilistu a jeho práce, ač dnes nazírána jako velice vlivná, byla v době, kdy Nietzsche tvořil, naprostým opakem tehdejšího uvažování. Nietzsche boural veškerá přesvědčení společnosti, argumentoval ze zcela odlišných pozic, než jaké byly pro tehdejší německou, ale v podstatě i celou evropskou společnost přijatelné (Syllaba 2005: 176–179). Vliv těchto autorů na konstrukci německé národní povahy a i fenomén pangermanismu tak můžeme potvrdit z pohledu současné doby, spíše, než abychom se snažili prokázat dopad konkrétních myšlenek v průběhu 19. století. Všeobecně se však domnívám, že německé romantické myšlení jako takové určitý vliv na praktickou politiku mělo. Onen sentiment německého národa, který byl výše označen také za mystický iracionalismus, hrál v německé společnosti alespoň v kulturní rovině bezesporu důležitou roli. Důkazem je například obliba hudební tvorby Richarda Wagnera, který ve svém díle s prvky germánského mysticismu pracuje velmi často. V podobném světle je možné uvažovat i dobovou divadelní tvorbu a stejně tak poezii i prózu, které jsou na těchto iracionálních romantických prvcích postaveny.

V této souvislosti se objevují také názory, že beletristické a filozofické zpracování dějin či vlastností národa je pouhou součástí historiografické konstrukce dějin, která má pomoci národu obhájit jeho existenci prostřednictvím odkazování na jeho historický vývoj a velké události minulosti. Tato technika konstrukce dějin národa je usnadněna, pokud využije ve společnosti rozšířených prostředků, tj. učebnic dějepisu, novin, beletrie, poezie apod. (Hroch 2009: 189).

Samotná německá historiografie tvořila významnou součást pangermanismu. Historiografové jako Niebuhr, Ranke, Droysen, Sybel, Treitschke nebo Mommsen vytvořili ve svém díle sentimentální obraz německého národa, který zobrazoval jeho moc a sílu. Tito historiografové byli velkými příznivci Hegelovy filosofie, odmítali demokracii a žádali centralizaci a pevnou vládu a přítomnost autority. Vytvářeli vlastenecké dějepisectví k výchově mladých lidí a cizí jim nebyla ani snaha o zbožštění vlastních dějin či pokusy o jejich urychlení (Hoch 1946: 164–165). Například historik Karl Gotthard Lamprecht věřil, že německé císařství bylo faktorem, který stmelil jednotlivé německé národy v jeden. Hrdost na politický systém zároveň vzbudila v Němcích vědomí panského národa a představy o tom, že jsou Němci nečistší duchovní a kulturní národ, který by měl vést ostatní evropské národy a chránit je před ruským vlivem. Theodor Mommsen, další z německých historiků, zase vytvořil apoteózu války a umělý kult válečných hrdinů, stejně jako upozorňoval na válečné pudry německého národa. Válka byla ostatně jako morální metoda ochrany státu představena už ve Fichteho filozofii, tudíž tato myšlenka nebyla v německém nacionálním myšlení nikterak novou (Hoch 1946: 169, 178).

Výraznou osobností německé historiografie byl také profesor historie Heinrich von Treitschke, který bývá spojován se silně nacionálním myšlením. O státu Treitschke hovořil jako o moci, nad kterou už neexistují žádné jiné hodnoty ani principy. Jedině velký a silný stát byl podle něj schopný přežití a ochrany svých obyvatel. V návaznosti na kult válečnictví spatřoval Treitschke válku jako posvátný prostředek cesty ke svobodě,

přičemž ztělesněním síly státu je vždy silná a efektivní armáda. Veškerá síla, fyzická, intelektuální či morální je rezervoárem národní síly, ale jedině armáda je jejím živoucím ztělesněním (Sontag 1939: 132–134).

Snad nejznámějším německým historikem, který využíval dějiny jako nástroj k budování národní identity, byl Leopold von Ranke. Ve svém nejznámějším díle *Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514* prohlásil, že historie nemá zapotřebí soudit minulost, aby se poučila v zájmu své budoucnosti. Ještě slavnějším výrokem von Rankeho je hlavní zásada jeho výzkumu: „ukázat, jak to doopravdy bylo“ (Rüsen 1990: 191).

V myšlení zmíněných německých historiků se objevovaly vesměs podobné názory, některé byly i antisemitské, většina však směřovala ke státnímu fetišismu a adoraci armády, vojenství a války. Častým společným rysem byla legitimizace geografické expanze a nutnosti rozšířit německý prostor, nejčastěji východním směrem. Vždy je však přítomná ukřivděnost německého národa, ke kterému i přes jeho nesporné kvality byla historie nespravedlivá a s tím související idea moci Němců nad jinými národy (Hoch 1946: 160–162, 185).

Podstatnou roli při budování národní identity hrál v německých dějinách také mýtus. „Předpokladem vzniku a účinnosti mýtu byla primordialistická, respektive perenialistická koncepce národa: národ je odvěkou pospolitostí, takže mýty dávnověku jsou aktuální i pro národ současný. Další podmínkou účinnosti mýtu bylo jeho co možná nejširší, respektive všeobecné přijetí, jistá sakralizace, posun do polohy „posvátného textu“. Měl se stát tak samozřejmým a nedotknutelným, aby byl postaven mimo každou kritiku“ (Hroch 2009: 190). Mýtus německého národa podmínku primordialistické koncepce národa splňoval dokonale. Vznikl v interakci s Tacitovým pojetím pradávných Germánů a navázal ideu německého národa na existenci těchto starověkých kmenů. Nejvíce pak mýtus vyvolenosti německého národa rozšířil již výše zmíněný Houston Stewart Chamberlain (Chamberlain 1899: passim), nicméně idea

o árijské neboli nordické rasové nadřazenosti byla jako politický nástroj využívána už před sjednocením Německa. V řadách německých intelektuálních špiček našla sice tu a tam kritiku (např. německý politik Rudolf Virchow označil teorii árijské rasy za „čistou fikci“, filozof Adolf Reinach zase za „prehistorickou romanci“) (Padover 1935: 510–511), ale přesto se stala mimořádně efektivním nástrojem propagandy, jak ukázaly zejména události 20. století.

Avšak přeci se zde domnívám, že mnohem větší vliv na chování a zahraniční politiku Německa před (a vlastně i po) jeho sjednocení, měly faktory pragmatické a racionální povahy, spíše než fantazie a mýty. Ještě než přistoupíme k pojednání o motivech, které vedly konsolidující se středoevropský stát k diktování požadavků, ohlédněme se na moment zpět do historie.

3.2 Pragmatické motivy německého imperialismu před sjednocením Německa

Už od 8. století je možné na národnostní mapě Evropy pozorovat cosi, co je nejen mezi historiky nazýváno jako „pud na východ“ (*Drang nach Osten*). Tato tendence je s určitými časovými prostopoji patrná v dějinách lidstva takřka až do 20. století, kdy byla realizována naposledy. V dějinách měla geografická expanze dvojí charakter. Jednak byla způsobena hospodářskými pohnutkami (Usher 1914: 6, 8), zadruhé se pak jednalo o expanzi násilnou, ke které vedla již výše zmíněná rozpínavost a dobytčinnost, tedy nejsilnější složka pangermanismu. Pud na východ vnesl na mapu Evropy jednu výraznou změnu, a to odsun slovanského obyvatelstva na úkor růstu obyvatelstva germánského. Zvláště Slované žijící v Čechách a na Moravě, ve Slezsku, Polabí, Polsku, Uhrách či v jižní části evropského kontinentu, přicházeli o rozsáhlá území kvůli potřebám německých velkostatkářů. Později, zejména za vlády franckého krále Karla, byla tato expanze legitimizována

i církevním požehnáním v duchu misijní činnosti. Tento postup podrobování území přebral od Karla také císař Ota I. Veliký, za něhož postup církve znamenal v podstatě postup samotného německví, neboť klérus a celá církevní organizace souzněla s organizací říšskou (Hoch 1946: 49–52).

Německá geografická expanze dosahuje svého vrcholu v období 12. a 13. století. Velkou roli hraje v tomto období opět církve, zejména řády premonstrátů a cisterciáků (Hoch 1946: 55), které obsazují území ihned po vojenské akci a přetváří jeho kulturní a duchovní charakter. Přesto je evidentní, že motivy k expanzi německých kmenů ve středověku byly především světského charakteru. Za vojenskými výboji stála primárně touha německých panovníků rozšířit území, které ovládali, podrobit ho pro své potřeby a zvětšit tak svou moc a materiální blahobyt (samozřejmě bylo, že původní obyvatelé dobytého území odváděli panovníkovi daň). Zřejmě až druhořadé byly motivy náboženské, vyjádřené nutností misijní činnosti vůči pohanům žijícím na nově nabytých územích. Římská říše tak do jisté míry kopírovala vzorec známý již v době velikosti a slávy Říma po přijetí křesťanství, tzv. *pax germanica*, kdy německé císařství a křesťanství vytvořilo jednotu s cílem civilizovat okolní barbary (Vosnjak 1918: 15). Germanizace slovanských území tak v podstatě trvala až do 15. století, kdy nastal rozklad německé říše a němečtí rytíři nebyli schopni udržet, natož rozšířit své územní zisky. V německé společnosti narostlo napětí, způsobené především spory mezi feudály a rostoucími městy. Významným faktorem však byla také krize papežství a křesťanství (katolicismu) jako takového, umocněná nastupujícím reformačním hnutím. Bývalá německá jednotu a schopnost masivně expandovat byla ještě více utlumena událostmi náboženských válek, zejména války třicetileté, která znamenala pro Německo obrovské ekonomické ztráty (Lupták – Prorok 2011: 344–345).

Z chaosu, který vytvořily v německý hovořícím prostoru události 17. století, vyšlo jako jediný silný stát Prusko. Na začátku 18. století se do jeho čela postavil Friedrich Vilém I. a započal proces centralizace moci

a byrokratizace státu. V tomto procesu pokračoval i jeho následovník, Friedrich II., který dokončil proces militarizace a vytvořil mohutnou a silnou pruskou armádu. Prusko se tak dostalo do pozice jednoho z nejsilnějších států Evropy, muselo však bojovat o vliv nad německým prostorem s Rakouskem. Určitou změnu v rozložení sil v Evropě přinesla francouzská revoluce, jejíž vliv dopadl právě i na německy hovořící oblasti. Francouzský vliv byl pak v této oblasti patrný až do porážky Napoleona Bonaparta. V roce 1815 bylo vytvořeno sdružení 41 německých států, které byly sice nezávislé, nicméně jejich obyvatelé se nestránili podpory sjednocení. Vnitřní koherenci tohoto celku zajišťovala navíc ekonomická spolupráce, ztělesněná celní unií (*Zollverein*) z roku 1834 (Lupták – Prorok 2011: 345–346). Revoluční rok 1848 pak přinesl ideu německého sjednocení a to v obou verzích: velkoněmeckou i maloněmeckou (Breuilly 1990: 663), nicméně ani jedna z nich nebyla realizována pro neshody pruského krále Friedricha Viléma IV. s tehdejší politickou reprezentací.

Sjednocení Německa tak skončilo neúspěchem a vnitropolitický chaos a nejistota budoucnosti zatlačily na nějakou dobu nutnost kolonizovat, expandovat a dobývat, jak bylo pro německý prostor dříve běžné. Prusko po boku s Rakouskem svou pozornost obrátilo na politická a později i válečná jednání s Dánskem (spor o Šlesvicko-Holštýnsko) a s Francií (spor o Alsasko-Lotrinsko), kde se ovšem opět projevil vynikající vojenské a organizační schopnosti obou německých států (Breuilly 1990: 665). Územní zisky se zřejmě staly motivací pro to, aby se němečtí princové v roce 1871 shromáždili ve Versailles a zde konečně vyhlásili založení Německé říše v čele s německým císařem Vilémem I.

Sotva se však Německo sjednotilo a stalo se konečně státem i po formální stránce, začaly nejen ze společnosti, ale i z řad akademiků a vzdělavců vyvstávat otázky, zda by nemělo Německo vyrovnat své postavení vůči ostatním evropským velmocím. Velmi brzy se rozšířily názory, že Německo zažilo v dějinách mnoho násilí a příkoří a muselo se bránit na úkor zisků, které realizovali jiní. Podstatnou měrou se na

konstrukci německých dějin podíleli němečtí historiografové, ale výrazně také osoby působící v akademickém prostředí: „[K]atedra formulovala posluchárnu, posluchárna střední školu, tato školu obecnou, vše dohromady spolu s tiskem, řečníštěm, populární literaturou, armádou a kazatelnou celý německý národ (...)“ (Hoch 1946: 163).

Tato nespokojenost s pozicí německého národa (a nyní už i státu) se brzy začala projevovat v zahraniční politice Německa poměrně agresivním způsobem. Úporná snaha Německa o vyrovnání vlastního postavení se svými evropskými sousedy měla několik příčin, některé z nich byly i poměrně pragmatického charakteru. Způsob, jakým se však Německo tyto touhy pokusilo zrealizovat, opět odkazuje k ústřednímu fenoménu této práce, pangermanismu, jakožto přesvědčení o nutnosti vytvořit obranné hnutí pro zachování sebe sama, útočné hnutí proti potenciálnímu nepříteli a silné politické, ekonomické a strategické společenství (Usher 1914: 11).

Zarputilost, s jakou se sjednocené Německo prosazovalo v mezinárodním systému a vytvářelo požadavky vůči ostatním aktérům, plyne pravděpodobně z dědictví, které Německu předalo Prusko. Pruský stát radikálně rozšířil své území prostřednictvím války a dobovačné politiky, kterou vyvíjel pravděpodobně v důsledku ponížení ze strany Napoleona. Německá politika tak na pruskou tradici do jisté míry navázala, což umocnil pocit křivdy, kterou Německo získalo svým pozdním sjednocením. Zatímco Anglie, Francie a další evropské státy ovládaly moře či zem a disponovaly velkým množstvím zámořských území a kolonií (Padover 1935: 509), Německo v době zámořských koloniálních výbojů existovalo jen jako množství malých a značně fragmentovaných knížectví a jednotek, které se dlouhou dobu nedokázaly konsolidovat jako stát, natož aby byly schopny pomýšlet na expanzi vně evropského kontinentu. Sjednocené a sílící Německo však kolonie postrádalo i z jiných důvodů. Sjednocením byl totiž vytvořen poměrně rozsáhlý hospodářský prostor, což společně s francouzskými válečnými reparacemi představovalo předpoklad pro ekonomický růst. Ten se také

dle očekávání dostavil a německé HDP dramaticky rostlo prakticky až do 1. světové války (Gapminder 2014).

Právě rozmach průmyslu a s ním spojený populační růst byl často diskutován jako důvod, proč by Německo mělo získat zámořská území. Potenciální kolonie by mohly sloužit jako řešení populačního boomu, ale zároveň by se Německu otevřely nové trhy, na které by mohlo vyvážet své výrobky a naopak dovážet suroviny, které samo nemělo (Usher 1914: 6–8). Nízké veřejné zadlužení, efektivní zemědělství a průmysl, spokojené obyvatelstvo a poměrně vysoké národní sebevědomí, to byly faktory, které vedly Německo k rozšiřování svého území.

Roland Usher, americký profesor historie a kritik pangermanismu, je názoru, že Německo tyto faktory využilo k dlouhodobé a systematické přípravě na válku. Je přesvědčen, že Němci si od počátku dobře uvědomovali, že je třeba se velmi dobře připravit, protože rozšíření Německa ve 2. polovině 19. století, kdy už byl celý svět prakticky rozdělen, bylo možné jedině na úkor někoho jiného, tedy logicky prostřednictvím válečného konfliktu. Toto vědomí a ochota způsobit válečný chaos kvůli vlastnímu zisku, považuje Usher za explicitní projev pangermánské povahy německé politiky (Usher 1914: 68–71). Emigrační kolonialismus se tak v tomto případě skloubil s kolonialismem ekonomickým¹⁰, což společně s touhou vyrovnat se koloniálním velmocím donutilo německého kancléře Ottu von Bismarcka věnovat většinu své pozornosti procesu přeměny Německa nejen ve velmoc, ale v *koloniální* velmoc (Smith 1974: 644, 652).

Nutno však podotknout, že i v této na první pohled pragmatické politice najdeme opět stopy nutkové potřeby dobývat v duchu ideje národní velikosti a výjimečnosti německého lidu. Například Wilhelm Hübbe-Schleiden, německý koloniální spisovatel, byl názoru, že kolonialismus je ve skutečnosti bojem mezi rasami, který přežije pouze

¹⁰ Ideovým otcem ekonomického kolonialismu byl Friedrich List, německý ekonom, velký zastánce celoněmecké celní unie a vybudování sítě železniční přepravy, která by pomohla Německu organizovat jeho obchodní aktivity (Smith 1974: 644–645).

taková rasa, která bude schopna do svého imperialismu zahrnout svou vlastní kulturu a rozšířit ji tak na nově dobytá území. Kulturu metaforicky přirovnal k zemědělství; je nutné ji rozvíjet, pěstovat a pečovat o ni, aby toto úsilí přineslo plody. Na kolik se tato teorie může zdát absurdní, Hübbe-Schleiden společně s několika dalšími současníky velmi silně ovlivnil německé koloniální hnutí, ztělesněné Koloniálním spolkem (1882), který šel ve své činnosti často vstříc podobným emocionálním výzvám a národním pocitům, na které Hübbe-Schleiden apeloval (Smith 1974: 651).

Zastánci imperiální politiky konečně sjednoceného Německa byli nuceni vypořádat se s politickou opozicí, která oslabovala požadavky Pangermánů. Jednalo se převážně o zastánce liberalismu, resp. rostoucí parlamentní demokracie. V roce 1891 proto vůči umírněné části německé politiky vznikla nátlaková skupina, známá pod názvem Všeněmecký svaz¹¹ (Hoch 1946: 147). Toto uskupení prosazovalo otevřeně imperiální a expanzionistickou politiku, požadovalo, aby se Německo jalo získat co největší počet kolonií a rozšířilo svůj vliv po celém světě prostřednictvím silné armády a námořnictva. Podporovalo autoritářskou politiku a monarchii a v jeho ideových prohlášeních se také objevovaly prvky odmítání „neněmeckých živlů“, jako jsou Slované, často katolíci a samozřejmě také Židé. Vliv Všeněmeckého svazu byl v Německu obrovský. V roce 1922 čítal svaz přes 38 tisíc členů, z nichž se mnozí podíleli i na aktivitách DVLP (*Deutsche Vaterlandspartei*), konzervativní, nacionální a antisemitské politické strany, která participovala na formování německé politiky v letech 1917-1918. Svaz se tak vlastně stal hybnou silou nacionálního hnutí 1. světové války, avšak jeho zarputilé aktivity přetrvaly v různých formách ještě mnohem déle (Jackisch 2012: 12–13).

¹¹ V němčině se používal název Allgemeiner deutscher Verband, od roku 1893 pak už jen Alldeutscher Verband. V anglosaském prostředí se pak setkáme spíše s názvem Pangermánská liga (Pangerman League), podobně jako ve francouzštině (L'Union pangermaniste).

4 IDEOLOGIE PANGERMANISMU

4.1 Tvůrci pangermánských idejí

Všeněmecký svaz se stal ztělesněním pangermánské ideologie, jejíž základy položili již němečtí romantičtí filosofové či teologové. Řadu teoretiků nejspíše uvedl výše zmíněný Fichte, který vnímal stát jako nejvyšší stupeň svobody a jako ztělesnění obecné vůle a rozumu. Fichte byl přesvědčen, že stát je tak vysokou morální autoritou, že má právo obětovat své občany v zájmu obrany sebe sama a stejně tak legitimizoval válku jako morální metodu ochrany státu. Fichteho myšlenky pak rozšířil Hegel, který ve svém myšlení stát absolutizoval, až zbožštil a stejně tak vůdce v jeho čele (Valeš 2007: 250, 255–256). Hegel byl označován za dvorního filozofa pruského státu a svou distancí od demokracie a suverenity lidurazil cestu proti osvícenskému racionalismu a individualismu. Tento postoj od Hegela převzali představitelé pangermanismu, kteří německého ducha neredukovali již pouze na stát jako Fichte a Hegel, ale vnášeli ho do všech oblastí společenského myšlení a lidské organizace.

Zatímco výše zmínění filosofové vytvářejí rozsáhlé myšlenkové systémy a pro své postuláty mívají uspokojivá, byť často metafyzická vysvětlení, u pangermánských ideologů se tato teoretická legitimita vytrácí a jejich myšlení se často spokojí jen s vírou v právo silnějšího či s jiným pseudovědeckým či dokonce iracionálním vysvětlením. To je často zaměněno za přesvědčení o vyšší prozřetelnosti, jejímž důsledkem je výjimečnost a mesianismus německého národa. Tyto názory se tak často objevovaly uvnitř kléru, nejčastěji mezi zástupci protestantství. Podobně smýšlející výjimky se pak vyskytovaly i v rámci katolicismu a snad o to zajímavější byly. Např. historik Johann Joseph von Görres byl přesvědčen, že právě ona prozřetelnost určila Germány za nositele božských idejí, kteří obrodili Římskou říši a svůj triumf zopakovali poražením Napoleona. Historik Friedrich Schlegel v návaznosti na to

věřil, že německá krev má sílu obrodit svět. Byl přesvědčen, že evropský mír může být realizován jen skrze hegemonii, uskutečněnou německou křesťanskou duchovostí (Hoch 1946: 193).

Mimořádnou úlohu německého národa ve světových dějinách nezdůrazňovali pouze historikové, ačkoliv jejich působení ovlivňovalo hohenzollernskou dynastii a její směřování k evropské hegemonii. Historická retrospektiva se odrazila i v myšlení geografa Friedricha Ratzela (1844–1904), který přišel s myšlenkou, že válečné konflikty mezi jednotlivými státy byly vždy konflikty o držení území. Ratzel využil metafory živoucího organismu, který připodobňuje státu a tvrdí, že stejně jako on i stát musí růst a sílit, aby přežil.¹² Ratzel také upozornil, že nově dobytá území nemohou být využívána pouze jako odbytíště či naleziště surovin, ale je nutné je okamžitě osídlit a rozšířit do nich kulturu a zvyky kolonizátora (Cahnman 1943: 57; Weikart 1993: 486), což byla koneckonců technika, kterou Německo ve své zahraniční politice velmi často využívalo.

Jedním z nejaktivnějších propagátorů pangermánských idejí byl německý teolog Paul de Lagarde (1827–1891). Ač bylo jeho povolání spjato s vírou, jeho názory měly zcela jinou vypovídající hodnotu. Lagarde smýšlel ultrakonzervativně a nikterak se netajil antisemitismem, který se ostatně odráží v jeho práci *Deutsche Schriften* (1878). Stejně jako jeho předchůdce Friedrich Schlegel, i Lagarde věřil ve zvláštní poslání německé rasy, která je předurčena k vládnutí (Mosse 1961: 84). Pro ideologii pangermanismu je však z jeho myšlení nejpodstatnější koncepce germanizace evropského i mimoevropského prostoru (Kořalka 1963: 30). Lagarde se nespokojil s Bismarckovou maloněmeckou státní ideou, protože nevěřil, že v rozsahu, v jakém Bismarck Německou říši sjednotil, by mohl být stát schopen přežít. Proto pomýšlel na německou hegemonii v celé střední Evropě. Ta zahrnovala primárně anexi

¹² V roce 1901 vydal Ratzel článek s názvem *Lebensraum*, ve kterém pojednával o nutnosti státu jako organismu získávat prostor, do kterého může růst a rozšiřovat se (Weikart 1933: 486). Tento pojem byl později přejet garniturou NSDAP a byl využíván v podstatě jako název politické doktríny.

Rakouska a následně poněmčení slovanských národů žijících v Čechách a Slezsku, Uhrách, Haliči ale i na Istrii. Lagarde také uvažoval o nutnosti zastavit migraci německého národa a soustředit co nejvíce příslušníků germánské rasy do střední Evropy, respektive vytvořit „evropské německé jádro“ (Lagarde 1878: 68–75; Rumpf 1954: 513–514). Pro své myšlenky se Paul de Lagarde stal nejen jedním z nejvlivnějších Pangermánů, ale také prvním iniciátorem koncepce silné střední Evropy (Rumpf 1942: 524), rozvíjené později dalšími zastánci vůdčí role Německa.

Lagardovu představu o zvláštním poslání německého národa sdílel i Julius Langbehn (1851–1907), rovněž německý teolog a historik. V roce 1890 vydal knihu s názvem *Rembrandt vychovatel*, ve které doslova glorifikoval německý národ. Na rozdíl od svých předchůdců hovoří Langbehn o tzv. „dolních Němcích“¹³, kam počítá nejen Němce jako takové, ale i Holanďany, obyvatele Skandinávie, Británie a Severní Ameriky (Nicholls 1958: 29). Langbehn se posouvá do roviny iracionálního mysticismu, když usiluje o to, aby došlo k přeměně Němců na „umělce“. Umělcem zde ovšem nemyslí profesi, nýbrž jistý náhled na svět, který staví do opozice vůči náhledům jiných, které označuje jako „lidské stroje“. V podstatě se tak jedná o metaforické označení někoho, kdo postrádá kreativní myšlení a svět vnímá mechanicky, jako soubor stále se opakujících neměnných procesů. Ona transformace Němců v umělce by podle Langbehna měla vést ke světovému rozhledu, k jakési kosmické síle národa, která opět stojí v opozici vůči té, kterou disponují normální „lidské stroje“ (Mosse 1961: 82; Susser 1977: 81).

U Langbehna tedy dochází k rozšíření ideologie o onen prvek mysticismu a k transformaci v jakousi formu iracionální filosofie, kterou ale nelze při úvahách o pangermanismu a jeho ideového rozměru opomenout, neboť právě ona tvoří jeho hlavní část. Nejen Langbehn, ale i jiní teoretikové pangermanismu byli totiž přesvědčeni o tom, že vývoj

¹³ Pojmem „dolní Němci“ je zde myšleno obyvatelstvo jazykově příbuzné oblastí, tzv. Dolního Saska, tedy severního Německa a východní části Nizozemí.

Německa spočívá právě v onom rozvoji jeho ducha, jeho kultury a oné iracionální filosofie, jakéhosi spiritu, který Německo vede vpřed a stojí v opozici právě vůči běžnému racionalismu. Koneckonců Langbehn toto přesvědčení vystihl nejlépe, kdy říkal, že „je to duše, která vede tělo“ (Mosse 1961: 83).

Friedrich Lange (1852–1919) jako další z Pangermánů pokračoval v šíření myšlenky o výjimečnosti německého národa. Pruský militarismus považoval Lange za nejvyšší dílo německé kultury a cenil si u Němců především jejich válečných pudů a schopnosti drát se vpřed společně s vizí panského národa Němcům vlastní. Lange věřil i v progresivitu německého národa, který je díky svému sentimentu a vášni schopen zachovat sám sebe v čisté podobě, reprodukovat se, sílit a získávat, co je třeba. Ostatní národy považoval Lange za kulturně přecitlivělé, příliš pyšné, či neschopné válčit, bránit se a rozvíjet se. V jeho hledáčku byly tedy zbylé evropské národy v porovnání k tomu německému slabé, a to nejen v biologickém slova smyslu (o rasové nadřazenosti německého národa bude ještě pojednáno níže), ale i ve smyslu duchovním. Neschopnost všestranného vývoje tyto národy předurčuje k válečné porážce, ba dokonce k zániku. Lange snad i věřil, že odvěkým posláním Němců je provést obrodu evropských národů a civilizace. Sám se o to také pokusil. Lange založil v roce 1896 první pangermánský spolek s názvem *Deutschbund*, který sloužil jako platforma pro setkávání podobně smýšlejících osob (Hoch 1946: 200–202). V té době se také ideologie pangermanismu rozšiřuje o významnou myšlenku, totiž o teorii nadřazenosti árijské rasy.

4.2 Árijská rasová teorie jako součást ideologie pangermanismu

Úspěšnost koncepce rasové nadřazenosti byla v Německu umožněna především rozmachem přírodních věd a rostoucím materialismem společnosti, čímž došlo k propojení relativně subjektivního

filosofického výkladu o jedinečnosti německého národa s výkladem, který nabízel empiricky ověřitelné výsledky (Hoch 1946: 202). Ačkoliv se rasové teorie uplatnily v extrémní podobě až v době Třetí říše, jejich relevanci nelze opomíjet už na konci 19. století, kdy se v Německu objevují první myšlenkové rámce, které naznačují cosi jako biologickou nerovnost lidských ras (př. Voltman, Driesmans), nemluvě o „klasických“ rasových dílech, která vznikla v jiných evropských zemích již v průběhu 19. století (Gobineau, Chamberlain aj.).

Ideové základy německé rasové teorie jsou obecně velmi široké. Největší důraz bývá obvykle kladen na dílo již výše zmíněného francouzského spisovatele Arthura de Gobineau, a původem britského myslitele Houstona Stewarta Chamberlaina.

Gobineau vydal v roce 1853 *Esej o nerovnosti lidských plemen* (*Essai sur l'inégalité des races humaines*), která se stala extrémně vlivnou především v Německu, zatímco v rodné Francii zůstala téměř bez povšimnutí (Snyder 1939: 105). Gobineau se ve své knize obšírně zabývá fenoménem vzniku a zániku civilizací, původem jednotlivých lidských ras a jejich křížením. Jeho argumentace směřuje k bodu, kdy autor dochází ke zjištění, že špatné mravy, špatná vláda, přírodní podmínky aj. nevedou k zániku civilizací zdaleka tolik, jako křížení původně čistých ras (Gobineau 1942a: 19–36). V tomto ohledu Gobineau zastává názor, že rasové míšení vede neodmyslitelně k úpadku čistoty dané rasy a vždy negativně přispívá k vývoji lidské civilizace (Gobineau 1942a: 37–48). Gobineau se domnívá, že míšení ras automaticky vede k nízkosti a podřadnosti rasy, která rozmělnuje své vrozené kvality v krvi rasy odlišné, ovšem upozorňuje, že existují rasy, které k rasovému míšení přirozeně pocítují odpor a vyhýbají se mu. Právě etnický původ a zachování původních vlastností lidské rasy vedou autora k obecnému rozlišení tří velkých rasových rodin: rasy bílé, žluté a černé (Gobineau 1942a: 92). K jejich klasifikaci využívá autor výsledků výzkumů

antropologů, fyziků a anatomů¹⁴ dané doby (nejčastěji bylo využito metody měření symetrie lebeční kosti či jejího objemu) a s použitím těchto dat dochází k závěru, že na vrcholu lidské rasy stojí plemeno bílé, které dosahuje nejvyšších tělesných i duševních kvalit (na základě pozorování rovněž schematizuje i charakterové vlastnosti jednotlivých ras) (Gobineau 1942a: 91–100, 159–167). Na pomyslný vrchol bílé rasy staví pak Gobineau árijskou větev, která nejméně podlehla rasovému míšení a z ní pak Gobineau jmenuje specifickou odnož zvanou Sarmaté. Tyto válečné kmeny, které přišly do Evropy z indické oblasti, osídlily severozápad Evropy. Z válečných střetů s původním evropským obyvatelstvem pak podle autora vyšel nejlépe kmen Roxolanů, kteří osídlili území dnešního Pomořanska a odtud se šířili severním směrem. Tento kmen považuje Gobineau za rasově nejvyspělejší a nejušlechtilejší a hovoří o něm jako o etnickém předchůdci árijských Germánů (Gobineau 1942b: 237–241).

Považuji za vhodné v tomto bodě zmínit, že přínos Gobineauova díla pro ideologii pangermanismu a německého nacionalismu vůbec spočívá samozřejmě jednak ve vyzvednutí árijských Germánů jako nekvalitnější a nejhodnotnější lidské rasy, ale především pak v autorově úsudku, že krev je hlavním signifikantem lidské ušlechtilosti, resp. že vlastnosti a schopnosti určitého národa se odvíjejí vždy primárně od jeho pokrevního, resp. etnického původu, což byla myšlenka, která se v rámci německého nacionalismu velmi rychle etablovala a od 30. let 20. století se stala hlavní determinantou německého společenského života.

Dílo Arthura de Gobineau německé společnosti jako první představil známý hudební skladatel Richard Wagner, který byl sám později označován za jeden z nejdůležitějších ideových zdrojů nacistické ideologie (Kučera 2001: 10). Sám Wagner byl ve svém myšlení konfrontován nejen dílem Gobineaua, ale hojně se věnoval i četbě Charlese Darwina a Jeana-Antoina Gleize. Vliv na něj údajně měla

¹⁴ Jmenovitě Gobineau pracuje s výsledky výzkumů Petera Campera, Johanna F. Blumenbacha, Richarda Owena či Samuela G. Mortona.

také filosofie Arthura Schopenhauera. Neznamená to však, že by Wagner nekriticky přijímal obsahy děl těchto autorů. Naopak, mezi ním a Arthurem de Gobineau i přes vzájemný respekt docházelo k neustálým sporům ohledně rasových teorií a podobně se stavěl i k části díla Charlese Darwina (Kučera 2001: 100–103). Co je však podstatné, Wagner byl často označován za antisemitu. Poprvé byl s rasistickými projevy spojen v souvislosti se svou esejí *Židovství v hudbě* (*Das Judentum in der Musik*). Antisemitismus se ovšem u Wagnera projevil velmi zlomově a autoři se dodnes přou o to, co bylo důvodem této ideové proměny. Za nejčastější důvod je udávána umělcova nejistota o svém vlastním původu. Wagnerův antisemitismus byl specifický v tom, že neprahnul po extradikci židovského národa, ale spíše na jeho úkor zdůrazňoval jedinečnost toho německého. Hojně se také zaměřoval na identifikaci neblahého vlivu židovství na umění. Wagnerův antisemitismus ovšem vůbec nebyl útočný. Násilí a válku Wagner odsuzoval. V návaznosti na Schopenhauera přišel ve své stati *Hrdinství a křesťanství* (*Heldentum und Christentum*) s koncepcí tzv. „árijského křesťanství“. Wagner věřil, že křesťanství je původu árijského, nikoliv židovského a že úkolem germánského lidu je rozvinout křesťanství v náboženství humanity a položit tak základy k tomu nejvyššímu mravnímu vývoji (Kučera 2001: 84, 105). Tato zvláštní forma protižidovské agitace, která se objevovala i ve Wagnerových operách, inspirovala mnohé Pangermány. Velmi patrný byl Wagnerův vliv ve Vídni v rámci radikálního nacionálního studentského spolku *Leseverein*, který sdružoval nejaktivnější rakouské Pangermány, jako byl Adler či Pernerstorfer¹⁵ (McGrath 1967: 192–194).

Aktivního šíření myšlenek Arthura de Gobineau v Německu se po Richardu Wagnerovi ujal Houston Stewart Chamberlain (Snyder 1939: 105), původem britský filosof a přesvědčený propagátor pangermanismu. Chamberlain pracoval se základy Gobineauova myšlení, ale propojoval je již velmi explicitně s rasismem a eugenickými teoriemi, antisemitismem

¹⁵ Viz kapitola „Pangermanismus v českých zemích a v Rakousku: institucionální podoba“.

a nacionalismem, hraničícím až s germanofilií. Své myšlenky shrnul v obsáhlé dvousvazkové práci *Základy devatenáctého století (Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts)*.

Zatímco Gobineau vytvořil pouze obecný rámec rasové teorie, Chamberlain tento rámec neváhal zasadit do kontextu německé rasové nadřazenosti (Snyder 1939: 121). A zatímco Gobineau považuje rasové míšení za příčinu úpadku lidské civilizace, Chamberlain přichází s opačným názorem. Pouze řízeným a kontrolovaným míšením ras se dá vyšlechtit rasa vysokého ducha a kultury, jakési ideální lidské plemeno. Árijci, specificky pak árijští Germáni, jsou podle Chamberlaina výsledkem staletého pečlivého šlechtění, od čehož autor odvozuje i jejich mimořádné duchovní i fyzické schopnosti (Chamberlain 1910: 267–271). Jak sám Chamberlain říká: „[C]ivilizace a kultura, která vyzařuje ze severní Evropy a ovládá dnes znamenitý kus světa, je zásluhou německví [...] a právě toto dílo německé rasy je bez pochyb to největší, co lidstvo doposud dokázalo,“¹⁶ (Chamberlain 1899: 725; přeloženo autorkou).

Právě Chamberlain a jeho obsáhlé rasové dílo mělo velký dopad na formování rasové odnože pangermanismu, což se projevilo zejména v období nástupu Adolfa Hitlera k moci. Ve svém spise *Mein Kampf* vychází Hitler ze stejných pozic jako Chamberlain, identická je i argumentace a legitimizace árijské nadřazenosti. Rasová čistota se stává určující pro národní sílu, stejně jako pro morální a intelektuální blaho národa. Německá krev je to samé jako národní velikost a pokud chtějí Němci i nadále hrát rozhodující roli ve světových dějinách, musejí

¹⁶ „Die Zivilisation und Kultur, welche, vom nördlichen Europa ausstrahlend, heute einen bedeutenden Teil der Welt (doch in sehr verschiedenem Grade) beherrscht, ist das Werk des Germanentums: was an ihr nicht germanisch ist, ist entweder noch nicht ausgeschiedenes, fremdes Ingrediens, in früheren Zeiten gewaltsam eingetrieben und jetzt noch wie ein Krankheitsstoff im Blute kreisend, oder es ist fremde Ware segelnd unter germanischer Flagge, unter germanischem Schutz und Vorrecht, zum Nachteil unserer Arbeit und Weiterentwicklung und so lange segelnd, bis wir diese Kaperschiffe in den Grund bohren. Dieses Werk des Germanentums ist ohne Frage das Größte, das bisher von Menschen geleistet wurde“ (Chamberlain 1899: 725).

zachovat čistotu této ušlechtilé krve a vyhnout se rasovému míšení, které by německý národ ponížilo na úroveň ostatních (Snyder 1939: 137–138).

Gobineau a Chamberlain ovšem nejsou jediní autoři, kteří se zasloužili o popularizaci rasové tematiky v Německu. V době růstu pangermánského hnutí na konci 19. století byla tato dvě díla samozřejmě stěžejní, protože byla jediná. V průběhu následujících třiceti let se však rasové a eugenické hnutí v Německu rozšiřuje a objevuje se řada dalších autorů, kteří navazují na již položené základy, ovšem radikálnější a šovinističtější způsobem. Zpravidla se jedná o pamflety a eseje většinou neznámých autorů, či autorů tabuizovaných, kteří vědecké komunitě nepříspěli více než propagandou rasistických a eugenických myšlenek, míněných v kontextu doby. Avšak právě od těchto autorů se německá rasistická politika odrazila, vytvořila vizi pravého Němce, navázala jeho existenci na rasovou a pokrevní výlučnost a následně se nešťastně pokusila o realizaci těchto myšlenek.

Německá rasová teorie vytvořila model „pravého Němce“ a přinesla řadu zdůvodnění, která tento ideál v očích veřejnosti legitimizovala. Tento ideáltyp německého člověka vychází především z eugenických teorií a rasové hygieny, všeobecně tedy sociálního darwinismu, přičemž tato východiska kombinuje s odkazem na iracionální starogermánské mýty a legendy (Hutton 2010: 151).

Některá pojetí rasových teorií zašla v Německu tak daleko, že se přes svou ambiciózní agitaci a určitou míru fanatismu spojenou s pangermánskými vizemi, nesetkala s valným úspěchem ani na domácí půdě. Například filozof L. Voltmann tvrdil, že všichni lidé, kteří disponují světlými vlasy, dlouhou lebkou a štíhlým vysokým tělem, jsou Germáni. Právě tito lidé ve všech národech v sobě nesou potenciál k jejich pozvednutí, tudíž počet vysokých plavovlasých lidí s ostrými rysy v každé populaci rozhoduje o její kvalitě. Německo, jakožto národ, kde se těchto lidí početně vyskytuje nejvíce, má tak přednostní právo být národem vládnoucím, protože je i národem nejkvalitnějším. Další teorii pak

představil Heinrich Driesmans, který se zabýval příčinami úpadku civilizací. Podobně jako před ním již Gobineau se dopídl výsledku, že příčinou kvalitativního úpadku národů je míšení ras, což dokládal příklady z minulosti. Řekové se mísili se Semity, Kelti s Franky, jen Germáni rasovému míšení odolali. Zachovali si mravnost a střízlivost a ubránili se pokrevnímu úpadku a zůstali tak nejčistší a nejpůvodnější rasou ze všech (Hoch 1946: 204–205).

Hlavním inspirátorem ideálu Árijce byl však zřejmě Hans F. K. Günther, rasový vědec a eugenik, jehož největší působnost lze vystopovat ve 30. a 40. letech 20. století. Jako člen NSDAP se dočkal několika ocenění ze strany vládnoucí garnitury a některými autory je považován za hlavního architekta německé rasové teorie. Günther ve své práci *Rassenkunde Europas* (1929) rozděluje evropskou rasu do pěti hlavních větví: nordické, středomořské, dinárské, alpské a východobaltské, později hovoří ještě o větví fálské¹⁷. Günther usuzuje, že nordická rasa je nejkvalitnější ze všech uvedených, protože je zakladatelkou kultury celého světa. Její existence je svázána již s prvopočátky helénské a perské kultury. Kvality nordické rasy nespočívají však jen v duševních schopnostech, nýbrž jsou na první pohled rozpoznatelné: příslušníci této rasy jsou vysocí, mají dlouhé nohy a štíhlé tělo, protáhlý obličej se souměrnými, ale ostrými rysy. Nápadné jsou úzké a ostré záhyby na obličejí, včetně tenkých rtů. Kůže je bílá či narůžovělá, ale bledá, prosvítají skrze ni žíly, ve kterých tepe modrá krev. Vlasy jsou lesklé, hladké či vlnité, světlé či hnědé. Oči jsou modré či šedé, vždy se zvláštním odleskem (Günther 1929: 14–30).

Všimněme si, že na rozdíl od svých předchůdců (de Gobineaua, Chamberlaina aj.) se Güntherův popis nordické rasy (kterou ztotožňuje s německým národem) výrazně blíží veřejně propagovanému ideálu árijského Germána tak, jak ho ve své nejznámější práci představil i Adolf Hitler. Zde je vidět velký odklon od známých propagátorů rasových teorií,

¹⁷ Tzv. Vestfálsko-fálská rasová skupina, vyznačující se vysokou a robustní postavou, dlouhou lebkou a slabou pigmentací (Wiercinski – Bielicki 1962: 34).

jako je výše zmíněný de Gobineau, který předpoklad vyšší rasy vůbec nespojuje s germánskými kmeny. Superlativy přisuzuje bílé rase obecně a z ní pak velebí především příslušníky národa anglického (Gobineau 1942a: 125).

Podstatně agresivnější koncepci árijské rasy pak přináší trio vědců zvané dle svých příjmení „BFL“. Jednalo se o Erwina Baura, Eugena Fischera a Fritze Lenze. Veřejné popularity těchto autorů však předcházela ještě jedna osobnost: Alfred Ploetz. Ploetz byl autorem termínu *Rassenhygiene*, tedy *rasová hygiena*, ačkoliv je autorství pojmu často mylně přisuzováno jeho známějšímu předchůdci Ernestu Haeckelovi (Weiss 1987: 201). Myšlení Alfreda Ploetze bylo velmi radikální. Byl zastáncem pangermánské utopické komunity a obrovským obdivovatelem teutonské germánské historie. Z této posedlosti vyvozoval nutnost oživit árijskou rasu. Při svém pobytu v USA monitoroval tamní skupiny, v rámci kterých žili jedinci úzce svázáni specifickým druhem solidarity. Výsledkem Ploetzova pozorování byl závěr, že *soudržnost skupiny nikdy nemůže být podmíněna materiálními podmínkami, ale vždy kvalitou lidské bytosti*. Následně se začal věnovat studiu medicíny a genetiky, které mu pomohlo navázat na závěry jeho předešlého výzkumu. Ploetz zjistil, že křížení ras a nevhodné dědění genetického materiálu vede k degeneraci rasy. Začal tedy vytvářet systematická schémata výběru vhodného genetického materiálu, jakousi racionální selekci kladů a záporů lidského charakteru, která měla v praxi vést k zachování silných a zdravých jedinců. Tento způsob selekce je dodnes označován jako rasová hygiena, v anglosaské vědě je pak spíše nahrazován termínem eugenika (Fangerau 2005: 48; Weiss 1987: 200–203).

Již zmínění autoři Baur, Fischer a Lenz, vydali v roce 1921 studii s názvem *Grundriss der menschlichen Erblchkeitslehre und Rassenhygiene*, která se stala fundamentem nacistické eugeniky a která byla pokusem o ustanovení rasové hygieny jako akademické vědní disciplíny. Kniha byla vystavěna na pestrých základech: Baur se věnoval

genetice a porodnictví, Fischer byl antropolog a Lenz se zabýval studiem hygieny. Toto neobvyklé oborové spojení vyústilo rovnou ve dvě vydání knihy, která si získala v Německu, kde autoři působili, obrovskou popularitu (Fangerau 2005: 49–50). Baur otevírá studii představením Mendelových zákonů, což rozvíjí Fischer následnou kategorizací lidské rasy. Lenz pak pokračuje vyčerpávajícím výzkumem dědičnosti lidských nemocí a defektů a navazuje na Fischerovo rozdělení lidských ras. Lenz předkládá teorii, že rasy mají odlišnou kulturní hodnotu, což demonstruje výsledky testů inteligence, pozorování a biologickými danostmi, které jsou podle něj výlučně záležitostí dědičnosti (Baur, Fischer, Lenz 1921). V pokračování studie, která je již výhradně prací Fritze Lenze, se už hovoří výlučně o možnostech výzkumu a měření pro zachování kvality rasy a dodržování smysluplné rasové hygieny. Lenz tedy představuje kompletní program rasové hygieny zaměřený na zlepšení lidské rasy. V rámci historiografie je Lenzova studie považována za jednu s nejsilnějším dopadem na filosofii a metody rasové hygieny (Fangerau 2005: 51).

Zde je nutné poznamenat, že instituce k realizaci myšlenek rasové hygieny v nacistickém Německu opravdu vznikly: v roce 1933 byl přijat *Zákon o prevenci dědičně nemocných*, který legalizoval nucenou sterilizaci. V roce 1935 pak zakládá Heinrich Himmler instituci s názvem *Lebensborn Eingetragener Verein* (volně přeloženo jako „pramen života“), pod jehož záštitou probíhaly rozsáhlé genetické pokusy a cílené rasové šlechtění, ale i „odborné přednášky“ a vzdělávací kurzy. V roce 1938 se tento biologicko-sociální pokus rozšiřuje o projekt T4, program euthanasie (Kessler 2007: 11).

Základnu pro realizaci těchto myšlenek tvořili většinou univerzitní fyzikové, biologové či lékaři, lidé, kteří navazovali na Charlese Darwina a Francise Galtona a věřili, že principem evoluce, resp. přírodního výběru, je postupné zušlechťování lidské rasy. Urychlení tohoto procesu (v praxi tedy selektivní množení člověka, čili eugenika) se pak stalo náplní jejich činnosti, která však principiálně vyřadila víru v rovnou hodnotu

života všech lidských bytostí. Být pravým Němcem, příslušníkem německého národa v době převahy nacistického hnutí, znamenalo projít hodnotícími mechanismy eugeniky. Hlavním měřítkem člověka se stala příslušnost ke konkrétnímu odvětví rasy, přičemž v německém prostředí byla na základě výzkumů (otázka jejich relevance je odlišným tématem) za nejhodnotnější rasu považována rasa nordická (viz Günther), někdy také nazývaná árijská. Němečtí eugenici tak za přispění biologie, genetiky a antropologie, vytvořili fanatickou představu o nadřazenosti árijské rasy, která byla podpořena propracovanou propagandou: mytickými příběhy o hrdinství velkých Germánů, kolektivním smutkem nad prohranými bitvami, vlivy německého romantismu, osudovou hudbou apod. (Kessler 2007: 4–7).

Nutnost dodržovat výše zmíněné zásady v praxi postuloval sám Adolf Hitler ve svém slavném spise již ve 30. letech 20. století: „Kdo si nepřeje, aby se svět vydal vstříc tomuto stavu [degenerace – pozn. autorky], musí přijmout názor, že úkolem především germánských států je v první řadě zajistit, aby bylo zásadně zabráněno další bastardizaci. Generace současných slabochů vůči tomu bude samozřejmě protestovat a bědovat a naříkat v souvislosti s nedotknutelnými právy člověka. Ale ne, existuje jen jedno svaté lidské právo a toto právo je zároveň nejsvětější povinnost, totiž: zajistit, aby krev zůstala čistá a aby prostřednictvím zachování toho nejlepšího lidství existovala možnost ušlechtilého rozvoje takového bytí. Národní stát pak v první řadě pozvedne manželský svazek z úrovně rasového hanobení a dá mu posvěcení stát se institucí, která je povolána k tomu, aby tvořila věrný obraz pána boha a nikoliv zmetky na pomezí mezi člověkem a opicí“¹⁸ (Hitler 1943: 444–445; přeloženo autorkou).

¹⁸ „Wer nicht will, daß die Erde diesem Zustand entgegen-geht, muß sich zur Auffassung bekehren, daß es die Aufgabe vor allem der germanischen Staaten ist, in erster Linie dafür zu sorgen, daß einer weiteren Bastardierung grundsätzlich Einhalt geboten wird. Die Generation unserer heutigen notorischen Schwächlinge wird selbstverständlich sofort dagegen aufschreien und über Eingriffe in die heiligsten Menschenrechte jammern und klagen. Nein, es gibt nur ein heiligstes Menschenrecht, und dieses Recht ist zugleich die heiligste Verpflichtung, nämlich: dafür zu sorgen, daß das Blut rein erhalten bleibt, um durch die Bewahrung des besten

Za hlavní instituci, která bude zodpovědná za dodržování rasové čistoty, považuje Hitler samotný stát. Stát má být schopen posoudit, kdo je nemocný a vyřadit ho z možnosti reprodukce. Ochota vzdát se možnosti reprodukovat a násobit tak jakékoliv tělesné či duševní nedostatky, je považována za projev šlechetné lidskosti. Pouhých šest let rasové hygieny má podle Hitlera stačit k obrození Německa rasou, která (za předpokladu plánovité podpory plodnosti zdravých jedinců populace) odstraní zárodky tělesného a duchovního úpadku lidstva. Vypěstování zdravého jádra je však spojeno s jeho ochranou a eliminací živelů, které ho mohou opětovně zničit. Proto je dalším předpokladem, že jakékoliv osídlování německého území bude podmíněno rasovou atestací (Hitler 1943: 448–449).

Rozvíjením dalších mechanismů rasové hygieny a apelem na eliminaci všeho, co by ji mohlo narušit, ovšem Hitler nekončí. Jedince, které se podaří zplodit na základě výše zmíněného ideálu, je třeba formovat i během jeho dospívání a dospělosti. Důraz musí být primárně kladen na tělesné zdraví, protože „ve zdravém těle zdravý duch“. Pozornost je třeba věnovat výchově a vzdělávání, rozvíjení duševních schopností a charakteru. V tomto smyslu jde o schopnost se rozhodnout a disponovat pevnou vůlí a odpovědností. Až poté přichází na řadu vědecké vzdělání. Vždy je předpokladem, že zdravý a silný člověk s dobrým a pevným charakterem je pro národní stát hodnotnější než člověk vzdělaný a duchaplný, avšak tělesně či povahově slabý. Národ musí být složen z Němců, kteří budou silní a rozhodní, následovníci řeckého ideálu, tj. propojení té největší fyzické krásy s oslnivým duchem a vznešenou duší (Hitler 1943: 451–454).

Přestože jsou rasové teorie velmi vlivným konceptem, který měl v 1. polovině 20. století katastrofální dopady na evropskou populaci,

Menschentums die Möglichkeit einer edleren Entwicklung dieser Wesen zu geben. Ein völkischer Staat wird damit in erster Linie die Ehe aus dem Niveau einer dauernden Rassenschande herauszuheben Gefahren der Rassenmischung haben, um ihr die Weihe jener Institution zu geben, die berufen ist, Ebenbilder des Herrn zu zeugen und nicht Mißgeburten zwischen Mensch und Affe“ (Hitler 1943: 444–445).

v kontextu ideologie pangermanismu tvoří pouze jednu jeho část, která v konkrétní časové epoše výrazně vystoupila a zastínila části ostatní. Snad to může být také částečně důsledkem tragických událostí, které rasové teorie ve spojení s bezohlednou politikou zapříčinily. Faktem však je, že rasoví teoretici nestojí a nikdy nestáli v čele pangermánského hnutí, byť tvořili jeho důležitou součást. Pangermanismus ve své ryzí podobě existoval však již dávno před popularizací rasových teorií, které jeho obsah pouze rozšířily. Věnujme se dále tedy dalším aspektům pangermanismu, tentokrát však již s ohledem na praxi a reálný historický vývoj.

5 PANGERMANISMUS V ČESKÝCH ZEMÍCH A V RAKOUSKU: INSTITUCIONÁLNÍ PODOBA

5.1 Německé nacionální spolky v českých zemích a v Rakousku

Pangermanismus se stal součástí společenského života nejen v Německu, ale ve velké míře se projevoval i v českých zemích a v Rakousku. Po sjednocení Německa začala do politiky své zájmy prosazovat maloburžoazie a vyšší střední vrstvy německé společnosti. Otto von Bismarck proto upřel svou pozornost na ovlivňování veřejného mínění a snažil se posílit německý vliv v zahraničí. V roce 1879 bylo uzavřeno spojenectví mezi Německem a Rakouskem-Uherskem, čímž Bismarck získal politický vliv v Předlitavsku a dokázal zde projektovat své vize o růstu síly německého národa. Této politice aktivně přispívali liberálové, kteří se podíleli na německém nacionalismu a potírali všechny pokusy o ohrožení postavení německých vládnoucích tříd, ačkoliv se oficiálně nehlásili k nacionalismu, ale k „německému zájmu“ celé monarchie (Molisch 1926: 87–90).

Rostoucí německý nacionalismus byl v českých zemích a v Rakousku ztělesněn především studentskými¹⁹ spolky, které deklarovaly nutnost užšího spojení s Německem a sjednocení českých a rakouských zemí pod vlivem německých nacionalistů. Jedním z neaktivnějších spolků byl v tomto ohledu *Deutscher Volksverein* ve Vídni. Určité oslabení aktivit rakouských liberálů přinesla až hospodářská krize v 70. letech 19. století, což byla ale zároveň doba, kdy se v Rakousku zformoval velmi radikální proud příznivců pangermánského myšlení, který vedl poslanec říšské rady Georg von Schönerer²⁰. Původní *Deutscher Verein* se proměnil na *Deutscher Klub* (kam mimochodem patřili i poslanci ze severních a severozápadních Čech, např. z Aše a Liberce) a inicioval vznik velké řady dalších nacionalistických organizací, které shromáždily množství výrazných politických osobností, jež se většinou staly spolupracovníky Georga von Schönerera (Kořalka 1963: 12). Mezi neaktivnější z nich patřil např. Victor Adler a jeho bratr Sigmund Adler, Heinrich Friedjung, Max Gruber nebo Engelbert Pernerstorfer²¹. Úsilí těchto nacionálně orientovaných kruhů pak v roce 1882 vyústilo v tzv. Linecký program, jakýsi manifest rakouských nacionalistů za přijetí ideje velkoněmectví (Schorske 1967: 350).

¹⁹ Zde si všimněme, že nacionální myšlení směřující k integritě německého kulturního a jazykového prostoru, vznikalo především v myslích mladých lidí.

²⁰ Schönerer byl v 70. letech členem Německé pokrokové strany, ale především přesvědčeným antisemitem a své názory vytrvale ventiloval do rakouské politiky i veřejného života. Stal se tak v podstatě prvním rakouským politikem, který otevřeně vyjadřoval svou nenávist k židovskému národu a nebál se své názory veřejně prosazovat. Nestránil se ani veřejných proslovů a byl obecně velmi kritický. Kromě Židů, Slovanů a liberálů často kritizoval i rakouskou vládu a politiku celé monarchie. Jeho protimonarchistické tendence kombinované s nekritickým obdivem k německému národu vyústily nakonec v to, že byl označen za nepřítele státu a po určitou dobu i sledován policií (Schorske 1967: 346; Županič 2009).

²¹ Politické otázky již řešili zde jmenovaní v době, kdy byli ještě gymnazijními studenty. Scházeli se údajně v domě bratrů Adlerových, kde vedli diskuse ohledně budoucnosti Rakouska. Tu viděli v kombinaci socialismu a německého nacionalismu (Županič 2009). Styky nepřerušili ani později na vysoké škole, kde vstoupili do radikální organizace *Lesenverein der deutschen Studenten Wiens*, která byla součástí rakouské extremistické scény. Zajímavostí je, že jak bratři Adlerové, tak Friedjung, byli etničtí Židé, kvůli čemuž se museli v roce 1885 stáhnout z veřejnosti do ústraní. Důvodem bylo zavedení tzv. árijského paragrafu, který diskriminoval všechny příslušníky židovské rasy bez ohledu na to, zda přijali křesťanství. Za zmínku jistě stojí, že osobou, která se zasloužila o veřejné prosazení árijského paragrafu do Lineckého programu, byl Georg von Schönerer, bývalý spolupracovník Adlera a Friedjunga (Arendt 1996: 345; McGrath 1967: 185–187).

Z požadavků, které Linecký program předložil, jsou v kontextu sílícího německého nacionalismu nejdůležitější tyto: V zájmu německého koloniálního impéria je třeba vytvořit personální unii Rakouska a Uherska a zahrnout do Uher i Dalmácii, Bosnu a Hercegovinu a vyčlenit z Předlitavska Halič a Bukovinu²² (Masaryk 1994: 124). Další požadavek se týkal šíření německého jazyka. Němčina se měla stát výlučným jazykem armády, zastupitelských orgánů a úřadů a nikdo, kdo by neuměl plynule německy, nesměl vykonávat funkci státního úředníka či zaměstnance. Na území, kde žijí jazykově různorodé skupiny, by měla existovat alespoň jedna německá základní škola a střední školy pak musí němčinu povinně vyučovat. Veškeré státní zkoušky a další náležitosti spojené s možností pracovat ve státní sféře, musí probíhat vždy výlučně v německém jazyce. Další požadavky se týkaly reform bankovního systému, daňového systému a ekonomiky, nicméně vždy v konečném důsledku měly vést k nacionalizaci a posílení německého živlu (Molisch 1926: 119–122; Schorske 1967: 350–351).

V českých zemích se německé nacionální hnutí vyvíjelo v reakci na emancipaci české buržoazní společnosti, která se z německého vlivu snažila vymanit. Nejsilněji se německý reakční nacionalismus projevoval v severních a západních Čechách, tedy logicky v národnostně smíšených pohraničních oblastech.²³

Etablované nacionální spolky procházely v 90. letech 19. století institucionální proměnou, rozpadaly se, slučovaly se, vznikaly nové, přičemž štěpící linií pro tuto proměnu byla otázka antisemitismu. Původní *Deutscher Klub* se přeměnil na organizaci *Deutschnationale Vereinigung*, od roku 1891 známou jako *Deutsche Nationalpartei*, která působila i v Čechách a Rakousku, až se její název ustálil na *Deutsche Volkspartei*. I v rakouském stranickém systému došlo k proměně. Sjednocená

²² Obecně bylo v zájmu Pangermánů útočit na pásmo malých národů na východě a realizovat tak už dříve formulovanou koncepci „Drang nach Osten“. Na západě by totiž německé invazi čelily národy velké a těžko dobytelné (Masaryk 1994: 83).

²³ Odtud pak pověstný pojem *Grenzlandkampf*, v rámci kterého docházelo o boj mezi českým a německým jazykem o pojmenování ulic, škol, obchodů, úřadů apod.

platforma německých liberálů v Rakousku známá jako *Vereinigte Deutsche Linke* (Sjednocená německá levice) začala používat nový název *Deutsche Fortschrittspartei*, která otevřeně požadovala zajištění privilegovaného postavení německých nacionalistů v českých a rakouských zemích na úkor jiných národů (Kořalka 1963: 10–13).

V posledním desetiletí 19. století došlo k další významné změně v reprezentaci pangermánských požadavků. Do Lineckého programu byl doplněn požadavek antisemitismu a Georg von Schönerer, který se k programu hlásil (McGrath 1967: 198), se názorově rozešel s většinou svých spolupracovníků, pro které bylo Schönererovo politické myšlení už příliš nesnášenlivé a extrémní.²⁴ Ukončil tedy vedení nacionálního klubu a svou pozornost obrátil na vydávání časopisu *Unverfälschte Deutsche Worte* a spolupráci s publicistou Carlem Irem.

Od 80. let 19. století se na území českých a rakouských zemích také aktivizovaly útočné nacionalistické spolky, známé jako *Schutzvereine*. Němečtí nacionalisté tato uskupení využívali k uskutečňování své imperiální a agresivní politiky, a to převážně na území jiných evropských států. V Čechách, na Moravě a v Rakousku byl známý *Deutscher Schulverein* (Německý školský spolek), který se staral o rozšiřování německého živilu v českém a rakouském školství především prostřednictvím informační propagandy o jeho výhodách, resp. systematickým nátlakem, aby české a rakouské děti navštěvovaly výhradně německé školy. Na území českých zemí pak vznikala další podobná uskupení různého zaměření. Např. *Deutscher Böhmerwaldbund* (Německý pošumavský svaz), který usiloval o hospodářské posílení německé maloburžoazie v Čechách. Osvědčenou taktikou tohoto spolku byl bojkot zaměstnávání příslušníků českého národa, který přejímaly i jiné spolky. Na českém území dále existoval *Bund der Deutschen*

²⁴ Schönerer byl přesvědčeným nacionalistou, ale také velmi silným zastáncem antikaticismu a antisemitismu. Pro prosazování svých myšlenek neváhal volit radikální metody. V roce 1888 tak přišel o poslanecký mandát, protože se údajně dopustil násilného přepadení redakce novin *Neues Wiener Tagblatt*, ve kterém pracovali příslušníci židovské rasy, které Schönerer a jeho „společníci“ fyzicky napadli (Županič 2009).

Nordmährens (Svaz Němců na severní Moravě) se sídlem v Olomouci, *Nordmark* se sídlem v Opavě, *Bund der Deutschen Ostböhmens* (Svaz Němců ve východních Čechách) se sídlem v Trutnově, *Bund der Deutschen in Westböhmen* (Svaz Němců v západních Čechách) se sídlem v Plzni, *Bund der Deutschen in Nordwestböhmen* (Svaz Němců v severo-západních Čechách) se sídlem v Teplicích a *Bund der Deutschen im Egerkreis* (Svaz Němců v chebském kraji) se sídlem v Chebu. Později se k nim přidaly ještě další dva spolky, *Bund der Deutschen Südmährens* (Svaz Němců na jižní Moravě) se sídlem ve Znojmě a *Bund der Deutschen der Iglauer Sprachinsel* (Svaz Němců z jihlavského jazykového ostrova). Tyto spolky zaznamenaly na konci 90. let 19. století masivní nárůst podpory, některé z nich rozšířily svou členskou základnu na několik desítek tisíc členů. Na přelomu století se spolky sloučily do platformy s názvem *Bund der Deutschen in Böhmen* (BdD), ve kterém zvítězil extrémně nacionální antisemitský proud na úkor umírněných nacionalistů. Podobně se pangermánská ideologie institucionalizovala i v alpských zemích. Například v Korutanech a jižním Štýrsku vznikl spolek *Südmark*, který byl namířen proti Slovincům, dále *Tiroler Volksbund*, který vystupoval proti Italům a dále ještě *Bund der Deutschen in Niederösterreich*, který byl zaměřen proti českému přistěhovalectví (Kořalka 1967: 16–17).

Specifickou roli mezi spolky hrál pak především *Allgemeiner Deutscher Schulverein* (Všeobecný německý školský spolek), jehož hlavním posláním bylo zajistit vzdělávání Němců po celém světě a chránit tak německví před cizími živly. V roce 1908 se název spolku změnil na *Verein für das Deutschtum im Auslande* (Spolek pro německví v zahraničí) a stal se organizací, která byla nejaktivnější v šíření pangermánských vizí a německého nacionalismu. Prostředkem k tomu byl spolku vlastní časopis, který často publikoval stati o útlaku německého obyvatelstva v celé Habsburské monarchii a očeřoval Čechy i jiné národy z nenávisti k Němcům a z jejich diskriminace na území českých i uherských zemí. Během 80. let 19. století pak vznikla ještě řada

dalších spolků za účelem podpory německého živlu v Rakousku-Uhersku. Většina z nich byla ale sloučena s Všeobecným německým školským spolkem (Kořalka 1967: 17–18).

Zde vidíme, že němečtí nacionalisté dokázali vytvořit velmi širokou síť spolků a svazů, které byly většinou protičesky zaměřeny a sloužily jako základna pro formování extrémně nacionální politiky. Zpočátku se tyto nacionální aktivity na českém a rakouském území nedočkaly velké odezvy ze strany německých nacionalistů působících přímo v Německu, nicméně na přelomu století se pozornost německých nacionálních organizací vůči těmto uskupením obrátila a začalo tak formování nové koncepce němečtí. Doposud existující koncepci maloněmečtí (*Kleindeutschum*) a velkoněmečtí (*Großdeutschum*) tak doplnilo všenečtí (*Alldeutschum*) jako způsob chápání Německa včetně českých a rakouských zemí (Kořalka 1967: 19).

Zatímco příslušníci německého národa mimo území Německa vyvíjeli veškeré své úsilí za účelem manifestace své národnosti, maloburžoazie uvnitř Německa své zájmy soustředila do zámoří, kde probíhal na konci 19. století boj o kolonie. Hlavní institucí, která řídila německou koloniální politiku, byla kromě *Deutscher Kolonialverein* (Německého koloniálního spolku) *Gesellschaft für deutsche Kolonisation* (Společnost pro německou kolonizaci), v jejímž čele stanul Carl Peters²⁵. Peters byl důležitou osobou, protože se zasloužil o získání koloniálních území pro Německo, a proto si mohl dovést obklopit se řadou významných osobností, které financovaly jeho výpravy, ale také podporovaly jeho politiku uvnitř Německa. Díky tomu mohl Peters v roce 1886 svolat do Berlína tzv. Všeobecný německý kongres, na který se sjely snad všechny nacionálně orientované organizace a spolky či delegáti nejen z říše, ale i jiných zemí, kde žily německé menšiny. Na kongresu měly být prodiskutovány otázky německé koloniální politiky, ale stejně tak i záležitosti existence všenečtí, šíření německé kultury

²⁵ Carl Peters vedl výpravy na východ Afriky za účelem získání kolonií pro Německo.

a jazyka za hranicemi Německa a otázky jednotné politické reprezentace těchto požadavků (Harrison 1904: 25).

Kongres vyústil v založení snad nejdůležitější organizace pangermánského hnutí, tzv. Všeobecného německého svazu²⁶. Platforma však prvních několik let svého fungování bojovala s nejednotnými pocity jednotlivých nacionálních organizací, ze kterých vzešla. O rozsahu německého imperialismu měla totiž každá z organizací jinou představu, většinou samozřejmě s ohledem na své vlastní zisky. Carl Peters se navíc věnoval pouze koloniální politice a svaz nebyl schopen efektivně plnit svou funkci vedoucího svazu (Harrison 1904: 25). Toto období stagnace pangermánské organizace trvalo až do doby, kdy se do čela svazu postavil Alfred Hugenberg, tehdy pouze pětadvacetiletý politik²⁷, který dokázal obrátit zpět ke svazu i zájmy Carla Peterse. V roce 1891 se svaz přejmenoval na Všeobecný německý svaz (*Allgemeiner Deutscher Verband*), jehož existence již byla o mnoho úspěšnější. Byť se stejnými požadavky jako jeho předchůdce, tento spolek byl schopen vtáhnout do členské základny zvučná jména, jako byl např. biolog Ernst Haeckel nebo geograf Friedrich Ratzel. Do svazu rázem vstoupila i řada poslanců říšského sněmu a reprezentanti politických stran, univerzitní profesori a rektori velkých německých univerzit, ale také množství významných podnikatelů a představitelů monopolů, nebo alespoň jejich zástupci (Kořalka 1967: 26–28). Nejen že masivně narostla členská základna²⁸, ale také finanční možnosti organizace. V této nové podobě tak svaz svou činnost brzy rozšířil i za hranice Německa, čímž byla posílena pomyslná jednota německého národa. Pokles aktivit svazu v polovině 90. let 19. století pak zapříčinil ještě jednu reorganizaci. Do čela se postavil profesor Ernst Hasse a 1. června 1894 se název svazu ještě jednou, ale již

²⁶ Celým názvem *Allgemeiner Deutscher Verband zur Förderung überseeischer deutschnationaler Interessen* (Všeobecný německý svaz k podpoře zámořských německonacionálních zájmů).

²⁷ Od roku 1928 vedl Německou národně lidovou stranu a ve 30. letech působil ve vládě Adolfa Hitlera.

²⁸ V roce 1889 měl svaz kolem 12 000 členů, v roce 1914 už to bylo 22 000 (Jordan 1917: 29).

definitivně, změnil. Vznikl známý Všeněmecký svaz (*Alldeutscher Verband*) (Harrison 1904: 26).

5.2 Všeněmecký svaz jako hlavní aktér pangermanismu

Okolnosti, které předcházely založení Všeněmeckého svazu, byly úzce spojeny s kolonialismem. V listopadu 1890 se Německo rozhodlo provést výměnu koloniálních území s Velkou Británií. Vzdalo se koloniálních práv na ostrov Zanzibar a namísto toho získalo od Velké Británie pro své potřeby ostrov Helgoland, malé území v Severním moři nedaleko německého pobřeží. Tato „výměna“ se stala objektem kritiky ze strany německých imperialistů, kteří kritizovali císaře Viléma II. za ztrátu velkého území v Africe, odkud by mohli pokračovat v dobývání východoafrických území. Vilém II. ale získáním Helgolandu podnikl strategický krok. Ostrov totiž představoval místo, odkud bylo možné dobře kontrolovat německé pobřeží a společně s Kielským kanálem tvořil perfektní útočiště pro německé námořnictvo (Jordan 1917: 28). Zatímco císař Vilém II. se tedy soustředil na potenciální obranu Německa, v reakci na smlouvu Zanzibar-Helgoland vznikl Všeněmecký svaz, aby sledoval zájmy útočné a dobyvačné.

Organizace, sídlící od svého počátku v Berlíně, vznikla jako nátlaková politická skupina, kritizující domácí i zahraniční politiku Německa. Jádrem ideologie svazu tvořila myšlenka, že německé sjednocení v roce 1871 bylo vyvrcholením národního projektu, který je ale třeba dokončit.²⁹ V duchu této myšlenky tak svaz potřeboval geograficky expandovat, aby sjednotil všechny Němce žijící ve střední Evropě, ale i další území, aby mohlo Německo expandovat a stát se velmocí. Tato

²⁹ Heslem Všeněmeckého svazu bylo „*Deutschland wach auf!*“ („Německo vzbud se“), které mělo iniciovat nutnou mobilizaci sjednoceného Německa k dokončení jeho úkolu, tedy získání dalších území, jež si Německo nárokovalo a jejich spojení ve velkoněmeckou říši. Mezi iniciátory této myšlenky a bezprostřední předchůdce založení Všeněmeckého svazu patřili Adolf Eugen Fick, Otto Lubarsch, Walther Felix, Theodor Reismann Gronne a Alfred Hugenberg (Bonhard 1920: 233–237).

idea byla podepřena etnickým nacionalismem, přesvědčením, že aby německý národ přežil, musí se stát homogenní skupinou, tzv. *Volks*³⁰, tedy lidem, kde jsou všichni příslušníci jedné rasy³¹, kultury a mluví stejným jazykem. Logicky je tedy nutné vyloučit veškeré cizorodé prvky, jazykové či národnostní menšiny, cizí kultury (Jaworska 2011: 442). Svaz v duchu naplnění svých přesvědčení požadoval otevřeně expanzionistickou politiku, zisk kolonií a sfér vlivu po celém světě a vytvoření silného námořnictva, které by zajistilo zisk koloniálních území v zámoří, ale také obranu Německa před vnějším nepřítelem. V domácí politice se pak svaz soustředil na radikální kritiku parlamentní demokracie a republikanismu a požadoval namísto toho zavedení autoritářského režimu a vlády silné ruky, aby bylo Německo pevné a jednotné (Jackisch 2012: 12). Působení svazu směřovalo v podstatě k jednomu hlavnímu cíli, totiž aby Německo rozšířilo své území a získalo postupně kontrolu nad jednotlivými kontinenty a nakonec nad celým světem. Proto se svaz snažil aktivně posilovat nacionální cítění Němců i mimo integrální německé území, stejně jako vyvolával pocit zodpovědnosti německého lidu za to přispět každou svou činností k tomu, aby Německo mohlo ignorovat princip rovnováhy moci a stalo světovou velmocí. Všeněmecký svaz si tedy stanovil několik priorit, jež měly vést k naplnění hlavních cílů:

1. Silná koloniální a migrační politika
2. Rozvoj německých škol v zahraničí
3. Rozvoj patriotismu a potlačení všech antinacionálních nálad a tendencí směřujících proti německému nacionalismu
4. Kontrola vzdělávání v zájmu národní politiky

³⁰ V překladu do češtiny „lid“. Výraz, který byl v Německu využíván mnohem častěji než pojem „národ“. Od toho je také odvozeno spojení *völkischer Nationalismus*, které se v Německu běžně používalo a které můžeme chápat v podstatě jako etnický nacionalismus.

³¹ Zajímavý je v tomto ohledu fakt, že antisemitismus, který byl např. v Rakousku otevřeně hlásán Georgem von Schönererem (vyhlásil nepřátelství všem židovským orgánům a nakonec nechal zakotvit árijský paragraf v Lineckém programu) se v postojích Všeněmeckého svazu sice také objevoval, ale až do roku 1918 organizace nepřistoupila k vyloučení Židů ze svých řad, ani k jiné formě jejich radikálního omezení (Arendt 1996: 345).

5. Rozvoj a podpora nacionálních hnutí mezi Němci doma i v zahraničí

6. Rozšíření politického hnutí jednajícího ve prospěch německých finančních zájmů a zisků (Bonhard 1920: 1; Jordan 1917: 30–31).

Všeobecně lze cíle Všeněmeckého svazu shrnout následovně: rozvoj nacionalismu a imperialismu, potlačení národnostních menšin v Německu i na dobytých územích za účelem posílení německé národní identity, územní rozšíření Německa primárně na oblast celé střední Evropy a aktivní koloniální politika. Zde vidíme určité obsahové překrytí s obecnými cíli pangermanismu:

1. Urychlit patriotismus Němců a stát v opozici vůči nepřátelům německého nacionalismu
2. Poskytnout dětem a mládeži odpovídající „německé“ vzdělání a povědomí o sounáležitosti s německým národem
3. Podporovat veškerá nacionální hnutí a všechny Němce a němectví v jiných zemích za účelem celosvětového německého sjednocení
4. Rozvinout aktivní německou politiku v Evropě i zámoří a posílit německé koloniální hnutí (Harrison 1904: 28).

V praxi využíval svaz především rozsáhlé emigrační politiky, kdy nově dobytá území osidloval německým lidem či se snažil o radikální poněmčení daných území, s čímž souviselo otevírání německých škol, obchodů, úřadů, kulturních institucí apod. Tato politika se přesně shodovala s požadavky, které ve svém díle vyřkl již zmíněný nacionalista a Pangermán Paul de Lagarde. Jeho ostrá rétorika z 50. let 19. století byla činností Všeněmeckého svazu předávána německé veřejnosti a stejně tak svaz často odkazoval na díla velkých německých filozofů. Fichte, Schelling, Hegel aj. byli svazem prezentováni jako autoři, jejich

ideologie je protkána kultem války a přesvědčením o německé nadřazenosti a s tím souvisejícím pohrdáním jinými národy či etniky (Kořalka 1973: 29–30).

Od roku 1894, kdy se do čela svazu místo Carla Peterse postavil poslanec Říšského sněmu za Lipsko a univerzitní profesor Ernst Hasse (Jaworska 2011: 442), realizoval svaz také rozsáhlou germanizační politiku. Hasse ji podpořil svým spisem *Deutsche Politik*, kde představuje své vize o vyloučení neněmeckých obyvatel z pohraničních oblastí Německa a jejich nahrazení vybranými „čistými“ Němci (Anderl 1915: 26–28). Členskou základnu svazu tvořili koneckonců lidé profesí, které vyžadovaly vyšší vzdělání. Kromě univerzitních profesorů se ve svazu angažovali lékaři, úředníci, vojáci, učitelé, církevní hodnostáři apod. Údajně až 1/3 členů vedení svazu disponovala doktorátem z filosofie. (Kořalka 1973: 28). Členství ve svazu bylo otevřeno všem, kteří sympatizovali s myšlenkami, jež svaz šířil. Vnitřní koherenci uskupení během prvních let jeho existence narušoval postoj členů k otázce antisemitismu, který působil střídavé propady členské základny. Na druhou stranu, členství ve svazu nebylo navzdory názorům kritiků (srov. Jackisch 2012: 13) nikterak náročné, na počátku existence svazu začínal roční poplatek člena na jedné říšské marce. Od toho se také odvíjel poměrně velký počet členů svazu, už po roce existence čítala organizace na 20 000 členů. Kvůli vnitřním rozporům se tento počet v následujících letech zredukoval, aby se na stejné množství vyhoupl v roce 1900. 1. světová válka pak přinesla prudké vzednutí počtu členů, z 36 000 členů na konci 1. světové války se svaz vypracoval až na 52 000 členů v roce 1922 (Bonhard 1920: 5; Harrison 1904: 26; Kořalka 1973: 26–27).

Navzdory existenci otevřeného členství měl svaz také řadu prominentních členů, kteří se podíleli na tvorbě ideových východisek organizace, stejně jako na výkonu politiky. Mezi tyto osobnosti patřil např. člen Říšského sněmu Otto Arendt, spisovatel Fritz Bley, člen Říšského sněmu Liebermann von Sonnenberg, novinář a spisovatel Paul Liman, ředitel Německé východoafrické společnosti Alexander Lucas a další,

a pak také řada známých německých univerzitních profesorů. Zajímavé je zde jistě zmínit i fakt, že na konci roku 1903 disponoval svaz ne méně než 41 členy, kteří byli zároveň i členy Říšského sněmu. Ačkoliv se svaz skrze svou ostrou a kritickou rétoriku s říšskou vládou často přel, je zde třeba si všimnout, že jeho zájmy byly skrze členství těchto prominentních osob šířeny i do sféry, kde se o státní politice rozhodovalo. Takto svaz získával důležité mocenské páky k prosazování svých vizí. Z říšských poslanců, kteří byli zároveň členy svazu, jmenujme ty nejdůležitější: lídr Národní liberální strany Ernst Bassermann, ředitel Zemědělského svazu Christian Diederich Hahn, lídr Konzervativní strany a zemský rada Wilhelm von Kardoff, člen Konzervativní strany Baron von Langen, továrník a člen Národně liberální strany Gustav Müller, viceprezident Říšského sněmu Count zu Stolberg Wernigerode a dále již zmíněný spisovatel Otto Arendt a známý antisemita Liebermann von Sonnenberg (Harisson 1904: 30–31).

Všeněmecký svaz svou činnost soustředil také na veřejnost. Pořádal veřejné mítinky, přednášky a kongresy, podílel se na vydávání knih a pamfletů, jejichž obsah často přebírala různá média a šířila je tak dále. Krom toho svaz vydával také vlastní tiskovinu, *Alldeutsche Blätter* (*Všeněmecké listy*), ve kterých publikoval svá přesvědčení o prosazení ofenzivní expanzionistické politiky vůči koloniálním územím i vůči koloniálním velmocím (Anderl 1915: 14). Svaz disponoval i hierarchickou organizační strukturou. V čele svazu stál prezident³², pod ním orgán, který je možné přirovnat k vládě, jakási výkonná komise, která realizovala politiku svazu. Následovalo množství sekretariátů s konkrétní agendou. Každé tři roky se konal tzv. Pangermánský kongres, který sloužil k setkání všech větví Všeněmeckého svazu. Svaz měl samozřejmě i regionální organizaci, lokální pobočky existovaly téměř v každém větším německém městě. Náhodě pak organizace neponechávala ani zahraniční území. Snažila se udržovat vliv v oblastech, kde by mohlo potenciálně dojít k rozpuku německého nacionalismu, což se netýkalo pouze Evropy,

³² Od roku 1893 do roku 1908 Ernst Hasse, od roku 1908 až do rozpuštění svazu v roce 1939 Heinrich Claß.

ale i dalekých zámořských území. Pobočky svazu bychom tak našli např. v Antverpách, Asunciónu, Bangkoku, Bukurešti, Hong-Kongu, Kapském městě, Jeruzalémě, Johannesburgu, Konstantinopoli, Melbourne, Montevideu, New Yorku, Oděse, Rize, San Francisku apod. Zastoupení měl svaz ale i v Texasu, na Sumatře, v Brazílii, v Chile, Sýrii, Palestině a v téměř každé evropské zemi (Harrison 1904: 30–32). Prodlouženou rukou svazu nebyly jen tyto organizační deriváty, nýbrž i fyzické osoby, tzv. „Vertrauensmänner“. Důvěrníci, čili tajní agenti svazu, byli rozmístěni různě po světě a jejich úkolem bylo v prostředí, kde působili, monitorovat postoje k Německé říši, dohlížet na vývoj v oblastech, které již byly německé politice nakloněny, nebo hledat potenciální prostor pro rozvoj německého nacionalismu a obecně pro vývoz pangermanismu (Harrison 1904: ibid.).

V politice však Všeněmecký svaz nefungoval jako politická strana, ačkoliv velká řada jeho členů byla zároveň straníky. Postoj svazu k německé vládě a vedení státu císařem Vilémem II. nebyl však zcela souhlasný. Vedení Německé říše se ke svazu stavělo s velkou mírou opatrnosti, protože ideologie svazu se jevila jako příliš radikální, až brutální. Svaz své plány celosvětové německé nadvlády vyhlášoval až příliš hlasitě a otevřeně, na což diplomaté a státní politická reprezentace hleděla s obavami ohledně pochopení těchto myšlenek mimo Německo. Důvodem opatrnosti k činnostem Všeněmeckého svazu byl také fakt, že svaz nereprezentoval celoněmecké zájmy, ale pouze vybranou část těch nejagresivnějších z nich, často v důsledku napojení na zbrojařské monopoly. Německá vláda tak sice brala svaz v potaz, koneckonců nacionální zájmy byly pojítkem obou institucí. O otevřené spolupráci obou však řeč být nemůže (Kořalka 1973: 32).

Všeněmecký svaz však byl schopen aktivně spolupracovat s jinými organizacemi. Paralelně s ním působila v Německé říši ještě řada dalších pangermánských organizací, které své činnosti většinou se svazem koordinovaly. Přesto bylo jejich zaměření často odlišné a vyplňovalo tak mezery tam, kam činnost Všeněmeckého svazu nedosáhla. V roce 1894

kromě svazu samotného vznikl i *Deutscher Band* (Německý spolek), který vydával dvoje pangermánské noviny, *Deutsche Tageszeitung* a *Deutsche Zeitung* (Andler 1915: 23). I další přidružené organizace disponovaly vlastními tiskovinami, některé měly v podstatě identické cíle jako svaz. Některé se snažily vytvářet vlastní požadavky, nicméně vždy sloužily především jako podpora Všeněmeckého svazu, který měl hlavní slovo, co se otázky formulování pangermánské politiky a strategií týče. Ze zástupců jmenujme tedy jen některé z nich³³: *The General School Association for the preservation of Deutschtum abroad*, *The German Navy League (Der Flottenverein)*, *The East Mark Association*³⁴, *The German Association for the preservation of the German language in Belgium*, *The German People's Union in South Tyrol*, *The German League in Bohemia*, *The German League in South Moravia*, *The German League in North Moravia*, *The Association for the dissemination of popular literature* aj. (Harrison 1904: 52–54).

6 RADIKALIZACE VŠENĚMECKÉHO SVAZU A VÝVOJ PANGERMANISMU V OBDOBÍ PŘED A BĚHEM 1. SVĚTOVÉ VÁLKY

6.1 Předválečný vývoj pangermanismu v Německu a v Rakousku

Od roku 1903 začalo docházet k radikalizaci chování Všeněmeckého svazu a ostřejšímu prosazování požadavků směrem k vedení Německé říše. Zesílila kritika vůči politice Viléma II. a říšská vláda byla svazem obviněna ze selhání zahraniční politiky a zisku koloniálních území. Tuto kritickou etapu působení organizace zahájil Heinrich Claß³⁵ (budoucí prezident svazu) už v roce 1903 svou řečí s názvem „Bilance nového kurzu“, kde tyto kritické tendence otevřeně

³³ Názvy pangermánských organizací jsou většinou zachovány v anglické podobě, tak jak byly přejaty ze zdroje. Čeština pro většinu z nich nemá ustálený překlad.

³⁴ Spolek zřízený konkrétně za účelem germanizace polského obyvatelstva.

³⁵ Dle současných pravidel německé gramatiky je v určitých případech možný přepis ostrého β na dvojité „s“. V případě příjmení Heinricha Claße většina moderních zdrojů toto pravidlo využívá, proto se tohoto trendu přidržím a dále bude jméno „Claß“ přepisováno jako „Class“.

prezentoval. Jeho kritika byla adresována především na adresu říšského kancléře Bernharda von Bülowa, ale také na císaře Viléma II. (Bonhard 1920: 18). Pangermáni byli znepokojeni hlavně tím, že se Německo dostalo do stavu mezinárodní izolace. Především německé koloniální zájmy přinášely spory s ostatními velmocemi. Císař Vilém II. se sice zavázal pokračovat v politice Otty von Bismarcka³⁶, nicméně nebyl schopen obnovit spolupráci s Ruskem. Rusko tak navázalo spojení s Francií, která se v roce 1904 při uzavření Srdečné dohody rovněž přiklonila na britskou stranu a Německo tak zůstalo izolováno. Velkolepá výstavba válečného loďstva, kterou Německo zahájilo na podnět admirála von Tirpitz v roce 1898, ke vzájemnému zlepšení vztahů taktéž nepřispěla (Osterhammel 2012: 59).

Ernst Hasse, poslanec Národně liberální strany a první předsedající Všeněmeckého svazu, v roce 1908 zemřel a na jeho místo nastoupil již zmíněný Heinrich Class, který se stal symbolem radikalizace Všeněmeckého svazu. Svě představy na vnitřní uspořádání národa a vývoj pangermánských plánů představil v roce 1912 ve své knize *Wenn ich der Kaiser wär* (Kdybych byl císařem)³⁷. Kniha zrcadlí rostoucí antisemitismus v německém kulturním a jazykovém prostředí (Weiss 2012), stejně jako stále větší ambice Německa, posílené neustále se zvětšujícím materiálním blahobytem Německé říše (Gapminder 2014). Classova kniha je v podstatě návrhem na zřízení autoritářského, možná až totalitního režimu, založeného na vůdcovském principu, jehož úkolem je být vyjádřením jednotné vůle německého národa, která není narušována partikulárními vlivy, především politickými stranami, které podle Classe tříští sílu celku. Velmi kriticky se Class také vyjádřil k otázce židovství. Odkazujíc na H. S. Chamberlaina, formuloval svůj postoj k židovské rase takto: „Němec se dokáže povznést nad svůj majetek a zůstat vnitřně svobodný, zachovat si svou volnost, ve které žije svůj život bez ohledu na hospodářské úspěchy. Ctnost, nezávislost,

³⁶ V praxi tento závazek ovšem nedodržel, Bismarcka dokonce kvůli politickým sporům v roce 1890 propustil z úřadu říšského kancléře (Chyský 2012: 130).

³⁷ Kniha byla vydána pod pseudonymem Daniel Frymann.

samostatnost, to jsou hnací síly jeho jednání, které může být sice často bezúčelné, ale v každém případě ukazuje způsob myšlení, které není nijak neobvyklé: Žid ale podřizuje svůj život pouze užitečnosti a prospěšnosti; majetek je mu vším, nedokáže se od něj osvobodit, podřizuje mu celou svou osobnost.“ (Frymann 1913: 30; přeloženo autorkou, originál švabachem).

Od nástupu Heinricha Classe do čela Všeněmeckého svazu se charakter organizace mění. Do vedení se dostává užší elita, vnitřní procesy fungování se zpřísňují, prosazují se rigidní vojenské principy rozhodování. Na veřejnosti svaz nikterak radikálně nevystupuje, ba naopak, drží se spíše v ústraní, nicméně jeho vliv je i přesto obrovský. Mnoho elitních členů svazu totiž zároveň plní další významné státní funkce (v armádě³⁸, byrokracii, na univerzitách, na vysokých státních postech, v hospodářských a průmyslových svazech, kulturních institucích atd.) Tito lidé byli spojnicemi mezi svazem a státními institucemi, které mohl Všeněmecký svaz využívat k protlačení své politiky, a to poměrně nenápadně, bez nutnosti prosazovat se veřejně. To bylo logické, svaz stál po většinu své existence v opozici k říšské vládě, tudíž by veřejná agitace svazu nebyla příliš dobrým způsobem, jak prosazovat své požadavky (Chyský 2012: 135; Olivová 2010: 16–20).

Aktivity svazu jsou v předválečném období pozorovatelné především v průběhu tzv. Marocké krize, kterou lze studovat ve dvou etapách. První vlna sporů přišla v roce 1905 (Andler 1915: 60–61). Německý císař Vilém II. nebyl spokojen s výsledky, které přinesla Srdečná dohoda mezi Francií a Velkou Británií a přestože neměl v Maroku žádné významné zájmy, nabídl v rámci své *Weltpolitik*³⁹

³⁸ Mezi členy Všeněmeckého svazu patřil například generál Eduard von Liebert, který v letech 1907 – 1912 působil v Říšském sněmu a zároveň však reprezentoval zájmy svazu. Dalším významným kontaktem pro Všeněmecký svaz byl člen námořnictva, admirál Alfred Breusing (Bonhard 1920: 25).

³⁹ Pojem označující koncepci zahraniční politiky Německa na přelomu 19. a 20. století za vlády císaře Viléma II. Cílem této imperiální politiky bylo prezentovat Německo jako světovou mocnost (O'Loughlin – Wusten 1990: 3). Marocká krize je typickým příkladem této politiky, kdy Německo důrazně „připomnělo“ ostatním velmocím svou přítomnost.

kolonizované zemi nezávislost pod svou ochranou⁴⁰. K otázce nezávislosti se v roce 1906 konala ve Španělsku Algeciraská konference, která však potvrdila francouzský vliv v Maroku a postavila Německo do poměrně osamělé role. I za druhou marockou krizí je pak možné hledat impulsy ze strany říšské vlády. V roce 1911 došlo k eskalaci konfliktu opětovně. Německo vyjádřilo nesouhlasný postoj k francouzské přítomnosti v Maroku, která byla podmíněna tamní občanskou válkou. Vilém II. vyslal do marockého přístavu Agadir dělový člun jako symbol německé imperiální síly. Velká Británie i Francie se však proti tomuto zásahu ostře ohradily. Krizi vyřešilo francouzské ministerstvo zahraničí, které Německu nabídlo výměnou za klid v Maroku část Francouzského Konga (Vykoupil 2011).

Už marocká krize tedy ukazuje nejen sebevědomí a ambice vilémovského Německa, ale stejně tak se na ni můžeme dívat jako na předznamenání budoucího střetu Dohody a Trojspolku (Vykoupil 2011). Aktivita svazu však s nástupem Classe začaly být mírně komplikovány nutností hledat finanční zdroje. Původní finanční nezávislost svazu, který byl dotován primárně z řad svých členů, se na konci první dekády 20. století vytratila. Vláda ani státní orgány Všeněmeckému svazu finančně nikdy nepomáhaly, což vedlo nejen k oné finanční, ale i politické nezávislosti uskupení. Po roce 1910 se tak svaz stává závislým na podpoře z dispozičního fondu ministerstva zahraničních věcí a během 1. světové války se pak dokonce díky konexím Alfreda Hugenbergova napojuje na těžký průmysl (Bonhard 1920: 26; Olivová 2010: 16–17).

Zatímco němečtí Pangermáni se v předválečném období soustředili především na teritoriální expanzi a koloniální zisky, do kterých se promítala i ideová rovina ve formě Weltpolitik⁴¹, rakouští Pangermáni zatím sváděli boj o mnoho pragmatičtější. Zisk nových území je

⁴⁰ Tato nabídka byla provedena velmi „pohotovým“ způsobem. Vilém II. v roce 1905 bez oznámení vyslal do marockého přístavu Tanger německou flotilu, která se zde vylodila s odhodláním obhájit marockou nezávislost a odhodlaná ji chránit (Vykoupil 2011).

⁴¹ O německé imperiální politice přehledně informuje článek Davida Blackbourna *The Politics of Demagoguery in Imperial Germany* (1986).

nezajímal, protože jejich hlavním cílem bylo včlenit Rakousko do Německé říše. Tento cíl byl doprovázen soustavnou kritikou národnostních menšin žijících na území Rakouska-Uherska, stejně tak jako prosazováním němčiny na úkor jiných jazyků (Harrison 1904: 63). Schönerer se také soustředil na hnutí „Los von Rom“⁴², které usilovalo o změnu římsko-katolické konfese na evangelickou (Bonhard 1920: 22). Podpora hnutí ze strany proněmecky naladěných uskupení se odvíjela od jejich nesouhlasného postoje k působení rakouského státu v oblasti náboženské a kulturní. Rakouští Všeněmci nebyli smířeni s „maloněmeckou“ koncepcí, kterou realizoval Bismarck při sjednocení Německa a která byla variantou vylučující Rakousko⁴³ z Německé říše (Birken 1994: 136). Schönerer se tak snažil skrze hnutí distancovat od římsko-katolického Rakouska-Uherska a také obecně politického a společenského vlivu katolické církve. Spor mezi katolickou církví a rakouskými Pangermány byl však započat již v roce 1897 tzv. Badeniho jazykovými nařízeními⁴⁴. Tyto regule nařizovaly, aby v úředních záležitostech a při styku úřadů s občany v Čechách a na Moravě (a národnostně smíšených oblastech) byl český jazyk zrovnoprávněn s německým. Proti tomuto opatření se zvedla ze strany německého obyvatelstva vlna nevole⁴⁵, protože povinnost ovládat český jazyk by pro většinu německého obyvatelstva vzhledem k jeho neznalosti znamenala jejich vyloučení z veřejného života. Všeněmci tento krok dokonce považovali za otevřeně diskriminační. V důsledku demonstrací vedených německy mluvícími občany byl Badeni sice nucen odstoupit a nařízení byla jeho nástupcem zrušena, nicméně tímto krokem se povedlo ještě více rozštěpit společnost v Rakousku-Uhersku (Cornwall 1994: 917), což rakouským Pangermánům poskytlo další prostor pro budování bližšího svazku s Německem.

⁴² „Pryč od Říma“.

⁴³ Na rozdíl od varianty „velkoněmecké“, která počítala s porážkou Rakouska a jeho následovným začleněním do Německé říše.

⁴⁴ Pojmenována dle předlitavského předsedy vlády Kazimíra F. Badeniho.

⁴⁵ Na rozdíl od Čechů, kteří se většinou učili německy ve škole a německý jazyk plynně ovládali, Němci česky většinou nehovořili.

6.2 Předválečné koncepce střední Evropy v německy mluvícím prostředí

Prudký rozmach německé průmyslové výroby a hospodářství předznamenal nejen vysoký hospodářský růst a s ním související zvyšující se národní sebevědomí, ale také určitou změnu v německém vidění celé Evropy a rovněž i role, kterou by v ní Německo mělo hrát. Ze svých předválečných cílů německá vláda, ani nacionalistické organizace v popředí se Všeněmeckým svazem samozřejmě neustoupily, nicméně představy o budoucnosti Německé říše se rozšířily o možnost hospodářské a ekonomické spolupráce, která měla zahrnovat další evropské velmoci.

Už výše zmíněný ekonom Friedrich List položil v roce 1844 základy koncepce *Mitteleurop*y (střední Evropy), jakožto kulturně-historicko-hospodářského prostoru mezi liberální Francií a Anglií na západě a Ruskem na východě. Střední Evropa měla podle Lista tvořit protiváhu vůči těmto okrajovým velmocím, přičemž jejím jádrem mělo být Německo.⁴⁶ Rakouští autoři (např. Viktor Andrian-Werburg aj.) tuto myšlenku přejímali s představou, že Německo spojí své síly s Rakouskem-Uherskem, případně s dalšími státy, kam sahal německý a rakouský vliv. Kromě silné střední Evropy vytvoří také zárodek budoucího svazu evropských národů (Kořalka 2009). Rakouský ministerský předseda Felix Schwarzenberg a ministr obchodu Karl Ludwig Bruck rovněž podporovali myšlenku silné střední Evropy, ale namísto velkoněmeckého řešení preferovali řešení „velkorakouské“. To předpokládalo zapojení německých států do habsburské monarchie, kde by se vůdčí role ujalo právě Rakousko⁴⁷ (Chyský 2012: 121–123).

Sjednocení Německa v roce 1871 a prudký nárůst německého nacionalismu přinesl další rozvoj geopolitických koncepcí, do kterých se

⁴⁶ List tuto ideu vystihl heslem „od Hamburku až po Terst“ (Chyský 2012: 120).

⁴⁷ Zde je nutné neopomenout, že autoři „velkorakouského“ řešení působili převážně v 1. polovině 19. století, tedy ještě před sjednocením Německa, proto pro ně myšlenka „začlenění německých zemí“ byla v dané době ještě aktuální. V době po sjednocení Německa a rapidním nárůstu jeho moci se už s podobným předpokladem neseťkáme.

již výrazně promítaly ideologické trendy dané doby. Prvním byl sociální darwinismus, tedy hlavní teze Darwinovy vývojové teorie aplikované do prostředí lidského společenství. Klíčové zde bylo přirovnání státu k živému organismu a jeho potřebám. Sociální darwinisté z Darwinovy evoluční teorie přejímají ještě princip přírodního výběru, v sociálním darwinismu známý spíše jako „přežití nejsilnějšího“⁴⁸ (Caruana 2008: 653). Dle této logiky je tak snadné vyvodit, že stejně jako živý organismus, i stát potřebuje růst. Němečtí geopolitici v čele s Friedrichem Ratzelem si tento růst představovali jako expanzivní politiku za účelem zisku většího teritoria a také jako zachování národního zdraví, v 1. polovině 20. století ztělesněného především rasovými teoriemi a eugenikou.

Abrecht Friedrich Karl Penck byl typickým zástupcem pangermánské geopolitické teorie a tzv. *Grenzkolonialismu*⁴⁹. V roce 1887 vydal spis s názvem *Juden und Germanen*, ale už pod jménem Paul de Lagarde⁵⁰, které přejal po adopci. V tomto spise nazval Židy bacily, kterých je třeba se zbavit a navrhoval jejich deportaci do Palestiny či na Madagaskar za účelem uvolnění životního prostoru pro příslušníky německého národa. Nejvíce svou pozornost de Lagarde soustředil na východní Evropu, kam se měla rozšířit východní hranice Německé říše⁵¹

⁴⁸ Darwin ve své nejnámější knize *O původu druhů* ovšem použil spojení „přežití nepřizpůsobivějšího“. Hovořil totiž o principu, podle kterého v průběhu evoluce vznikají odchylky. Pokud se ukážou být druhu prospěšné, jsou automaticky děděny, a takový druh se pak stává schopným přežít, protože je nejlépe adaptován na různé situace (Darwin 2007: 85). Pojem „přežití nejsilnějšího“ pak použil až Herbert Spencer, který je považován asi za nejnámějšího sociálního darwinistu. Darwinovu teorii aplikoval na prostředí lidské společnosti a tvrdil, že pouze nejsilnější lidská rasa má šanci evolučně vytrvat. Posílit tuto rasu lze pak eliminací jejích slabých článků (Caruana 2008: 653).

⁴⁹ Grenzkolonialismus neboli hraniční kolonialismus měl podle pravidel vilémovské imperiální politiky rozšířit životní prostor německého národa přes hranice jiných neněmeckých národů v bezprostředním okolí Německa, primárně tedy Slovanů. Tento pojem souvisí s tzv. kontinentálním kolonialismem, který, na rozdíl od toho zámořského, předpokládal rozšiřování kontinentálního státu pouze v rámci kontinentu. Nejlépe však německé imperiální ambice vystihuje pojem „*Deutscher Sonderweg*“ (německá zvláštní cesta), který reflektuje odlišný vývoj německého státu od jeho evropských sousedů a z toho vyvozuje i zákonitosti německého chování v rámci evropského prostoru (Chyský 2012: 127–131).

⁵⁰ Viz kapitola „Ideologie pangermanismu“.

⁵¹ Paul de Lagarde byl i iniciátorem „jednotné německé teologie“, víry pro všechny Němce, která měla být zbavena „židovského jedu“. Václav Chyský tak v souvislosti s Lagardovou teologií hovořil o „sakralizaci“ německého nacionalismu, kdy náboženství mělo odrážet „germánského

(Chyský 2012: 123). Tomáš G. Masaryk Lagardovu geopolitickou koncepci shledal antihumanistickou a označil ho za hlavního filosofického představitele pangermanismu⁵² (Masaryk 1994: 64).

Mezi další šířitele pangermánské geopolitiky patřil i výše zmíněný předseda Všeněmeckého svazu Ernst Hasse. V roce 1895 publikoval spis s „futuristickým“ názvem *Grossdeutschland und Mitteleuropa um das Jahr 1950* (Velkoněmecko a Střední Evropa kolem roku 1950). Střední Evropa byla v jeho pojetí širokým konceptem. Pod německé vedení měla spadat habsburská monarchie, Nizozemí, Belgie, Lucembursko a německá část Švýcarska, a to za předpokladu, že budou eliminovány všechny národnostní menšiny žijící na těchto územích. Teritoria od Pobaltí až po Černé moře by se k velkoněmecké říši měla připojit prostřednictvím celní unie. V *Alldeutsche Blätter* pak Hasse vyjádřil své pochyby o národní existenci Čechů, Slováků, Slovinců a Maďarů (Chyský 2012: 124; Kořalka 2009).

Různá geopolitická pojetí střední Evropy, kterým byla společná představa vedoucí role Německa, ožila opět v období před 1. světovou válkou. Atmosféra v předválečném Německu se nesla ve znamení nespokojenosti s pozdním sjednocením země, které mělo za důsledek absenci koloniálních držav. Tento fakt nesli těžce především císař Vilém II. a říšský kancléř Bernhard Bülow, kteří společně živilí cílevědomou zahraniční a mocenskou politiku. Koncepce silné střední Evropy se právě v tomto období, které bylo navíc posíleno rychlým hospodářským růstem Německa, jevíly jako velmi reálné. A tak v roce 1904 vznikl Středoevropský hospodářský spolek, který nejen v Německu, ale i v sousedních zemích usiloval o prosazení myšlenky středoevropské celní unie. Ideu hospodářské integrace střední Evropy a vytváření celních unií rozvíjeli v předválečné době i další němečtí autoři. Například Walther

ducha“. Svou reflexi filosofie německého idealismu vytvořil most mezi ní a myšlením Adolfa Hitlera (Chyský 2012: 136).

⁵² Heinricha Treitschkeho označil Masaryk za hlavního pangermánského historika, Friedricha Ratzela za pangermánského politického geografa (Masaryk 1994: 64).

Rathenau⁵³ upozorňoval, že by se Německo mělo oprostít od „ukřivdění“ z absence kolonií, protože snaha o násilnou změnu tohoto stavu bude vždy na úkor jiné země a taková politika nebyla podle něj udržitelná. Místo toho doporučoval Německu zaměřit se na podporu exportního průmyslu a vytvoření středoevropské celní unie, která otevře cestu k jednotnému daňovému systému a volnému pohybu zboží a lidí v rámci střední, ale časem i západní Evropy (Kořalka 2009).

Tyto koncepce, které se snažily prosadit alternativu vůči nacionalisty propagované územní expanzi, se ale v předválečném Německu nenesly s úspěchem. Důvod byl dvojitý. Zaprvé, německá vláda v čele s Vilémem II. ideu silné a hospodářsky propojené střední Evropy sice a priori neodmítala, nicméně své cíle stále viděla ve světovém měřítku. Německo nemělo skončit pouze jako – řečeno jazykem dneška – regionální velmoc, ale mělo se stát velmocí světového rázu. Koncept střední Evropy tak politická reprezentace viděla pouze jako způsob, jak omezit vliv Ruska a jeho spojenců na Balkáně a otevřít si cestu pro pověstný „Drang nach Osten“. Druhým důvodem, proč se pangermánské geopolitické koncepty střední Evropy nenaplnily, bylo vypuknutí 1. světové války, která změnila podobu konkrétních geopolitických plánů. Říšský kancléř Theobald Bethmann-Hollweg v roce 1914 prohlásil, že „[j]e třeba dosáhnout založení Středoevropského hospodářského svazu [...], [který] musí stabilizovat hospodářskou nadvládu Německa nad Střední Evropou“ (Bethmann-Hollweg cit. dle Kořalka 2009). Veškerá německá nacionalistická uskupení pak toto prohlášení doplnila požadavkem rozšíření německého území východním i západním směrem jakožto podmínkou pro vznik Středoevropského hospodářského svazu (Kořalka 2009). Pangermanismus tedy pronikl i do geopolitických koncepcí, které původně vznikly v myslích liberálních politiků, jejichž primárním cílem byla evropská hospodářská integrace, vedoucí k absenci konfliktů a míru.

⁵³ Během roku 1922 ministr zahraničí Výmarské republiky.

Tomu se nevyhnul ani nejsystematičtější spis o střední Evropě, který byl v německém prostředí publikován. V roce 1915 vydal poslanec Říšského sněmu Friedrich Naumann svou známou knihu *Mitteleuropa* (Střední Evropa). Naumann, zpočátku přesvědčený liberál, vycházel ve svém myšlení z protestantské etiky, odmítal antisemitismus⁵⁴ a extrémní nacionalismus. I přes tyto zásady byl po jistou dobu sympatizantem Všeněmeckého svazu, nicméně své myšlenky formuloval veřejně vždy velmi diplomatickým a umírněným způsobem (Chyský 2012: 136), a proto je dnes obtížné označit Naumanna za příznivce pangermanismu.

Mitteleuropu koncipoval Naumann jako teoretický spis o politickém a hospodářském uspořádání poválečné Evropy s ohledem na její mnohonárodnostní složení. Jádrem budoucí silné střední Evropy mělo být Německo spojením s Rakouskem-Uherskem (Naumann 1916: 1). I zde tedy můžeme pozorovat nevyhnutelnou hlavní roli německy mluvícího prostoru. Naumann si uvědomuje, že k vytvoření takového spojení je nutné změnit uvažování obou zemí. Snad také proto zvolil jako sídlo Mitteleuropy Prahu a pokusil se tak opět rozvést ideu česko-německého zájmového vyrovnání (Gröger 2012). Německo by se mělo naučit přistupovat na určitá kompromisní řešení, habsburská monarchie by se zase měla oprostít od protipruského přesvědčení a rovněž se snažit spolupracovat. 1. světovou válku Naumann nechápal tedy jako boj mezi germánskými a slovanskými zeměmi, ale spíše jako příležitost, ze které by mohl vzejít silný územní celek, který bude založen na spolupráci a rasové, náboženské a jazykové toleranci (Naumann 1916: 3, 9). Naumann ale samozřejmě nevěřil, že vytvoření střední Evropy bude snadnou a rychlou záležitostí. Proměnu evropské mentality vedoucí ke vzniku takového uskupení odhadoval minimálně na celou generaci (Kořalka 2009). Tento plán ve svém spisu podložil konkrétními návrhy, které směřovaly primárně ke vzniku společné evropské hospodářské a vojenské politiky. Za důležité považoval autor společné vojenské

⁵⁴ Židy viděl Naumann jako velmi důležité aktéry hospodářského života v německy mluvícím prostoru. Jelikož jeho koncepce Mitteleuropy byla založena především na hospodářské spolupráci a vzájemné toleranci, o jejich vyloučení z německého prostoru Naumann na rozdíl od jiných německých geopolitiků neuvažoval (Gröger 2012).

zákony a propojení vojenského velení zemí střední Evropy. Podobné fúze měly vzniknout i v průmyslu či v zahraniční a měnové politice střední Evropy. K tomu patřilo také shodné bankovní a obchodní právo, jednotná měna a cla, nebo metrický systém. Naumann se také dotkl již dříve diskutované otázky vzniku společného hospodářského spolku, který nazval *Das mitteleuropäische Wirtschaftsvolk* (Středoevropský hospodářský národ) (Naumann 1916: 102–134).

Ohlasy na Naumannovu Mitteleuropu byly rozporuplné. Němečtí nacionalisté knihu kritizovali za ústupky neněmeckým národům, které Naumann navrhoval a nadšení z vydání knihy tak vyjadřovali pouze někteří umírnění němečtí politici v českých zemích.⁵⁵ Protipólem kritiky německých nacionalistů, založené na premise, že Mitteleuropa příliš ustupuje neněmeckému živlu, byl především český zahraniční odboj. Odtud se ozývaly názory, že Naumann nepřichází s žádnou mírovou koncepcí soužití středoevropských národů, nýbrž že své myšlenky umí pouze dobře zaobalit vhodným jazykem. Tato kritika také připomněla, že Naumannova kniha přeci jen vznikala ve válečném Německu, v prostředí expanzivního nacionalismu a sociálního darwinismu (Chyský 2012: 135) a že výsledkem Naumannových úvah je opět střední Evropa, které by mělo politicky vládnout Německo. Byla tedy interpretována jako rozšíření pangermánské politiky s cílem podrobit si prostor střední Evropy pod záminkou prospěchu hospodářské a bezpečnostní integrace.

Přestože se Naumannova Mitteleuropa lišila od požadavků Všeněmeckého svazu a Pangermánů obecně uvědoměním si, že Evropu nelze sjednotit násilným podmaňováním jiných národů a jejich území, velmi kritický ohlas na ni přišel od Tomáše G. Masaryka. Masaryk viděl Naumannovu Mitteleuropu jako revizi předválečného pangermanismu a ve své knize *Nová Evropa* (psané v letech 1917-1918) jakoby s Naumannem vedl polemiku (viz Masaryk 1994: passim). Masaryk tvrdí že „[p]angermanismus usiluje o německou, resp. Němci vedenou

⁵⁵ Franz Jesser, Hermann Ullmann a další političtí představitelé, kteří byli na začátku 1. světové války otevření určité národnostní dohodě s českou politickou reprezentací (Gröger 2010).

centrální Evropu, jejíž jádro tvoří Prusko a pruské Německo s Rakouskem-Uherskem; Rakousko-Uhersko je předvojem pangermanismu na Balkáně a v Turecku. Tureckem Berlín míří do Asie a Afriky“ (Masaryk 1994: 181).

Na základě dobové diskuse vedené nad Naumannovým spisem je i dnes obtížné posoudit, zda se jedná o rozšíření pangermánských plánů na ovládnutí evropského prostoru, či zda chtěl Naumann „vyhovět“ oběma stranám konfliktu⁵⁶ a zprostředkovat smířlivé hospodářsko-politické uspořádání Evropy v chaosu, který způsobila nejen pestrost evropských národů a etnik, ale především válka. Ačkoliv se Naumann očividně snažil najít kompromisní řešení, neuspěl ani na jedné straně. Pro jednu byl málo nacionální, tou druhou byl označen za Pangermána, užívajícího rafinované techniky k prosazení všenněmeckých cílů. Přesto ovšem Naumannova kniha a reakce na ni ukazují jednu podstatnou věc: totiž že předválečná a válečná Evropa byla stále ovládána pangermanismem, nebo alespoň mýtem o jeho existenci, který, jak se pokusím ukázat níže, byl válkou ještě posílen a přetrval v evropském prostoru ještě po většinu 2. poloviny 20. století.

Tento předpoklad potvrzuje svou knihou *Weltpolitik von Heute* i německý geograf Karl Haushofer. Jeho přínos geopolitice spočívá v konceptualizaci pan-regionů, územně rozsáhlých soběstačných jednotek, v rámci kterých působí vždy jedna dominantní mocnost. V rámci evropského pan-regionu spatřoval Haushofer jako dominantní stát Německo, které by (opět s odkazem na organickou teorii státu) mělo expanzí získávat *Lebensraum* a nabýt autarkie (O'Loughlin – Wusten 1990: 4–5). Haushofer tak vytvořil geopolitický rámec, který v jeho době korespondoval imperiální politikou Německa a geopolitickými cíli pangermánského hnutí.

⁵⁶ Tedy jak české straně, tak především straně německé, která už v důsledku různých jazykových reforem cítila, že její pozice vládnoucího národa již není tak stabilní jako dříve.

7 PANGERMANISMUS V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ A JEHO PROJEKCE DO Hnutí NÁRODNÍHO SOCIALISMU

1. světová válka se stala v německy mluvícím prostředí pokusem o realizaci pangermánských vizí v praxi. Tlak ze strany pangermánských organizací vycházel především z předpokladu, že pro rostoucí německý národ je třeba vydobýt *Lebensraum*, což byl zároveň i argument, který měl ospravedlnit německý imperialismus. Protože většina Pangermánů během prvních dvou let války pevně věřila, že Německo je neporazitelné, byla pro ně válečná prohra o to více šokující. Poválečné konference, které redukovaly rozsah německého území a omezily německou moc, měly také za důsledek omezení vlivu německy hovořících elit v Německu a v Rakousku, ale stejně tak i v nově vzniklém Československu. V preambuli Smlouvy ze St. Germain je sice vyjádřena snaha zajistit všem lidem na území Československa stejná práva a svobody, nicméně v praxi se právo na sebeurčení německy hovořících obyvatel Sudet v potaz příliš nebralo. Smlouva pak dokonce zakázala připojení Rakouska k Německé říši, stejně jako užívání pojmu německé Rakousko (*Deutschösterreich*) (Kunz 1955: 537), což znamenalo zásadní trhlínu v pangermánských plánech na sjednocení německého jazykového a kulturního prostoru.

Pangermáni cítili urgentní potřebu na výsledek válečného konfliktu zareagovat, což bylo s ohledem na předválečnou agitaci a ambiciózní plány nacionalistického segmentu německé společnosti poněkud problematické. 19. října 1918, jen několik týdnů před koncem 1. světové války, uspořádal Všeněmecký svaz konferenci v Berlíně. Zde svaz za viníka německé prohry označil aroganci spojenců, jejichž cílem bylo kompletně rozložit Německo. Svaz také negativně reagoval na poválečné uspořádání Německa. Odsoudil rodící se republikánský systém Výmarské republiky a volal po obnovení německého bojovného ducha z roku 1914, respektive po vytvoření vlády národní obrany a oživení síly německého lidu k vypořádání se s nespravedlivým výsledkem války (Jackisch 2012:

28–30). Nic z toho ovšem Všeněmeckému svazu nestačilo k tomu, aby si udržel předválečnou míru popularity ve společnosti⁵⁷, a proto byla organizace nucena hledat novou identitu.

Předseda svazu Heinrich Class na hledání nového směru politiky svazu aktivně pracoval, vybíral nejpřesvědčenější zástupce pangermanismu a s nimi pracoval na novém programu organizace, který manifestoval o rok později, tedy v roce 1919 tzv. Bamberskou deklarací. Tento dokument postuloval tři základní principy, kterými si svaz znovu získával popularitu během výmarského období:

1) odmítal, že by jeho činnost a ideologické působení přispělo k válečnému konfliktu a navrhoval na základě studia archivních dokumentů prokázat, že vina z vypuknutí války byla na straně Spojenců

2) prosazoval obnovu národního vědomí a imperiální nacionální politiky na základě argumentu, že Němci nejsou pro demokracii uzpůsobeni a že německý národ potřebuje silného vůdce

3) otevřel tzv. židovskou otázku a za hlavního viníka 1. světové války (a rovněž německé prohry v ní) označil Židy a ostatní neněmecké živly (Bonhard 1920: 47–49).

Ačkoliv Bamberská deklarace působila jako vyjádření jednotného postoje Všeněmeckého svazu, hlavním architektem dokumentu a především jeho antisemitského podtextu byl Heinrich Class. Jeho kniha *Wenn ich der Kaiser wär* (Kdybych byl císařem) je ostatně považována za spojník antisemitismu 19. a 20. století. Známým faktem také je, že Class udržoval kontakty s Adolfem Hitlerem, který později ve svém politickém myšlení na mnohá Classova východiska navázal (Weiss 2012).

⁵⁷ Koneckonců většina pravicově-extremních organizací během 1. světové války zanikla úplně, Všeněmecký svaz byl jednou z mála nacionalistických organizací, která válečný konflikt překonala a nerozpadla se. I přesto měl svaz organizační problémy s funkčností lokálních poboček, které často zanikly úplně, nebo byly infiltrovány silami Spojenců (Jackisch 2012: 30).

Podstatné ovšem je, že Bambereská deklarace přinesla svazu velké množství nových sympatizantů, což souviselo především s tématem antisemitismu, na kterém Všeněmecký svaz postavil otevřeně propagandistickou kampaň. Svaz začal po 1. světové válce pořádat veřejná shromáždění, která měla sloužit k rozšíření oslabené členské základny. Prostředkem zisku nových členů byly antisemitsky zaměřené přednášky, stejně jako „osvětové“ kampaně na německých školách, či vznik řady skupin s cílem oživit myšlenky všenečmeckého nacionalismu a pangermánských plánů na ovládnutí světa (Jackisch 2012: 40). Úsilí drobných spolků a komisí, které působily pod záštitou Všeněmeckého svazu, vyústilo v roce 1923 do vzniku sítě koordinovaných pravicových polovojenských formací, zvané *Vereinigte vaterländische Verbände Deutschlands*, které pomáhaly realizovat program Všeněmeckého svazu. Soustředily se na revizi Versailleského smluvního systému a boj proti výmarské parlamentní demokracii, avšak neoficiálně jednotky usilovaly i o prohloubení antisemitské atmosféry v meziválečném období (Gruchmann 1991: 305).

Bambereská deklarace a aktivní politika Všeněmeckého svazu povzbudily opětovný vznik nacionálních spolků a organizací, jejichž počet byl výrazně redukován 1. světovou válkou. Zároveň ale došlo k ideologické proměně Všeněmeckého svazu jakožto pangermánské základny. Svaz v meziválečném období částečně opouští své původní koloniální záměry a po listopadové revoluci 1918, kdy císař Vilém II. abdikoval, pak i vilémovskou *Weltpolitik* (Hatheway 1994: 445; Mommsen 1990: 311). Samozřejmě, že německý imperialismus v tomto období nezaniká, naopak, v meziválečném období dochází k jeho revizi⁵⁸ a později i k oživení v praxi. Nicméně onen původní pangermanismus vytěsňuje německou ukřivďenost z pozdního sjednocení a absence koloniálních držav a namísto toho otevírá prostor rasovým teoriím, primárně antisemitismu. Tento druh šovinismu tak posouvá pangermanismus do jeho nejagresivnější a nejnebezpečnější podoby,

⁵⁸ Nový směr dává geopolitice Karl Haushofer ve svém časopise *Zeitschrift für Geopolitik* (O'Loughlin – Wusten 1990: 3).

kteřá předznamenává nástup nejvlivnějšího pangermánského hnutí v dějinách a kulminuje ve 30. letech 20. století.

Antisemitismus se stal hnací silou pangermánské politiky, což dokládá i fakt, že členové Všeněmeckého svazu odhlasovali vznik speciální „židovské komise“, která rozvíjela strategii k řešení židovské otázky. Židovský vliv v německé společnosti označila za rozkladný pro celé Německo a upozornila, že problém komplikuje také fakt, že Židé ovládají klíčové segmenty společnosti. Velmi podstatnou roli v šíření antisemitského étosu v německy mluvícím prostředí měla také masová organizace SuTB – *Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbund*⁵⁹, která vznikla původně jako odnož Všeněmeckého svazu.⁶⁰ Do vedení SuTB prosadil Všeněmecký svaz, jak už bylo jeho zvykem, své zástupce, aby mohl zákulisním způsobem ovlivňovat směr organizace. Již krátce po založení organizace se ukázala její relevance v německé společnosti. V roce 1919 měla SuTB při svém vzniku 30 000 členů, o tři roky později už to bylo přes 170 000, což bylo více, než kdy čítal samotný Všeněmecký svaz (Jackisch 2012: 42–45). Obrovský úspěch SuTB však náhle skončil v roce 1922, kdy byl zavražděn předseda vlády Walter Rathenau. Jelikož byl etnickým Židem, veškeré antisemitské organizace v čele s SuTB se dostaly okamžitě do hledáčku výmarské vlády a nakonec až k soudním orgánům. V roce 1923 bylo rozhodnuto o rozpuštění SuTB jakožto organizace, jejíž přímá spojitost s vraždou Rathenaua sice prokázána nebyla, nicméně organizace prokazatelně přispěla k vytvoření společenské atmosféry, ve které se útlak a násilí na Židech jeví jako zcela akceptovatelné činy (Henderson 1951: 108).

Všeněmecký svaz tak hledal nového partnera pro politickou spolupráci. Jelikož stál v opozici vůči celému politickému systému Výmarské republiky, politické strany jako možný spojenec nepřipadaly v úvahu. Výjimkou však byla platforma s názvem DNVP

⁵⁹ Lze přeložit jako „Německý lidový spolek obrany a vzdoru“.

⁶⁰ Zajímavé je, že o existenci Schutz- und Trutzbündnis usiloval ve 2. polovině 19. století už i Paul de Lagarde (Rumpf 1942: 513).

(*Deutschnationale Volkspartei*⁶¹), která v systému působila už od konce 1. světové války (Chanady 1967: 66). Národně konzervativní DNVP se během Kappova puče⁶² přiklonila na stranu opozice vůči výmarské demokracii (Chanady 1967: 65) a projevila stejné principy, kterými se řídil i Všeněmecký svaz: „Pokud chcete silné, jednotné Německo, které stojí na počest před celým světem, které chrání vnitřní mír a řád a ve kterém dominuje německá oddanost a morálka, pak patříte pod černo-bílo-červenou vlajku *Německé národně lidové strany*,“⁶³ (Jackisch 2012: 50; přeloženo autorkou).

Spojenectví Všeněmeckého svazu a Německé národně lidové strany (dále už jen DNVP) nebylo nelogické, protože obě hnutí pojila osobnost Alfreda Hugenberg. Hugenberg byl v roce 1890 spoluzakladatelem Všeněmeckého svazu, tedy i jedním z jeho ideových fundamentů. V roce 1918 vstoupil do DNVP, která jeho členství uvítala vzhledem k tzv. Hugenbergově koncernu, v rámci kterého Hugenberg vlastnil filmové společnosti, reklamní a tiskové agentury a několik novinových nakladatelství, což poskytovalo straně ohromnou výhodu. Primárně prostřednictvím tisku totiž nejen DNVP, ale i Všeněmecký svaz, prezentovaly veřejnosti svá ideová stanoviska a komentáře k politickému dění (Hatheway 1994: 444). Hugenberg se v čele DNVP snažil o určitou reformu, která by eliminovala umírněné konzervativní a sociálně orientované strany uprostřed stranického systému Výmarské republiky, respektive aby vznikl silný pravicový nacionalistický blok stojící proti marxistickým formacím. Během jeho působení se tak DNVP zradikalizovala, stranu opustilo umírněné konzervativní křídlo⁶⁴ a DNVP

⁶¹ Německá národně lidová strana.

⁶² Pokus radikálně pravicových militaristických sil o svržení výmarského režimu a znovuoobnovení monarchie. Puč byl veden Wolfgangem Kappem, členem bývalé *Deutsche Vaterlandspartei* (Německé vlastenecké strany) a byl částečně i reakcí na nařízení výmarské vlády o rozpuštění jednotek Freikorps, pravicových polovojských organizací (Jackisch 2012: 51–53).

⁶³ „If you want a strong, united Germany which stands in honor before the whole world, which protects domestic peace and order, and in which German devotion and German morality are dominant, then you belong under the black-white-red banner of the *Deutschnationale Volkspartei*“ (Jackisch 2012: 50).

⁶⁴ Což bylo po celou dobu cílem Všeněmeckého svazu, který o radikalizaci strany vehementně usiloval.

a stala se přímou opozicí vůči výmarskému režimu, což později vedlo i ke spolupráci s extrémně nacionalistickým blokem (Jones 1992: 65).

Zatímco Všeněmecký svaz budoval politické kontakty s DNVP (Walker 1979: 631), někteří jeho zástupci si všimli, že se na politické scéně objevila platforma s názvem *Deutsche Arbeiterpartei*⁶⁵, která se svým programem a požadavky zařadila do pravicových struktur. Její počáteční působnost byla omezena pouze na Bavorsko, resp. Mnichov, kde strana vznikla a v podstatě až do roku 1928 byla strana považována ostatními politickými subjekty za irelevantní (Walker 1979: 637). Přesto tato formace brzy ukázala, že má především díky osobnosti svého lídra velké ambice. V roce 1920 začala vystupovat pod názvem *Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei* (NSDAP)⁶⁶ (Orlow 1965: 208) a její úspěchy během jediného roku narostly natolik, že v záplavě podobně orientovaných organizací byla jako jediná schopna konkurovat Všeněmeckému svazu. Heinrich Class hledal v úspěších národních socialistů příležitost, jak po válce opět posílit roli pangermanismu v německé společnosti a proto se ještě v roce 1920 setkal s předsedou strany, Adolfem Hitlerem. Ve svých memoárech Class uvedl, že byl osobností Adolfa Hitlera přímo šokován. Především jeho fanatický, až hysterický projev a sveřepé přesvědčení o nutnosti dosáhnout cílů, které NSDAP sledovala, Classe velmi překvapily. Class proto kontaktoval mnichovského Pangermána Otta H. Hopfena, aby zprostředkoval kontakt mezi Hitlerem, sídlícím v Mnichově a Classe, sídlícím v Berlíně, zatímco sám Class přemýšlel, jak by mohl Hitlerovy úspěchy využít ve prospěch popularity Všeněmeckého svazu, jakožto (i po válce) nejsilnějšího reprezentanta pangermánské ideologie (Jackisch 2012: 99–107).

Hitler měl v plánu své bavorské úspěchy rozšířit do severního Německa, což korespondovalo s Classovými zájmy o upevnění postavení pangermánských uskupení a šíření jejich vizí, a proto neváhal vyhovět

⁶⁵ Německá dělnická strana.

⁶⁶ Národně-socialistická německá dělnická strana vznikla z DAP – *Deutsche Arbeiterpartei* čili Německé dělnické strany, založené v lednu roku 1919 (Hatheway 1994: 457).

Hitlerově prosbě o finanční výpomoc pro zakládání odnoží NSDAP v dalších německých městech. Finanční dary putovaly ze strany Všeněmeckého svazu do rukou Adolfa Hitlera ještě několik let, obvykle za účelem propagandy a stranické kampaně. Classovo „mecenášství“ brzy přerostlo sumy čítající desetitisíce marek, avšak přesto ze strany Hitlera nepřicházela politická, ale koneckonců ani osobní loajalita či jakékoliv známky toho, že by se Hitler zajímal o posílení pozice Všeněmeckého svazu. Zatímco NSDAP sílila, Class stále doufal, že finanční sponzoring Hitlerovy strany povede k tomu, že Všeněmecký svaz získá nad jeho stranou větší kontrolu a bude moci s její pomocí realizovat své cíle (Jackisch 2012: ibid.). Mnichovský „pivní“ puč z roku 1923 však obrátil vývoj potenciální spolupráce svazu a NSDAP zcela jiným směrem (Orlow 1965: 224). Právě tato událost manifestovala sílu Hitlerova odhodlání, kterou si do té doby zástupci Všeněmeckého svazu nechtěli připustit (Walker 1979: 637). Tomu také odpovídala jejich reakce. Class a jeho spolupracovníci byli rozmrzelí ze špatně naplánovaného pokusu o státní převrat a Hitlerovy umíněnosti, se kterou puč provedl. Class si uvědomil, že Hitler pučem vyjádřil svůj nezáměr o užší spolupráci NSDAP se svazem, stejně jako s ostatními pravicovými organizacemi. Vědom si byl i toho, že puč poškodil pověst pravicových nacionálních uskupení na veřejnosti, Všeněmecký svaz nevyjímaje. V *Deutsche Zeitung* (které Všeněmecký svaz ovládal) se Class vyjádřil negativně nejen k puči, ale také k samotné politické kariéře Adolfa Hitlera, o které si myslel, že díky nepovedené revoltě brzy vyhasne (Jackisch 2012: 115–119).

Hitler byl za protistátní činnost sice uvězněn, nicméně místo pětiletého trestu strávil ve vězení sotva rok (Farquharson 1973: 116–117) a během soudního líčení dokázal Hitler svůj čin využít ke svému prospěchu. Uvedl, že Heinrich Class v době, kdy Hitler připravoval puč, prováděl stejnou konspirační činnost v rámci Všeněmeckého svazu a že se tedy tato organizace rovněž tajně podílí na protistátních strategiích a plánuje likvidaci výmarského politického zřízení. V reakci na Classův nesouhlasný názor s pučem a komentáři na účet Hitlerovy politické

činnosti, se pak Hitler nechal slyšet, že Class veřejně očerňuje jeho (Hitlerovu) činnost jen proto, aby opět získal pozornost pro sebe. Tento argument získal překvapivě na veřejnosti velkou váhu. Všeněmecký svaz totiž začali opouštět jednotliví členi s argumentem, že Class veřejně kritizoval Hitlerovo protistátní myšlení (v případě puče uvedené do praxe), se kterým se ovšem svaz sám už dlouhá léta ztotožňoval. Mnozí tak viděli za Classovým jednáním pouze pokrytectví, závist či nepřejícnost, což je vedlo k opuštění svazu a vstupu do NSDAP, nebo alespoň k podpoře strany. Class, do té doby přesvědčen, že pouze Všeněmecký svaz se svou historií a zkušenostmi může porazit výmarský režim, si začal uvědomovat, že Hitlerova NSDAP se stala pro svaz nikoliv partnerem, ale konkurentem, a že jeho původní plán ovlivňovat německou politiku a využívat Hitlera jen jako agitátora, se ukázal nerealizovatelný, stejně jako šance na spolupráci obou nacionalistických uskupení (Jackisch 2012: 116–125).

Všeněmecký svaz tedy ke konci druhé dekády 20. století cítil rapidní pokles svého vlivu v německé společnosti, který odpovídal nárůstu popularity NSDAP. Přesto Heinrich Class neztrácel naději v pangermánské vize a jejich realizaci tak, jak se o to jeho organizace už dlouho snažila. Poslední šanci na uskutečnění plánů svazu vložil do Alfreda Hugenbergova, předsedy DNVP, kterého viděl jako jediného možného vůdce nacionalistického bloku.⁶⁷ Hugenbergovy vztahy s Hitlerem ovšem také nebyly zrovna vřelé. Důvodem bylo především to, že Hugenberg společně s Classem několikrát uspořádali setkání nacionálně orientovaných uskupení za účelem zformovat jednotnou opozici vůči výmarskému režimu, na která se ovšem Hitler zpravidla nedostavoval a většinu snah jiných pravicových subjektů o spolupráci

⁶⁷ Hugenberg, ač přesvědčený nacionalista, byl pro Všeněmecký svaz přijatelný z hlediska své konzervativní politické orientace. Byl spolehlivým politikem oddaným přesvědčení o tom, že Německo má ambice stát se silnou velmocí a krom toho byl váženým občanem a díky své podnikatelské činnosti i veřejně známou osobou. Hitler se, i přestože jeho politická strana usilovala o podobné cíle jako Všeněmecký svaz, jevil Pangermánům sice jako silná politická osobnost, nicméně (jak již bylo řešeno výše), Class i zbytek vedení Všeněmeckého svazu považovalo jeho projevy za fanatické a později vyjádřilo i strach z ještě větší radikalizace NSDAP a označilo stranu za „největší zdroj nebezpečí“ pro německý stát a národ (Jackisch 2012: 254).

ignoroval (Jones 1992: 66). Spojenectví mezi DNVP a NSDAP, které se Všeněmecký svaz snažil utužit, se rozpadlo v roce 1932, kdy Hitler oznámil svou kandidaturu na prezidenta a DNVP se rozhodla podporovat kandidáta z jiného nacionálního uskupení, což ještě více ukázalo nejednotnost německé pravice, jejímž cílem měl být (alespoň dle Pangermánů) společný boj proti vládě prezidenta Hindenburga a výmarskému zřízení jako takovému (Jones 1992: 68). Ačkoliv Hugenberg v roce 1933 podpořil vznik Hitlerovy vlády a dokonce v ní sám krátce působil (Hoppe 1997: 635), k novému vůdci německého nacionalismu byl skeptický. Po jmenování Hitlera kancléřem a vytvoření jeho vládního kabinetu dokonce Hugenberg poznamenal: „Spáchal jsem největší hloupost svého života; spojil jsem se s největším demagogem v historii světa“⁶⁸ (Hugenberg cit. dle Jones 1992: 66; přeloženo autorkou).

Jinou situaci prožívali Pangermáni v Rakousku, jejichž cílem byla podpora velkoněmeckého státu a připojení Rakouska k německé říši, čehož se Rakousko v roce 1938 dočkalo v podobě „anšlusu“. Vývoj před anšlusem však nasvědčoval spíše tomu, že rakouská vláda v čele s Engelbertem Dollfussem udělá vše proto, aby zachovala rakouskou identitu a Rakousko jako svobodný stát. Ačkoliv se kancléř Dollfuss před rokem 1933 myšlenkově přikláněl k podobným východiskům jako nacisté, na základě sympatií s učením rakouského filosofa Othmara Spanna⁶⁹

⁶⁸ “I’ve just committed the greatest stupidity of my life; I have allied myself with the greatest demagogue in world history.” (Hugenberg cit. dle Jones 1992: 66).

⁶⁹ Othmar Spann vytvořil tzv. *spannovství* (spannismus), myšlení založené na kritice parlamentní demokracie, kterou chtěl Spann nahradit stavovským společenským zřízením. Spann také odmítal liberalismus a individualismus a brojil proti politickému stranictví. Dollfuss se Spannými myšlenkami souhlasil, nicméně nebyl zcela ztotožněn s radikalitou spannovství. Dollfuss se spíše orientoval na stavovské zřízení, ale velkou roli pro něj hrálo také náboženství, konkrétně katolictví, které bylo pro rakouskou společnost velmi důležité. Kromě Spanna (a rakouských Pangermánů) tak na Dollfusse působila také Křesťanskosociální strana. Vliv těchto tří ideových proudů vytvořil specifické myšlenkové zázemí Dollfussova režimu, nazývané někdy také jako „Österreich-Ideologie“ (rakouská ideologie) (Jedlička 1967: 137; Jeřábek 2008: 104–107). Spannovo myšlení tedy rozhodně nebylo demokratické, nicméně vůči německému nacismu představovalo určitou ideovou alternativu. Spannismus měl ve 20. a 30. letech 20. století vliv také v prostředí Němců v českých zemích. V roce 1933 se v Čechách pod vlivem spannismu vytvořila Sudetoněmecká vlastenecká fronta (SHF), vedená Konradem Henleinem, který spannismus sám zastával. Tato ideologie sudetských Němců byla však v roce 1938 potlačena nacisty, kteří spannisty v SdP (SHF se v roce 1935 přejmenovala na Sudetoněmeckou stranu – SdP) vytlačili z politických postů. Tento impuls přišel především od

vytvořil Dollfuss specifickou „rakouskou ideologii“, kterou později při konfrontaci s nacisty předložil rakouské společnosti jako důvod, proč se bránit pohlcení Rakouska nacistickým Německem (což bylo vhodné, vzhledem k tomu, že velká část rakouské společnosti smýšlela proněmecky a přikláněla se velkoněmeckému řešení⁷⁰) (Jeřábek 2008: 106, 109).

Podstatnou část Dollfusovy argumentace o rakouské identitě tvořil katolicismus, který byl v Rakousku velmi silný. Skrze univerzalizmus a katolicismus se Rakousko mělo vymezit vůči centralizovanému Německu (Sweet 1950: 52–53), které rakouská vláda po roce 1933 veřejně kritizovala. Dollfuss byl (i přes své sympatie k autoritářskému stylu politiky) přesvědčen, že zatímco Rakousko jako federalizovaná země nechává vyplynout na povrch rozmanitosti rakouského obyvatelstva, Německo je zaslepené snahou o vytvoření *Volksgemeinschaft*⁷¹ a v rámci toho potlačuje jakákoliv specifika vlastního obyvatelstva, bere mu svobodu a nutí ho podřídit se ideji pravého Němce (v rovině kulturní, rasové aj.).

Dollfuss tedy v době vzestupu Adolfa Hitlera obrátil své politické orientace a rozhodl se obhajovat „pravé“ rakouské němectví, založené na křesťanskosociálním základě s respektem lidové tradice, jakou Rakousko mělo (Jeřábek 2008: 108–110). Dollfusovu obranu rakouského němectví komplikovala činnost Heimwehru⁷², který generoval i svou politickou reprezentaci, tzv. Heimatschutz, která se po volbách v roce 1932 spojila s DNSAP. V roce 1933 však rakouská vláda zakázala činnost obou organizací (Jedlička 1967: 143). Dollfusovy opoziční názory vůči pangermánským uskupením v Rakousku a německým nacistům (Sweet 1950: 54) vyvolaly v roce 1934 brutální reakci německých nacistů, kteří

Německé národní strany (Deutschnationale Partei – DNP), jejíž činnost byla sice v roce 1933 pozastavena, ale v roce 1935 znovu obnovena, a tak mohla pokračovat ve své politické činnosti: odmítní výsledků smlouvy ze St. Germain a snaze o připojení Sudet k Německu (Chyský 2010: 56–60).

⁷⁰ To šířila v Rakousku především pangermánská DNSAP (Deutsche Nationalsozialistische Arbeiter Partei), rakouská odnož německé NSDAP.

⁷¹ Lidové společenství.

⁷² Domácí obrana, rakouské militantní polovojskové jednotky podobné německým Freikorps.

pronikli na rakouské kancléřství a Engelberta Dollfusse zastřelili. Jeho nástupcem se stal Kurt von Schuschnigg, který pokračoval v Dollfusově politice a v jednání s Benitem Mussolinim, které započal již Dollfuss (Jedlička 1967: 143–144).

Ač se Schuschnigg prakticky do roku 1938 snažil navázat na Dollfusovo kancléřství, Hitlerovi se skrze své politické požadavky (v jejichž popředí stálo realizovat hlavní pangermánský cíl, tedy sjednotit německy mluvící prostor) povedlo oslabit v Rakousku Schuschniggovu autoritu. Schuschnigg se rozhodl, že nechá rakouský lid rozhodnout o případném připojení k Německu v referendu (Selby 1945: 481). Tento krok ovšem vyvolal na německé straně rozhořčení. Hitler reagoval ultimátem, ve kterém vyzval Rakousko k předání politické moci do rukou tamní DNSAP, nicméně než stihla rakouská vláda jakkoliv zareagovat, došlo ke vstupu německé armády na rakouské území a tzv. anšlusu.

Cíle, které rakouskému pangermánskému hnutí vdechl už Georg von Schönerer, se tak naplnily, a to i přesto, že v době předsednictví Heinricha Classe Všeněmecký svaz s rakouskými Pangermány příliš nekomunikoval a orientoval se spíše na umírněnější spolky z českých a rakouských zemí (Kořalka 1963: 67). S nástupem Adolfa Hitlera k moci ustupuje role Všeněmeckého svazu i dalších pravicových nacionálních organizací, které jsou buď rozpuštěny, nebo je jejich role radikálně omezena (Jackisch 2012: 256). Tomuto osudu se nevyhnul ani Všeněmecký svaz, i když o mnoho let později než ostatní organizace. Toto zpoždění nastalo zřejmě proto, že se svaz neprofiloval jako politický subjekt, respektive neusiloval žádným formálním způsobem o moc. I přesto však proti němu zakročila Tajná státní policie, tj. Gestapo⁷³. Vytvořilo prohlášení, ve kterém uvádělo řadu důkazu o tom, že svaz představuje nebezpečí pro režim⁷⁴ a není konformní se společenskou koncepcí, kterou prosazovali nacisté. V roce 1939 nechalo Gestapo

⁷³ Geheime Staatspolizei.

⁷⁴ Svaz byl obviněn z odmítání prorežimních cílů, ignorování principu kolektivního dobra (který údajně nacisté prosazovali), z kritiky vůdce NSDAP a útoků na symboly režimu, ale i z buržoazního liberalismu a elitářství (Jackisch 2012: 257).

rozpustit veškeré pobočky Všeněmeckého svazu a vydalo zákaz publikování jakýchkoliv materiálů se svazem souvisejících. Tomuto kroku předcházelo několik vln silné kritiky, kterou si mezi sebou svaz a nacisté předávali (Jackisch 2012: 260). Náhlé rozpuštění Všeněmeckého svazu po více než 50 letech jeho existence však nepředznamenal ani tolik pokles ideového, příp. politického vlivu uskupení, jako spíše potřeba nacistů zlikvidovat svou jedinou relevantní opozici a reformovat pangermanismus dle svých vlastních potřeb.

8 ZÁVĚR

Fenomén pangermanismu, který práce představila, je vhodné zkoumat kritickým způsobem. Je nutné brát v potaz povahu dobových děl, která představují události ve zcela jiném světle, než v jakém jsme schopni vnímat dějinný proces dnes. Obdobné je to i s kontextualizací různých souvislostí, stejně jako s přístupy ke studiu pangermanismu, rozlišnými u jednotlivých autorů. Zatímco například Karel Hoch zkoumá pangermanismus jako vrozenou dispozici německé národní povahy a jako jev, který nemůže být ukončen válkou a je třeba mít se před ním neustále na pozoru, Jiří Kořalka či někteří zahraniční autoři, které práce představila (např. Firuz Kazemzadeh aj.) zase studují pangermanismus jako ideového protivníka panslavismu. Mezi otevřené kritiky pangermanismu pak v českém prostředí patřil především Tomáš G. Masaryk, v zahraničí zase nejsilnější výtky proti nacionálně-agresivnímu pangermánskému myšlení předložila Hannah Arendt, před ní pak ještě Roland Usher, Charles Andler či Austin Harrison. Tato práce si samozřejmě neklade ambice zkoumat pangermanismus tak komplexně jako díla výše uvedených autorů, nicméně i přesto nabízí na základě zjištěných informací několik závěrů:

Všeněmecký svaz jako hlavní reprezentant pangermánské ideologie představoval sice radikální, v určitých časových etapách i rasově vyhraněný šovinistický spolek, který usiloval o imperiální chování Německa, získání nových území a tyto cíle neváhal podmínit vysídlením původního obyvatelstva, nebo jeho poněmčováním. S nástupem Heinricha Classa se svaz stal více elitářskou a prestižní organizací, než v době vedení Ernsta Hasse, nicméně své představy o podobě imperiálního Německa svaz zachovával po celou dobu své existence. Více než 50 let svaz usiloval o stejné cíle a případná změna jeho požadavků byla poplatná době. Organizace se dokázala vzpamatovat z 1. světové války a obnovit nacionální myšlení v Německu i v době, která přinesla národu obrovské zklamání z válečné prohry, stejně tak jako i náročné ekonomické výzvy, související s válečnými reparacemi a později s hospodářskou krizí.

Podstatné ovšem je, že Všeněmecký svaz nikdy nevěřil, že by vytvoření velkého Německa a naplnění pangermánských vizí bylo možné učinit skrze demagogii. Svaz byl i přes svou radikální politiku poměrně konzervativní organizací, která bazírovala na svých cílech, stejně jako na technikách jejich dosažení. Preferoval zákulisní jednání a skryté ovlivňování politických představitelů, protože sám sebe identifikoval jako apolitickou nátlakovou skupinu a distancoval se tedy od přímého a viditelného ovlivňování politického dění. Co se veřejného mínění týče, tato technika dlouho stavěla svaz do role významné skupiny, ovšem bez politického vlivu. Svaz tedy nebyl víceméně nikdy vnímán jako nebezpečná organizace, která by mohla mít praktický vliv na německou politiku. A právě v tom byla jeho síla. Jak Hasse, tak Class, jak bylo ostatně výše uvedeno, měli mnoho kontaktů a vazeb, jež jim umožňovaly ovlivňovat politická rozhodnutí a posilovat skrytým způsobem nacionální proudy v německé společnosti. Svaz tedy nikdy nepotřeboval masové manifestace, které se koneckonců (např. na rozdíl od obrovských agitačních mítinků NSDAP a jiných uskupení) nikdy nekonaly. Kromě kontaktů na poslance Říšského sněmu udržoval zejména Heinrich Class

řadu kontaktů s vlivnými osobnostmi i na lokální či regionální úrovni, což pomáhalo svazu efektivně působit prakticky v rámci celého Německa (Jackisch 2012: 13–14).

Řada autorů hledá přímou návaznost mezi Všeněmeckým svazem jakožto institucionální podobou pangermanismu a nacistickým hnutím. Někteří jsou dokonce názoru, že svaz se stal ideovým předchůdcem NSDAP a že nacisté byli přímými pokračovateli pangermánské politiky v německy mluvícím prostoru. Historik Friedrich Meinecke v knize *Die deutsche Katastrophe* (Německá katastrofa) pozoruje extrémní chování Všeněmeckého svazu, jeho antisemitskou politiku, identitu spojenou s německou krví a iracionální odpor k parlamentní demokracii. Dospívá k názoru, že svaz skrze tato stanoviska představuje přímého předchůdce národně sociálního hnutí (Strauss 1953: 109–110.) Podobně pak americký historik George Mosse hledá kořeny nacistické ideologie v myšlení Pangermánů, jako byl Julius Langbehn nebo Paul de Lagarde (Mosse 1961: passim). I někteří současní historici a sociální vědci pak sdílejí podobné stanovisko. Například německý historik Rainer Hering ve své knize *Konstruierte Nation. Der Alldeutscher Verband 1890 – 1939* (2003)⁷⁵ zkoumá Všeněmecký svaz optikou „společenství představy“ teoretika nacionalismu Benedicta Andersona. Hering dochází k názoru, že vznik Třetí říše a působení nacistického hnutí nebylo žádným dílem náhody, nýbrž vyvrcholením pangermánského projektu, který byl započat již na konci 19. století. Všeněmecký svaz pak podle Heringa hrál důležitou roli v budování rasistického myšlení v německé společnosti, na které nacisté ve 30. letech 20. století navázali.

S respektem k výsledkům výzkumu výše zmíněných historiků se domnívám, že výše zmíněný předpoklad může být diskutabilní a že tato „přímá vývojová linie“ německého nacionalismu a v podstatě i pangermanismu může být nahlížena i z jiných pozic. Pokud vycházíme

⁷⁵ Lze přeložit jako „Zkonstruovaný národ. Všeněmecký svaz 1890 – 1939“.

z ideologického kontextu a politických požadavků obou uskupení⁷⁶ (a v tomto smyslu vnímejme obě uskupení nikoliv jako ostře ohraničené politické formace, ale spíše v širším smyslu jako institucionální ztělesnění jedné formy společenského myšlení), najdeme mezi oběma organizacemi samozřejmě přímé souvislosti. Ideové zázemí je podobné, obě hnutí vycházejí z podobných politických doktrín, vykazují známky rasové nesnášenlivosti (i když v radikálně odlišné míře), jsou přesvědčena o německé *Sonderweg* a o tom, že Němci jsou na základě historického vývoje předurčeni jako *Herrenvolk* panovat jiným národům. Touto logikou tedy můžeme dojít k závěru, že pangermanismus, který vzniká v 19. století jako pouhý myšlenkový proud, se postupně uceluje a stává se koherentní teorií, o kterou se v 1. polovině 20. století opírá hnutí národního socialismu a přebírá pangermánské cíle jako základy své vlastní ideologie. Je ovšem otázkou, zda toto stačí, abychom mohli konstatovat, že pangermanismus tak, jak jsme jej představili v první části práce, se stal skutečně součástí oficiální ideologie Třetí říše. Dle mého názoru je třeba všimnout si i jiných, na první pohled nevýrazných faktorů.

Zaprvé, na základě studia historických pramenů a procesu vývoje pangermanismu jsem přesvědčena, že došlo k výrazné proměně jeho vnitřní podoby. Zatímco v 19. století tento myšlenkový proud vzniká jako sjednocující druh nacionalismu, respektive v euforii z možnosti sjednocení rozdrobeného Německa a vychází z německé kultury, historie, jazyka a emocionálních struktur společnosti, ve 20. století se pangermanismus mění v politickou doktrínu, v nástroj, který je extremisty využíván za politickými účely, primárně za účelem zisku politické moci. Zadruhé, pangermanismus tak, jak ho načrtli jeho ideoví tvůrci (viz kapitola „Ideologie pangermanismu“), je něčím, čemu jeho příznivci sami hluboce věřili a byli přesvědčeni o platnosti svých myšlenek. Pangermanismus 20. století, zdá se mi, toto vnitřní přesvědčení svých propagátorů postrádá. Původní konzervativní Pangermáni, ač

⁷⁶ Práce představila logicky pouze požadavky Všeněmeckého svazu, protože jeho působení a činnost je ve společenských vědách často opomíjena. Činnost NSDAP je naopak známá natolik, že obecné povědomí o ní vnímám jako předpoklad a proto nepovažuji za nutné ji konkrétněji popisovat.

samozřejmě velmi nacionálně orientovaní, postupem času mizejí a jejich místo zaujímají lidé politicky radikálnější, jejichž hlavním cílem je politická akce, namísto původní ideové osvěty. A za třetí, jak konstatoval sám Heinrich Class, „[v]edení Všeněmeckého svazu již pochopilo, že nacismus zaprodal svou duši v úsilí o zisk politické moci (...)“ (Jackisch 2012: 254). Tento názor na základě výše uvedeného sdílím. To, co radikálně odlišuje pangermanismus v podání NSDAP od původních všenečmeckých záměrů, je obrovská míra násilí a politické akce, pramenící ze snahy uzurpovat mocenský kapitál a rozhodovat o společenském dění (srov. Wildt 2012: 9).

Uvážíme-li tato fakta, vyvstane otázka, proč se pangermanismus v podobě, kterou reprezentoval Všeněmecký svaz, neudržel a byl nahrazen agresivnější formou ideologie z pangermanismu čerpající, kterou vytvořilo nacistické hnutí? A zde se opět můžeme vrátit k polemice autorů, jež byla uvedena výše. Zatímco velká část autorů se domnívá, že pangermánské hnutí nacistickou NSDAP a její ideologií vrcholí, někteří autoři naznačují, že se jedná již o jinou formu ideologie, která vychází z podobných myšlenkových základů. V tomto směru je v rámci akademické diskuse silný především hlas amerického profesora historie Larryho Eugena Jonese. Jones svůj výzkum orientuje na politický vývoj Německa v období Výmarské republiky a etablování nacistického hnutí. Jak ukazuje poslední kapitola stati této práce, Jones si všímá, že německá extrémní pravice byla v období 20. a 30. let 20. století velmi nejednotná. Přestože se Všeněmecký svaz pokoušel zradikalizovat DNVP a vytvářet si neviditelné páky, kterými by mohl stále zasahovat do politického dění, výsledkem jeho snažení byla spíše neochota všech ostatních politických subjektů spolupracovat s DNVP, přičemž jediný možný politický partner, NSDAP, tuto neochotu projevil také. DNVP byla tedy do 30. let marginalizována a Všeněmecký svaz taktéž, k čemuž přispěly jak vnitřní personální spory, tak především jeho rivalství s nacistickým uskupením. Právě tuto nejednotu, vzájemné antipatie a neschopnost kompromisu považuje Jones za hlavní příčinu úspěchů

NSDAP. Vedle toho autor zmiňuje, že NSDAP jako jediná fungovala jako masová propagandistická organizace, otevřená prakticky všem, kdežto Všeněmecký svaz se pod Classovým vedením stal organizací elitářskou, limitovanou procesem výběru svých členů a také nutností platit členské příspěvky (srov. Jones 1989: *passim*; Jones 1992: *passim*).

Jones tak svými poznatky vystupuje proti většinovému názoru, dle kterého existuje mezi nacistickým hnutím a pangermanismem, prezentovaným především Všeněmeckým svazem, bezprostřední spojitost. Americký historik Barry Jackisch ovšem namítá, že žádná argumentace, předložená autory zastávajícími spojitost mezi Pangermány a nacistickým hnutím, neposkytuje vyčerpávající vysvětlení vzájemných neshod těchto nacionálních organizací (Jackisch 2012: 15). Je tedy zřejmé, že v rámci pangermánské ideologie existovalo pnutí, které znemožňovalo jednotu nacionálních uskupení. Tento předpoklad nabádá při současném studiu fenoménu pangermanismu zasadit historii nacionálních spolků do odlišného historiografického kontextu, který je schopen reflektovat domnělou nejednotu německé pravice, jež byla pravděpodobně klíčovou příčinou úspěchu Adolfa Hitlera.

Na základě shrnutí poznatků ze stati tak není možné předpoklad stanovený v úvodu práce bezpečně potvrdit, ale ani jednoznačně vyvrátit. Odpověď na otázku, zda došlo k proměně pangermanismu z myšlenkového směru v ideologii, je spíše záležitostí teoretické diskuse, než objektivního posouzení. Osobně se však přikláním k názoru, který v pangermanismu lineární vývoj nevidí. Důvodem takového tvrzení je vnitřní nejednota pangermanismu, kterou lze pozorovat jak prostřednictvím jeho institucionální podoby, tak i skrze ideový obsah, který se postupem času mírně proměňoval. Ačkoliv ideové základy pangermanismu (imperialismus, nacionalismus, rasová intolerance aj.) zůstaly po celou dobu stejné, jednotlivé subjekty, které je možné identifikovat jako pangermánské, rámovaly pangermanismus do specifické podoby, resp. rozšiřovaly jeho základní rámec dalšími vlastnostmi. Všeněmecký svaz se s výjimkou občasných radikálních

projevů svých členů choval po celou dobu existence relativně konzervativně, nevytvářel násilnou politiku a hlavně usiloval více než 50 let o stále stejné cíle; aby se Německo stalo velmocí, aby rozšířilo své území a zahrnulo do něj veškeré německy mluvící oblasti jiných evropských států, resp. oblasti kulturně podobné, zkrátka aby byla realizována velkoněmecká idea, kterou kancléř Bismarck při sjednocení země v roce 1871 zamítl. Informace, které jsem v průběhu tvorby práce nasbírala, ve mně také vyvolávají dojem, že Všeněmecký svaz prokazoval na rozdíl od jiných nacionálních uskupení jistou zásadovost. Po celou dobu svého působení zastával stejná stanoviska a nesnižoval ke kompromisům za účelem zisku moci tak, aby ze svých hodnot musel jakkoliv slevit. Zdá se, že pangermanismus v podání Všeněmeckého svazu jako by byl ještě trochu protkán romantickým rázem německého nacionalismu. Pangermanismus ve 20. století pak ale nabývá odlišné podoby. Jeho zásadní determinantou je boj o moc, což je samozřejmě pochopitelné vzhledem k tomu, že reprezentanty pangermanismu ve 20. století tvořily veskrze politické strany. Zarážející je ovšem obrovská míra radikality, odhodlanosti a agresivity, která mění původní pangermanismus v násilný, a to nejen v praxi díky technikám nacistického uskupení, ale později i v teoretické diskusi, kde je pangermanismus již nadále vždy vnímán jako pejorativní, imperialistická a nebezpečná doktrína, případně ona dispozice německé národní povahy, jak poznamenal Karel Hoch (1946: 7).

Vezmeme-li tedy v úvahu teoretický rámec (definice pojmů světonázor a ideologie), který byl nastíněn v úvodu práce, a aplikujeme ho na základě výše uvedených poznatků na pangermanismus, můžeme si všimnout, že pangermanismus v rozsahu svého vlastního vývoje přesahuje pojem světonázor, ale nedosahuje definice ideologie. Námitkou proti tomuto závěru by samozřejmě mohla být možnost přidržet se odlišných teorií a definic a pokusit se zkoumat pangermanismus z jiných pozic (např. skrze marxistická pojetí ideologie). To je ovšem již další

možný směr výzkumu, který práce svým rozsahem i zaměřením již nemůže pokrýt.

9 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

9.1 Literatura

Andler, Charles (1915). *Pan-Germanism. Its Plans for German Expansion in the World* (Paris: Librairie Armand Colin).

Arendt, Hannah (1996). *Původ totalitarismu I – III* (Praha: Oikoymenh).

Baur, Erwin – Fischer, Eugen – Lenz, Fritz (1921). *Grundriss der menschlichen Erblchkeitslehre und Rassenhygiene* (München: J. F. Lehmann).

Beary, Brian (2008). Separatist movements. Should Nations Have a Right to Self-Determination? *Global Researcher* 2 (4), s. 85–114.

Beyme, Klaus von (1999). Shifting National Identities: The Case of German History. *National Identities* 1 (1), s. 39–52.

Birken, Lawrence (1994). Volkish Nationalism in Perspective. *The History Teacher* 27 (2), s. 133–143.

Blackbourn, David (1986). The Politics of Demagogy in Imperial Germany. *Past & Present* 113, s. 152–184.

Bonhard, Otto von (1920). *Geschichte des Alldeutschen Verbandes* (Leipzig – Berlin: Theodor Weicher).

Breuilly, John (1990). Nation and Nationalism in Modern German History. *The Historical Journal* 33 (3), s. 659–675.

Budil, Ivo (2007). *Za obzor Západu* (Praha: Triton).

Cahnman, Werner J. (1943). Concepts of Geopolitics. *American Sociological Review* 8 (1), s. 55–59.

Caruana, Louis (2008). A Neglected Difficulty with Social Darwinism. *Heythrop Journal* 49 (4), s. 652–658.

Cornwall, Mark (1994). The Struggle on the Czech-German Language Border, 1880–1940. *The English Historical Review* 109 (433), s. 914–951.

Coudenhove-Kalergi, Richard (1993). Panevropa (Praha: Panevropa Praha).

Cristi, F. R. (1989). Hegel's Conservative Liberalism. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique* 22 (4), s. 717–738.

Darwin, Charles (2007). O vzniku druhů přírodním výběrem (Praha: Academia).

Dawn, Ernest C. (1988). The Formation of Pan-Arab Ideology in the Interwar Years. *International Journal of Middle East Studies* 20 (1), s. 67–91.

Eagleton, Terry (2001). *On Ideology* (London – New York: Verso).

Emerson, Rupert (1962). Pan-Africanism. *International Organization* 16 (2), s. 275–290.

Fangerau, Heiner M. (2005). Making Eugenics a Public Issue: A Reception Study of the First German Compendium on Racial Hygiene, 1921-1940. *Science Studies* 18 (2), s. 46–66.

Farquharson, John (1973). The NSDAP in Hanover and Lower Saxony 1921-26. *Journal of Contemporary History* 8 (4), s. 103–120.

Fiala, Petr – Pitrová, Markéta (2009). *Evropská unie* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury).

Frymann, Daniel (1913). *Wenn ich der Kaiser wär – Politische Wahrheiten und Notwendigkeiten* (Leipzig: Theodor Weicher).

Geertz, Clifford (2000). *Interpretace kultur. Vybrané eseje* (Praha: SLON).

Gobineau, Arthur de (1942a). *O nerovnosti lidských plemen. Díl I.* (Praha: Orbis).

Gobineau, Arthur de (1942b). *O nerovnosti lidských plemen. Díl II.* (Praha: Orbis).

Gruchmann, Lothar (1991). Hitlers Denkschrift an die bayerische Justiz vom 16. Mai 1923. Ein verloren geglaubtes Dokument. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 39 (2), s. 305–328.

Guins, George C. (1948). The Degeneration of „Pan-Slavism“. *American Journal of Economics & Sociology* 8 (1), s. 50–59.

Günther, Hans F. K. (1929). *Rassenkunde Europas* (München: J. F. Lehmann).

Harrison, Austin (1904). *The Pan-germanic Doctrine. German Political Aims and Aspirations* (London – New York: Harper & Brothers).

Hatheway, Jay (1994). The Pre-1920 Origins of the National Socialist German Workers' Party. *Journal of Contemporary History* 29 (3), s. 443–462.

Henderson, William O. (1951). Walther Rathenau: A Pioneer of the Planned Economy. *The Economic History Review, New Series* 4 (1), s. 98–108.

Hering, Rainer (2003). Konstruierte Nation. Der Alldeutsche Verband 1980–1939 (Hamburg: Hamburger Beiträge zur Sozial- und Zeitgeschichte).

Hitler, Adolf (1943). *Mein Kampf. Zwei Bände in einem Band* (München: Zentralverlag der NSDAP).

Hoch, Karel (1946). *Pangermanismus* (Praha: Orbis).

Hoppe, Bert (1997). Von Schleicher zu Hitler. Dokumente zum Konflikt zwischen dem Reichslandbund und der Regierung Schleicher in den letzten Wochen der Weimarer Republik. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 45 (4), s. 629–657.

Hroch, Miroslav (2009). *Národy nejsou dílem náhody* (Praha: SLON).

Hutton, Christopher M. (2010). Nazi Race Theory and Belief in an “Aryan Race”:

A Profound Failure of Interdisciplinary Communication. *International Journal of Science in Society* 1 (4), s. 149-155.

Chamberlain, Houston Stewart (1899). *Die Grundlagen des Neunzehnten Jahrhunderts. I. Hälfte* (München: Verlagsanstalt F. Bruckmann A. - G.).

Chanady, Attila (1967). The Disintegration of the German National Peoples' Party 1924-1930. *The Journal of modern History* 39 (1), s. 65–91.

Chyský, Václav (2010). Spannismus – opomíjená ideologie sudetských Němců. *Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku* 23 (134), s. 56–87.

Chyský, Václav (2012). Po stopách konceptů střední Evropy 19. a počátku 20. století se zaměřením na „Mitteleuropu“ Friedricha Naumanna. *Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku* 28 (136), s. 116–162.

Jackisch, Barry A. (2012). *The Pan-german League and Radical Nationalist Politics in Interwar Germany, 1918 – 39* (Surrey: Ashgate).

Jaworska, Sylvia (2011). Anti-Slavic imagery in German radical nationalist discourse at the turn of the twentieth century: a prelude to Nazi ideology? *Patterns of Prejudice* 45 (5), s. 435–453.

Jedlička, Ludwig (1966). The Austrian Heimwehr. *Journal of Contemporary History* 1 (1), s. 127–144.

Jeřábek, Martin (2008). Nacismus versus „austrofašismus“ v Rakousku. Střet dvou konkurenčních hnutí v myšlenkovém diskurzu třicátých let 20. století. In: Budil, Ivo T. – Zíková, Tereza, *Totalitarismus IV: Interdisciplinární pohled* (Praha: Dryada), s. 103–113.

Jones, Larry E. (1989). Die Tage vor Hitlers Machtübernahme. Aufzeichnungen des Deutschnationalen Reinhold Quatz. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 37 (4), s. 759–774.

Jones, Larry E. (1992). 'The Greatest Stupidity of My Life': Alfred Hugenberg and the Formation of the Hitler Cabinet, January 1933. *Journal of Contemporary History* 27 (1), s. 63–87.

Jordan, David S. (1917). The Ways of Pangermanism. *The Scientific Monthly* 4 (1), s. 27–40.

Kant, Immanuel (1975). *Kritika soudnosti* (Praha: Odeon).

Kessler, Karl (2007). Physicians and the Nazi Euthanasia Program. *International Journal of Mental Health* 36 (1), s. 4-16.

Kohn, Hans (1952). Pan-Slavism and the World War II. *The American Political Science Review* 46 (3), s. 699–722.

Kořalka, Jiří (1963). *Všeněmecký svaz a česká otázka koncem 19. století* (Praha: Nakladatelství československé akademie věd).

Kučera, Jan P. (2001). *Je hodně Hitlera ve Wagnerovi* (Ústí nad Orlicí: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku).

Kunz, Josef L. (1955). The State Treaty with Austria. *The American Journal of International Law* 49 (4), s. 535–542.

Lagarde, Paul de (1879). *Deutsche Schriften* (Goettingen: Dieterichsche Verlagsbuchhandlung).

Lee, Dwight E. (1942). The Origins of Pan-Islamism. *The American Historical Review* 47 (2), s. 278–287.

Lee, Vernon (1904). Nietzsche and the „Will to Power“. *The North American Review* 179 (577), s. 842–859.

Lockey, Joseph B. (1925). The Meaning of Pan-Americanism. *The American Journal of International Law* 19 (1), s. 104–117.

Lupták, Milan – Prorok, Vladimír (2011). *Politické ideologie a teorie: od starověku po rok 1848* (Plzeň: Aleš Čeněk).

Masaryk, Tomáš G. (1994). *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (Brno: Doplněk).

McGrath, William J. (1967). Student Radicalism in Vienna. *Journal of Contemporary History* 2 (3), s. 183–201.

Molisch, Paul (1926). *Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Österreich von ihren Anfängen bis zum Zerfall der Monarchie* (Jena: Verlag von Gustav Fischer).

Mommsen, Wolfgang T. (1990). Kaiser Wilhelm II and German Politics. *Journal of Contemporary History* 25 (2/3), s. 289–316.

Moravcsik, Andrew (2002). In Defence of the „Democratic Deficit“: Reassessing Legitimacy in the European Union. *Journal of common Market Studies* 40 (4), s. 603–624.

Mosse, George (1961). The Mystical Origins of National Socialism. *Journal of the History of Ideas* 22 (1), s. 81–96.

Naumann, Friedrich (1915). *Mitteleuropa* (Berlin: Verlag von Georg Reimer).

Nietzsche, Friedrich (1995). *Tak pravil Zarathustra* (Olomouc: Votobia).

Nicholls, Rod A. (1958). Beginnings of the Nietzsche Vogue in Germany. *Modern Philology* 56 (1), s. 24–37.

O'Loughlin, John – Wusten, Herman van der (1990). Political Geography of Panregions. *Geographical Review* 80 (1), s. 1–20.

Olivová, Věra (2010). *Československo a Německo* (Praha: Společnost Edvarda Beneše).

Orlow, Dietrich O. (1965). The Organizational History and Structure of the NSDAP, 1919–23. *The Journal of Modern History* 37 (2), s. 208–226.

Osterhammel, Jürgen (2012). Deutschland 1880-1914. *Informationen zur Politischen Bildung* 315, s. 56–82.

Padover, Saul K. (1935). Who are the Germans? *Foreign Affairs* 13 (3), s. 509–518.

Popper, Karl (1994). *Bída historicismu* (Praha: Oikoymenh).

Rumpf, Helmut (1942). Zur Geschichte und Deutung eines politischen Begriffs. *Historische Zeitschrift* 165 (3), s. 510–527.

Rüsen, Jörn (1990). Rhetoric and Aesthetics of History: Leopold von Ranke. *History & Theory* 29 (2), s. 190–204.

Salter, William M. (1915). Nietzsche's Superman. *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientifics Methods* 12 (16), s. 421–438.

Selby, Walford (1945). Austria before the Anschluss and a View of Her Future Prospects. *International Affairs* 21 (4), s. 477–484.

Sheehan, James J. (1981). What is German History? Reflections on the Role of the Nation on German History and Historiography. *The Journal of Modern History* 53 (1), s. 1–23.

Schorske, Carl E. (1967). Politics in a New Key: An Austrian Triptych. *The Journal of Modern History* 39 (4), s. 343–386.

Smith, Woodruff D. (1974). The Ideology of German Colonialism, 1840-1906. *The Journal of Modern History* 46 (4), s. 641–662.

Snyder, Louis L. (1939). *Race. A History of Modern Ethnic Theories* (New York – Toronto: Longmans, Green and Co.).

Sontag, Raymond F. (1939). The Germany of Treitschke. *Foreign Affairs* 18 (1), s. 127–139.

Strauss, Gerald (1953). Meinecke, Historicismus and the Cult of Irrational. *The German Quarterly* 26 (2), s. 107–114.

Susser, Bernard (1977). Ideological Multivalence: Martin Buber and the German Volkish Tradition. *Political Theory* 5 (1), s. 75–96.

Sweet, Paul R. (1950). Democracy and Counterrevolution in Austria. *The Journal of Modern History* 22 (1), s. 52–58.

Syllaba, Theodor (2005). *Dějiny politických filozofií* (Hradec Králové: Gaudeamus).

Šaradín, Pavel (2001). *Historické proměny pojmu ideologie* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury).

Tacitus, Publius Cornelius (1829). *Germania* (Berlin: Dümmler's Buchhandlung).

Tachau, Frank (1963). The Search for National Identity among the Turks. *Die Welt des Islams, New Series* 8 (3), s. 165–176.

Usher, Roland G. (1914). *Pangermanism. From its Inception to the Outbreak of the War. A Critical Study* (Boston – New York: Houghton Mifflin Company).

Valeš, Lukáš (2007). *Dějiny politických teorií* (Plzeň: Aleš Čeněk).

Vosnjak, Bogumil (1918). *Dying Empire* (London: George Allen & Unwin LTD.).

Walker, Daniel P. (1979). The German Nationalist People's Party: The Conservative Dilemma in the Weimar Republic. *Journal of Contemporary History* 14 (4), s. 627–647.

Weikart, Richard (1993). The Origins of Social Darwinism in Germany, 1858–1895. *Journal of the History of Ideas* 54 (3), s. 469–488.

Weiss, Sheila F. (1987). The Race Hygiene Movement in Germany. *Osiris* 3, s. 193–236.

Wiercinski, Andrzej – Bielicki, Tadeusz (1962). The Racial Analysis of Human Populations in Relation to Their Ethnogenesis. *Current Anthropology* 3 (1), s. 2+9–46.

Wildt, Michael (2012). Aufstieg. *Informationen zur politischen Bildung* 314, s. 5–27.

9.2 Prameny

Evers, Marco (2012). The End of Great Britain? Scottish Separatists Have High Hopes for Referendum. *Spiegel Online*. 2. 2. 2012 (<http://www.spiegel.de/international/europe/the-end-of-great-britain->

scottish-separatists-have-high-hopes-for-referendum-a-812246.html, 21. 11. 2013).

Follesdal, Andreas – Hix, Simon (2005). Why there is a democratic deficit in the EU: A Response to Majone and Moravscik. *European Governance Papers*. 14. 3. 2005 (http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2011/2454/pdf/egp_connex_C_05_02.pdf, 28. 3. 2014).

Gapminder (2014). *Wealth & Health of Nations. Germany* (<http://www.gapminder.org/world/>, 12. 2. 2014).

Gröger, Franz Ch. (2010). Idea Mitteleuropy. *Délský potápěč* (<http://deliandiver.org/2010/09/idea-mitteleuropy.html>, 20. 3. 2014).

Hamilton, Adrew (2011). Pan-Nationalism. Counter-Currents Publishing. *Books Against Time*. 6. 5. 2011 (<http://www.counter-currents.com/2011/05/pan-nationalism/>, 23. 12. 2013).

Janeček, Martin (2007). Evropa: Turecko má islamistického prezidenta. *Neviditelný pes*. 4. 9. 2007 (http://neviditelnypes.lidovky.cz/evropa-turecko-ma-islamistickeho-prezidenta-f3x-/p_zahranici.aspx?c=A070903_112107_p_zahranici_wag, 7. 4. 2014).

Kazemzadeh, Firuz (1968). Pan Movements. *International Encyclopedia of the Social Sciences*. 1968 (<http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3045000902.html>, 20. 12. 2013).

Kořalka, Jiří (2009). Mitteleuropa Friedricha Naumanna jako plán německé hegemonie v Evropě za první světové války. *Délský potápěč* (<http://deliandiver.org/2009/12/mitteleuropa-friedricha-naumanna-jako-plan-nemecke-hegemonie-v-evrope-za-prvni-svetove-valky.html>, 19. 3. 2014).

Lüdke, Tilman (2012). Pan-Ideologies. *EGO – European History Online*. 3. 6. 2012 (<http://www.ieg-ego.eu/en/threads/transnational-movements-and-organisations/pan-ideologies>, 20. 11. 2013).

Piknerová, Linda (2012). Africká integrace: od panafricanismu k subregionalismu (a zpět?). *Rozvojovka*. 10. 2. 2012 (<http://www.rozvojovka.cz/clanky/1120-africka-integrace-od-panafricanismu-k-subregionalismu-a-zpet.htm>, 10. 12. 2013).

Portland State University (2013). *Pan-Americanism and the Pan-American Conferences* (<http://www.upa.pdx.edu/IMS/currentprojects/TAHv3/Content/PDFs/PanAmericanism.pdf>, 12. 12. 2013).

The Economist (2012). The Future of the European Union. The Choice. *The Economist*. 26. 5. 2012 (<http://www.economist.com/node/21555916>, 20. 12. 2013).

Vykoupil, Libor (2011). *Ecce Homo – Marocká krize*. Český rozhlas (http://www.rozhlas.cz/brno/upozornujeme/_zprava/ecce-homo-marocka-krize--971503, 16. 3. 2014).

Weiss, Volker (2012). Heinrich Class. Der Jude ist an allem schuld. Ein Lehrbuch für Hitler: 1912 erschien in Leipzig Heinrich Claß' antisemitischer Bestseller "Wenn ich der Kaiser wär". *Die Zeit*. 21. 11. 2012 (<http://www.zeit.de/2012/46/Heinrich-Class-Wenn-ich-Kaiser-waer-Antisemitismus-Alldeutscher-Verband>, 13. 3. 2014).

Županič, Jan (2009). Šönerer. *Novanobilitas* (<http://www.novanobilitas.eu/rod/schoenerer>, 2. 3. 2014).

10 RESUMÉ

The presented thesis focuses on introducing the Pangermanism phenomenon and its transformation from a simple thought (or worldview) to a part of the official ideology of Germany in the 1930s. The main assumption of the thesis is that there actually was a process of transformation of the ideology; however, collected data and information did not quite prove the assumption. Some authors think that Pangermanism developed during 19th and the first half of the 20th century to culminate in the Nazi ideology, or that Pangermanism transformed into a systematic ideological form. However, this thesis was not able to prove that statement completely. On contrary, this thesis shows, that Pangermanism outwardly represented a single goal but internally, it was split into a huge number of disagreements and disputes between Pangerman institutions, and it was not able to evolve into a single coherent ideology, such as the thesis' introduction assumed.

We clarified these contradictions by introducing the basis of Pangermanism. Firstly, we compared Pangermanism to selected examples of other pan-movements and then outlined the development of Pangermanism in the 18th and 19th century. The thesis also introduced the intellectual creators of Pangermanism and its process of formation in the German cultural environment. After that, the thesis introduced also a development of Pangermanism in Czech and Austrian environment, where the Pangerman movement also played an important role. The main part of the thesis is devoted to the main Pangerman movement, the Pan-German League. The thesis follows its activities from the founding of the institution, prior to its radicalization, up to the confrontation of the Pan-German League with other Pangerman groups in the first half of the 20th century. It was at this time that the internal inconsistency of Pangermanism appeared which further deteriorated due to personal conflicts between the major Pangerman leaders. That factor ultimately led to the dissolution of the Pan-German League and strengthening of the

Nazi movement. The rise of the Nazi movement in Germany and later the World War II., discredited Pangermanism completely and during the post-war era, this phenomenon completely disappeared.